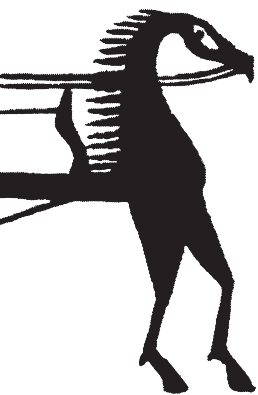

JKF

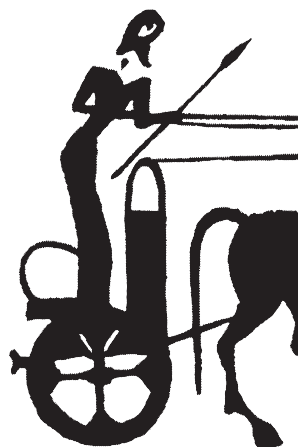

Všechny články prošly anonymním recenzním řízením.

Cover and typography © Markéta Jelenová, 2021

© Jednota klasických filologů, 2021

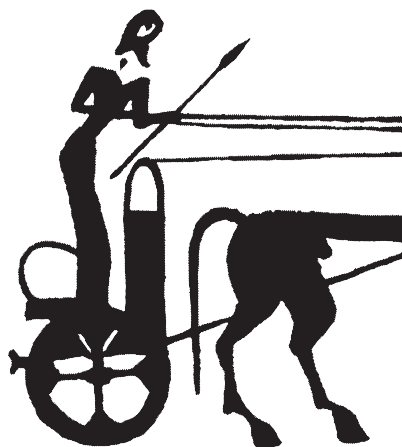
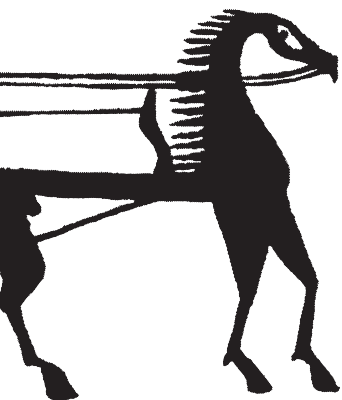
ISSN 1211-3379

LXIII/2 (2021)

AVRIGA

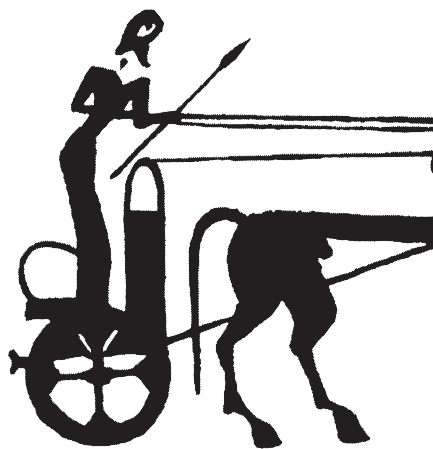
ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ

Věnováno Dagmar Muchnové k narozeninám

ČLÁNKY / COMMENTATIONES

Latinské nepřímé otázky uvozené slovem *ut*¹

Michal Ctibor

Abstract:

Latin Indirect Questions Introduced with the Word *ut*

The aim of this article is to attract attention to a particular type of indirect questions, namely those with the word *ut*. This type of indirect questions is rarely discussed in grammars and barely ever present in teaching materials (which is regrettable, if we consider how difficult it is to master all the functions of this extremely tricky word). The article shows also that utterances with these indirect questions form three specialized constructions with specific discourse functions (demonstration, persuasion, and synopsis). The last section discusses whether this type of dependent clause should be actually considered an indirect question at all.

Key words: indirect question, dependent clause, *ut*, gramaticalization, Latin

Klíčová slova: nepřímá otázka, vedlejší věta, *ut*, gramatikalizace, latina

1. Úvod

V tomto článku bych rád obrátil pozornost k jednomu zajímavému podtypu latinských vedlejších vět (dále jen „VV“), který je v latinských gramatikách zcela opomíjen: jedná se o tzv. nepřímé otázky (dále jen „NO“) uvozené slovem *ut*. Příklady těchto VV jsou uvedeny v (1) a (2):

- (1) *Cernis, ut insultent Rutuli Turnusque feratur
per medios insignis equis tumidusque secundo
Marte ruat?*

¹ Tato studie vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy Projekt Q10, *Jazyk v proměnách času, místa, kultury* a byla rovněž podpořena programem Univerzitní výzkumná centra UK č. 204053.

„Vidíš, jak si Rutulové vyskakují a [jak] se Turnus na krásném koni, nadmutý válečným úspěchem, prohání středem [Trójanů]?“
(VERG. *Aen.* 10,20–22)

- (2) *Vides, ut alta stet nive candidum
Soracte nec iam sustineant onus
silvae laborantes geluque
flumina constiterint acuto?*

„Vidíš, jak bělostná Soracte stojí pod sněhovou závějí a jak úpějíci lesy nejsou s to již unést těžký sníh a jak řeky ztuhly ostrým ledem?“
(HOR. *carm.* 1,9,1–4)

Nejprve ukáži, zda vůbec, a případně jak tento podtyp NO traktují latinské slovníky, gramatiky a didaktické příručky (oddíl 2); vzhledem k značné polyfunkčnosti slova *ut* se (přinejmenším z didaktického pohledu) nezdá vhodné přecházet je mlčením. Poté se sám pokusím o vlastní popis těchto NO (oddíl 3) a poté poukážu na specifické diskursní funkce těchto NO v klasických dílech římské literatury (oddíl 4); nakonec se pokusím zvážit, zda je ze synchronního pohledu skutečně oprávněné hovořit o těchto VV jako o NO (či, chceme-li, jako o VV obsahových tázacích), nebo zda se tyto věty neblíží již VV obsahovým oznamovacím (oddíl 5).

Příklady těchto VV je značně obtížné hledat v netagovaných elektronických databázích právě kvůli výše zmíněné polyfunkčnosti slova *ut* (přičemž *ut* uvozující námi zkoumané VV tvoří naprostý zlomek ze všech výskytů *ut*). Většina příkladů byla proto získána zcela nesystematicky na základě excerptce během mé průběžné četby² latinských textů (v článku jsou citovány či zmíněny doklady z dramatiků Plauta a Terentia, z prozaiků Cicerona, Sallustia, Livia, Seneky a Tacita a z básníků Vergilia, Horatia a Ovidia, tj. zároveň z autorů předklasických, klasických i tzv. stříbrných).³ Právě vzhledem

² Tato četba přitom nebyla orientována specificky a výhradně na hledání tohoto typu VV; je tudíž možné, ba pravděpodobné, že leč který výskyt unikl mé pozornosti; nebudu zde proto vypočítávat korpus přečtených textů daných autorů, jelikož nemohu zaručit, že jsem v něm našel všechny doklady.

³ Článek je nutno chápat jako kvalitativní studii založenou na příkladech uvedených v článku – rozhodně se nejedná o kvantitativní studii.

k nesnadnému hledání výskytů může článek posloužit také jako jakýsi elementární (rozhodně ne vyčerpávající) soubor příkladů.

Všechny texty cituji (nanejvýš s drobnými pravopisnými úpravami) podle ediční řady *Loeb Classical Library* a na latinské autory odkazuji podle zkratky používaných v *Thesauru linguae Latinae*. Překlady latinských textů jsou mé vlastní, a to pokud možno doslovné, pořízené pouze pro potřeby tohoto článku.

2. NO uvozené slovem *ut* ve slovnících, sekundární literatuře a učebních materiálech

Chceme-li se na základě příruček dozvědět o samotné existenci NO uvozených slovem *ut*, tuto informaci nejsnáze získáme nahlédnutím do slovníků, neboť právě autoři slovníků jsou díky potřebě důkladného třídění všech funkcí a významů zkoumaného slova nuceni postupovat metodicky a nepominout žádný význam či funkci. Slovník Pražáka – Novotného – Sedláčka tyto VV uvádí u hesla *ut*⁴ téměř na začátku výkladu (*ut* jako adverbium > o způsobu > tázací adverbium > nepřímo tázací adverbium) a cituje také doklad (*Videtisne, ut eos agitent Furiae?* „Vidíte, jak je stíhají Furie?“).⁵ Podobně je tomu také třeba v *Oxford Latin Dictionary*,⁶ kde tento typ VV najdeme u hesla *ut* pod bodem A1b–c (tj. interrogative adverb > in indirect questions). Zajímavé zde je to, že v bodě A1b jsou probírány NO se slovem *ut*, které má význam skutečně způsobový („jakým způsobem?“), kdežto v bodě A1c se poukazuje na případy, v nichž má *ut* význam volnější („loosely, with little emphasis on manner = *how it comes about that*“). K tomuto postřehu se vrátím ještě níže v oddílu 5.

Rovněž komentáře ke konkrétním výskytům tohoto typu VV zpravidla čtenáře navedou správným směrem, a to i pokud se jedná o místa ne zcela snadná, jako jsou např. místa (3) a (4), která Williams a Ramsey hodnotí

⁴ PRAŽÁK – SEDLÁČEK – NOVOTNÝ 1937⁹[1910], s. 1262 (pod heslem *ut*).

⁵ Jedná se o zkrácenou citaci místa Cic. *S. Rosc.* 66.

⁶ *OLD* 2012²[1968], s. 2329–2333.

právě jakožto NO uvozenou slovem *ut*.⁷ V příkladu (3) není jednoduché určit, na čem VV závisí (nejspíše rozvíjí slovo *dolorem*), v příkladu (4) člověk, který neví o existenci NO uvozených slovem *ut* bude mít nejspíš tendenci podtrženou VV interpretovat jako VV účinkovou (což však není celkově plausibilní interpretace).

- (3) *Infandum, regina, iubes renovare dolorem,
Troianas ut opes et lamentabile regnum
eruerint Danaï [...]*

„Velíš mi, královno, zjitřit zas nevýslovnou bolest, jak Danajští vyvrátili Trójskou moc a žalostné království [...]“ (VERG. *Aen.* 2,3–5)

- (4) *Res ipsa hortari videtur [...] supra repetere ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quo modo rem publicam habuerint quantamque reliquerint, ut paulatim inmutata ex pulcherruma atque optuma pessuma ac flagitiosissima facta sit, disserere.*

„Sama věc se zdá pobízet [...], abychom se vrátili hlouběji a stručně pojednali o mírových i vojenských zvyklostech předků, [o tom,] jakým způsobem stát spravovali a jak skvělý nám ho zanechali [a] jak pozvolna se z překrásného a ideálního státu stal ten nejhorší a nejhanebnější.“ (SALL. *Catil.* 5,9)

Také v současnosti nejautoritativnější latinská gramatika PINKSTEROVA (2015) určitou informaci o těchto VV přináší již v prvním díle o větě jednoduché.⁸ Na s. 336 Pinkster vypočítává zájmena a adverbia, která mohou uvozovat přímé otázky a mezi nimiž nechybí ani způsobové *ut* („jak“), a zároveň říká, že všechna tato slova (s výjimkou *quín*) mohou uvádět také NO: to už jasně implikuje existenci NO uvozených slovem *ut*. Podobný závěr by

⁷ K citaci z Vergilia viz např. WILLIAMS 1988²[1972], s. 217; nejnovější a celkově nejrozsáhlejší komentář HOSRSFALL (2008, s. 49) srovnává *ut* s homérským *ὅς*, zmiňuje vypuštěné sloveso mluvení, hovoří o rozvolněné syntaxi („loosened syntax“), ale explicitně typ VV nepojmenovává. Anonymní recenzent článku zajímavě navrhuje, že by tato NO mohla záviset až na *talia fando* ve v. *Aen.* 2,6 (na typu VV to však nic nemění). K citaci ze Sallustia viz RAMSEY 2007, s. 72.

⁸ Při dokončení článku nebyl ještě 2. díl k dispozici, měl podle údajů nakladatele vyjít na konci března 2021: <https://global.oup.com/academic/product/the-oxford-latin-syntax-9780199230563?lang=en&cc=cz>, přístup dne 23. 1. 2021.

bylo možné udělat snad i na základě gramatiky WOODCOCKA (1959, s. 127 a 133). Naopak explicitně, byť stručně, se o tomto typu vět zmiňují HOFFMAN – SZANTYR (1965, s. 537 a 540); drobný odstavec s příkladem uvádějí MENGE – BURKARD – SCHAUER (2000, s. 758). Badatelka Claude Bodelot v monografii věnované přímo latinským NO zmiňuje a cituje NO uvozené slovem *ut* na několika místech, rozsáhlejší výklad jim však nevěnuje.⁹ Na její poznámky budeme odkazovat v průběhu článku.

V českých či do češtiny přeložených gramatikách a učebních materiálech je situace horší: nepopírají sice existenci těchto vět, ale explicitně ji také nezmiňují: to je problém jednak proto, že většinou v těchto pracích hledáme poučení o existujících konstrukcích (nepředpokládáme, že existuje všechno, co gramatika výslovně nepopře); jednak proto, že *ut* má v latině tolik funkcí, že si zaslouží zvláštní pozornost. (V zásadě by stačilo přidat alespoň jeden příklad tohoto typu NO do cvičebnic nebo pod gramatický výklad.)

Příklad na NO uvozenou slovem *ut* nenajdeme ve výkladu o NO v gramatikách Novotného ani Panhuisse, nenajdeme ho v syntaxích Bartoňka či Mikulové a ani ve skriptech Bartoňka a kol.¹⁰

Novotný¹¹ alespoň v „Přehledu podřadicích spojek“ u slova *ut* uvádí, že „způsobový význam ‚jak‘ má *ut* ve větách tázacích“ (nutno však podotknout, že *ut* v takových případech není podřadicí spojka, nýbrž tázací zájmenné příslovce).

Panhuis¹² studentům nabízí „přehlednou tabulku použití spojky *ut*“, ve které sice tázací zájmenné příslovce *ut* správně neuvádí (není to spojka), nicméně se nabízí otázka, zda by pro studenty nebyla přínosnější spíše tabulka všech možných funkcí slova *ut* (zejména těch, které mohou uvádět VV). Čistě jen pro úplnost dodejme, že jeden příklad námi zkoumaného typu vět Panhuis přeci jen nabízí,¹³ a to v paragrafu 319 (*Nescio, ut moribus sunt vestrae*. „Nevím, jaké jsou vaše [ženy], pokud jde o mravy.“

⁹ Stov. BODELOT 1987, s. 57, 59, 60, 62, 66, 94 aj.

¹⁰ NOVOTNÝ 1992²[1957]; PANHUIS 2014; BARTONĚK 2008; MIKULOVÁ 2014; BARTONĚK a kol. 2004³.

¹¹ NOVOTNÝ 1992²[1957], s. 274.

¹² PANHUIS 2014, s. 202.

¹³ PANHUIS 2014, s. 190.

Plaut. *Most.* 708–709): ten se však nachází ve zcela jiné sekci a má ilustrovat „příslůvečné určení omezení“ (*moribus*).

Bartoněk¹⁴ cituje příklad z Horatia *Vides, ut alta stet nive candidum Soracte...* (citovaný výše jako př. 2), ovšem uvádí jej – překvapivě – mezi větami obsahovými oznamovacími (deklarativními); jeho veškerý, zcela strohý komentář k tomuto příkladu („*ut* + konj.“) společně se zařazením tohoto příkladu právě mezi VV obsahové oznamovací může vést čtenáře k mylnému dojmu, že se jedná o podobnou VV, jaké se vyskytují třeba v konstrukcích *fit, ut* nebo *fore, ut*. Níže v oddíle 5 se ještě vrátím k otázce, zda se synchronně jedná o NO či o věty obsahové oznamovací – nicméně přinejmenším poznámka o tom, že se tato konstrukce vyvinula z NO, by byla dle mého soudu žádoucí.

U Mikulové¹⁵ je výklad pozoruhodný zase tím, že autorka explicitně vyjmenovává mnohá tázací slova, která mohou uvozovat nepřímou otázku (konkrétně uvádí tato: *quis, quid, qui, quo, qua, ubi, unde, quando, quot, qualis, quantus, uter, cur, quare, quomodo, quem ad modum*), *ut* však mezi nimi chybí. Samozřejmě, že se nejedná o seznam vyčerpávající, ale jak řečeno již výše: vzhledem ke své polyfunkčnosti by si *ut* místo v tomto výčtu dle mého názoru zasloužilo.

3. Stručný popis NO uvozených slovem *ut*

NO uvozené slovem *ut* vystupují jako valenční (nejčastěji předmětné) doplnění sloves smyslového vnímání, a to zejména vidění (srov. *cernere* a *videre* výše v př. 1 a 2), a také sloves mluvení (srov. *disserere* v př. 3). Jak dokazují všechny výše uvedené příklady, v klasické latině se v nich objevuje konjunktiv podle souslednosti časů, a to po slovesech vidění zpravidla konjunktiv současný (srov. také rezultativní *constiterint* – tj. „zastavily se a stojí / ztuhly a jsou tuhé“ výše v př. 2), po slovesech mluvení zase zpravidla konjunktiv předčasný; je to dáno tím, že prototypická užití mají podobu „vidíš, jak se něco (právě teď) děje“ a „vyprávím, jak se něco (předtím) seběhlo“.

¹⁴ BARTONĚK 2008, s. 34.

¹⁵ MIKULOVÁ 2014, s. 112.

U Plauta se někdy tyto VV objevují s indikativem (což je typické i pro další podtypy NO),¹⁶ srov. př. (5 a 6):

- (5) *Viden, ut anus tremula medicinam facit?*
 „Vidíš, jak roztráslá stařena provádí léčbu?“ (PLAVT. *Curc.* 160)
- (6) *Viden, ut expalluit?*
 „Vidíš, jak zbledl (a je bledý)?“ (PLAVT. *Curc.* 305)

Slovo *ut* je v těchto NO od původu tázací příslovce („jak“),¹⁷ což ukazuje jednak jeho synonymity s *quam*, *quomodo* či *quemadmodum* (srov. př. 7, kde první případ je uvozen slovem *quam*, další dva slovem *ut*) a také srovnání s tázacím příslovcem *ut*,¹⁸ které stává ve skutečných (tj. přímých) otázkách a zvoláních (srov. př. 8 a 9).¹⁹ Jak bylo citováno již výše, *OLD* (2012²[1968], s. 2329–2333) poukazuje na to, že prvotní způsobový význam je v některých příkladech oslaben a vedle čistě způsobového *ut* („jak“) tak vzniká i rozostřenější *ut* („jak to přišlo, že“).

- (7) [...] *cogitat et dubia est, de te, Babylonia, narret,*
Derceti, quam versa squamis velantibus artus
stagna Palaestini credunt motasse figura,
an magis, ut sumptis illius filia pennis
extremos albis in turribus egerit annos,
nais an ut cantu nimiumque potentibus herbis
verterit in tacitos iuvenalia corpora pisces [...]

¹⁶ Srov. k tomu BROWN – JOSEPH – WALLACE 2009, s. 510: „While the subjunctive is regular in Classical Latin, Old Latin and Later Latin admit the indicative in indirect questions. In Plautus and Terence, there are numerous examples of the indicative in indirect questions.“ V zásadě totéž uvádí i BODELOT 1987, s. 93–95.

¹⁷ Srov. PINKSTER 2015, s. 336.

¹⁸ V nadpisu a v průběhu článku však volíme opatrnější výraz „slovo *ut*“, neboť není jisté, zda postupně nedochází ke gramatikalizaci tohoto příslovce ve spojku. Více k tomu v oddíle 5.

¹⁹ Jak však ukazuje BODELOT (1987, s. 62 a 66), *ut* v přímých otázkách je mnohem méně časté. V jejím korpusu sestávajícím z vybraných děl Plauta, Terentia, Cicerona a Seneky je *ut* v nepřímých otázkách celkem 40× (u Cicerona a Seneky zřídka), v přímých otázkách jen 2× (u Cicerona a Seneky vůbec). V zásadě totéž uvádí i MENGE – BURKARD – SCHAUER (2000, s. 758).

„Přemýšlí a váhá, zda má vyprávět o Tobě, babylonská Dercetis, jak v změněném těle, jehož údy pokryly šupiny, jsi plavala v palestinských vodách, nebo spíš o tom, jak její dcera získala křídla a poslední roky života strávila na bílých věžích, anebo o tom, jak najáda zařikávadlem a příliš mocným bylím změnila těla mládenců v mlčenlivé ryby...“ (Ov. *met.* 4,44–50)

(8) *Ut valuisti?*

„Jak ses měl?“ (PLAVT. *Merc.* 948)

(9) *Ut illi eff'eruntur laetitia, cum vicerunt!*

„Jak se dmou veselím, od chvíle kdy zvítězili!“ (CIC. *fin.* 5,61)

Na závěr této sekce je potřeba ještě dodat, že tyto NO se slovem *ut* nesmí být zaměňovány s větami snahovými po slovese *video* (většinou v imperativu *vide* či gerundivum *videndum est*). Sloveso *video* zde má význam „dohlédni na něco“ (ve smyslu „zajisti“), případně také „dej pozor, aby něco náhodou nebylo nějak“. ²⁰ Srov. př. (10) a (11), ve kterých jde právě o věty snahové (což ukazuje negativní forma se zápornkou *ne* a vynechaným *ut*), nikoli o NO.

(10) *Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet.*

„Kdysi se senát usnesl, aby konzul Lucius Opimius dohlédl na to, aby stát neutrpěl nějakou újmu.“ (CIC. *Catil.* 1,4)

(11) *Videamus, ne ista per quae admirationem parare volumus ridicula et odiosa sint.*

„Dejme si pozor, aby ty věci, pomocí nichž si chceme získat obdiv, nebyly směšné a neplodily nenávisť.“ (SEN. *ep.* 5,4)

²⁰ K tomuto typu VV srov. MIKULOVÁ 2014, s. 95.

4. Diskursní funkce NO uvozených slovem *ut*²¹

Obecně lze říci, že diskursní funkce souvětí, které sestává z věty hlavní a na ní závislé NO, někdy bývá nepřímá citace nějaké dříve položené otázky (*Ptal se, co děláš*), ale daleko častěji slouží k tematizaci obsahu bez uvedení obsahu samotného; např. ze souvětí *Řekl mu, jak dlouho má vařit čočku* se dozvíme, o čem se mluvilo, aniž se ovšem dozvíme, co se o tom řeklo (dozvíme se téma konverzace, ale nikoli komunikované réma – skutečný čas potřebný k uvaření čočky [Deset minut? Hodina?]).²²

NO uvozené slovem *ut* mohou plnit obě tyto základní funkce, přičemž tematizace je v dochovaných textech výrazně častější než nepřímá citace (jak ukazují už příklady napříč tímto článkem). V tomto oddíle bych se rád zaměřil na tři specifické diskursní funkce, které může mít výpověď tvořená slovesem vidění/mluvení a nepřímou otázkou uvozenou slovem *ut*. Tyto funkce jsou **ostenze**, **dovolávání se očividného** a **shrnutí**.

První diskursní funkce, kterou jsem nazval **ostenze**, je typická pro souvětí se slovesem vidění ve druhé osobě (imperativu či indikativu), zejména *Vide, ut...!* a *Vides(ne), ut...?* (případně v redukované podobě *Viden, ut...?*). Této konstrukce hojně využívá Plautus (byť ne rovnoměrně ve všech komediích): např. v komedii *Curculio* nacházíme hned 6 případů, srov. již výše citované př. (5) a (6) a také př. (12)–(15).

(12) *Hoc vide, ut dormiunt pessuli pessumi?*

„Podívej se na to, jak chrápu (= nehýbají se) ty strašlivé dveře.“
(PLAVT. *Curc.* 153)

(13) *Viden, ut misere moliuntur?*

„Vidiš, jak se po sobě [sc. milencí] žalostně sápují!“ (PLAVT. *Curc.* 188)

²¹ Na nežádoucí oddělování a nepropojování syntaxe, sémantiky a diskursních funkcí u otázek a nepřímých otázek upozorňuje WIERZBICKA (2003[1991], s. 5–6). Pragmatickými (diskursními) aspekty nepřímých otázek se zabývá i výše zmíněná BODELOT (1987, s. 25–51), jež ostatně dala své práci o NO podtitul „Syntaxe – Valeur illocutoire – Formes“.

²² Bylo by tedy logické označení „NO“ ponechat pouze první skupině případů a druhým říkat například „VV obsahově tematizující“. V tomto článku to ovšem nečiníme a používáme termín „NO“ pro obě skupiny bez rozdílu. Srov. k tomu DANEŠ – HLAVSA 1987, s. 152nn.; a MUCHNOVÁ 1998, s. 15–18.

- (14) *Viden, ut aperiuntur aedes festivissimae?*
 „Vidiš, jak se otevírá ten překrásný dům!“ (PLAVT. *Curc.* 93)
- (15) *Hoc vide, ut ingurgitat impura in se merum avariter, faucibus plenis.*
 „Podívej se na to, jak ta ohava to víno do sebe hltavě lije, plným hrdlem.“ (PLAVT. *Curc.* 128)

Tyto výpovědi jsou pro dramatika velmi užitečné, neboť jejich pomocí jedna postava může upozorňovat druhou postavu na nějakou akci, která se odehrává na jevišti, a díky tomu vlastně funguje jako scénická poznámka pro divadelníky (co se má na scéně právě teď dít), potažmo také jako instrukce pro diváka, na co by se měl soustředit a co by neměl přehlédnout. Můžeme zde hovořit o tzv. anticipované ostenzi.²³ Podobně může tato konstrukce fungovat také jinde, srov. např. začátek Horatiovy *Ódy* 1,9, citovaný výše jako př. (2): v nedramatických textech fikční povahy může být tato konstrukce využita pro sugestivní evokaci a vtažení adresáta do textu.²⁴

Druhou speciální diskursní funkci souvětí s těmito NO jsem označil jako **dovolávání se toho, co je** (přínejmenším z pohledu mluvčího) **očividné**. Řečnické otázky s negovaným slovesem vidění ve 2. osobě sg./pl. indikativu přítomnosti, jehož předmět tvoří NO uvozená slovem *ut* – tedy *Non(ne) vide(ti)s, ut...?* – mluvčí používají pro prezentaci názorů a argumentů, které považují za samozřejmé, očividné a těžko zpochybnitelné; odkazují adresáta na jeho vlastní zkušenost se světem a čekají, že se adresát na tuto skutečnost upamatuje a uzná ji. Příklady této konstrukce jsou uvedeny níže v (16)–(17): lze se s ní nejčastěji setkat v textech (resp. pasážích) argumentativního a didaktického charakteru.

- (16) *Nonne uides ut tota tremor pertemptet equorum
 corpora, si tantum notas odor attulit auras?*

²³ Tento pojem zavádí DRÁBEK 2012, s. 23.

²⁴ Srov. také např. v *Ov. ars.* 1,315–316 promluvu Pasifaé, žárlící na jednu z krav, která se předvádí před býkem, do něž je Pasifaé zamilovaná: *Aspice, ut ante ipsum teneris exultet in herbis: / nec dubito, quin se stulta decere putet.* „Pohleď, jak před ním skotačí v hebké trávě: určitě si ta kráva myslí, že jí to sluší!“

„Což nevidíš, jak celým tělem koním probíhá chvění, když toliko vůně známý vánek k nim přiblíží?“ (VERG. *Geor.* 3,250–251)

- (17) *Non vides, ut maiorem quamque fortunam maior ira comitetur?*
 „Nevidíš, že každé vyšší postavení provází také větší hněv?“
 (SEN. *dial.* 4,21,7)

Konečně zejm. po slovese mluvení tyto NO často slouží – v latině stejně jako v češtině – k tematizaci určitého příběhu a jeho letmé sumarizaci či **shrnutí** (*Zpívali o tom, jak porazili sousední kmen*). Srov. příklad (18).

- (18) *Nec loquor, ut quondam naturae iure novato
 ambiguus fuerit modo vir, modo femina Sithon.*
 „A nebudu vyprávět, jak nejednoznačný Sithón kdysi změnil pří-
 rodní zákon a byl hned mužem a hned zas ženou.“
 (OV. *met.* 4,279–280)

Zdá se, že na rozdíl od jiných případů tematizace obsahu, o nichž jsme mluvili výše (*Řekl mu, jak dlouho má vařit čočku*), při tomto tematizování se část rématu dozvíme; dozvíme se z jistého pohledu to nejpodstatnější, totiž výsledek příběhu; to, co je zde tematizováno a neprozrazeno se tají právě za slovem *ut* neboli „jak“: nedozvíme se, jak se to tenkrát sběhlo, že byl výsledek X. Dostáváme tedy jen nejelementárnější synopsi nebo – slovy naratologa Chatmana – „kostru neobalenou masem“.²⁵

Pozoruhodná je možnost jakési bodové tematizace pomocí několikanásobné koordinace těchto NO (*Zpívali o tom, jak Paris unesl Helenu, jak roz-zuření Řekové připruli k Tróje, jak tam 10 let bojovali a jak nakonec postavili dřevěného koně a Tróju dobyli*). V latinských textech lze najít příklady, jako jsou (19) a (20). V př. (19) líčí Numitor události před narozením svých vnuků Romula a Rema, jejich dětství a ranou dospělost; je zajímavé, že tři NO jsou zde koordinovány ještě s jinými slovesnými předměty (substantivy [přičemž dvě ze tří jsou deverbativní] a vazbou akuzativu s infinitivem), které referují o dalších epizodách shrnovaného příběhu; příslovce *ut* zde má ještě znatelně způsobový odstín. V př. (20) píseň o Herkulových činech

²⁵ CHATMAN 2008, s. 55.

představuje spíše výčet po sobě jdoucích samostatných příběhů než jeden kontinuální příběh.²⁶

(19) ...*scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, caedem deinceps tyranni seque eius auctorem ostendit.*
 „Vyložil bratrovy zločiny namířené proti němu, původ svých vnučků, jak byli zplozeni, jak byli vychováni, jak se přišlo na to, že jsou to královští vnuci, následně vyložil o vraždě tyranna [tj. Numitorova bratra Amulia] a že on sám ji zosnoval.“ (LIV. 1,6,1)

(20) *tum Salii ad cantus incensa altaria circum
 populeis adsunt evincti tempora ramis,
 hic iuvenum chorus, ille senum, qui carmine laudes
 Herculeas et facta ferunt: ut prima novercae
 monstra manu geminosque premens eliserit anguis,
 ut bello egregias idem disiecerit urbes,
 Troiamque Oechaliamque, ut duros mille labores
 rege sub Eurystheo fatis Iunonis iniquae
 pertulerit.*

„Přichází jeden sbor mládců, druhý sbor starců, kteří písní líčí činy, jimiž se Hekrules vyznamenal: jak zaškrtil holýma rukama dva hady, první příšery seslané macechou; jak týž Herkules ve válce vyvrátil výtečná města Tróju a Oichalii; jak z vůle nespravedlivé Júnony pod Eurystheem přetrpěl tisíc strašlivých prací.“ (VERG. *Aen.* 8,285–293)

5. Jedná se o věty obsahové tázací/tematizující, nebo o obsahové oznamovací?

Jak bylo uvedeno již v oddíle 2, BARTONĚK (2008, s. 34) cituje příklad HOR. *carm.* 1,9,1 mezi větami obsahovými oznamovacími, což – není-li připojeno vysvětlení – se zdá být jednoduše chybou. Nicméně lze zvážít,

²⁶ Srov. také výčet Jovových záletů v Ov. *met.* 6,110–128, kde se objevuje NO se slovem *ut* hned pětkrát.

zda se v některých případech tyto věty skutečně neblíží větám obsahovým oznamovacím. Uvedu zde tři případy, kdy si tato NO konkuruje s obsahovými propozicemi: zaprvé máme-li predikát *Nonne vides*, jehož předmětem je neaktuální (tj. aktuálně neviděný, obecně platný, gnómičský) děj, tento neaktuální děj může mít formu jak NO uvezené slovem *ut* (srov. výše př. 16 z Vergiliových *Georgik*), tak také akuzativu s infinitivem, srov. př. (21):

(21) *Siqua fides rebus tamen est addenda probatis,
nonne vides, quaecumque mora fluidove calore
corpora tabuerint, in parva animalia verti?*

„Je-li potřeba posilovat ještě víc důvěryhodnost těchto již dokázaných věcí, což nevidíš, že veškerá těla, která se působením času či vlhka a tepla rozloží, se proměňují v drobné tvorečky?“

(Ov. *met.* 15,361–363)

Zadruhé vyjadřuje-li NO s *ut* po slovese vidění aktuální děj, konkuruje vazbě akuzativu s participiem. A konečně zatřetí se zdá, že po slovese mluvení někdy nemá *ut* shrnovací význam, o němž jsme hovořili v předcházejícím oddíle, nýbrž že prostě konkuruje akuzativu s infinitivem, jako je tomu v př. (22), kde se vyskytují obě konstrukce vedle sebe koordinované:

(22) *Post Pamphilus me solum seducit foras
narratque, ut virgo ab se integra etiam tum siet,
segue, ante quam eam uxorem duxisset domum,
sperasse eas tolerare posse nuptias.*

„Potom mě Pamfilus vezme stranou ven a vypráví, že se dívky dosud ani nedotkl a že před tím, než si ji přivedl domů jako manželku, doufal, že ten sňatek nějak dokáže snášet.“ (Ter. *hec.* 144–147)

VV zkoumané v tomto článku se nepochybně vyvinuly z NO se slovem *ut*, které mělo nejprve způsobový význam (jednalo se tedy o způsobové příslovce). Vedle způsobového *ut* se vyvinulo i sémanticky vágnější *ut* – věty s tímto široce pojatým *ut* hodnotíme jako jednoznačné NO, pokud uvádějí aktuální děj po slovese vidění (zde si konkurují s vazbou akuzativu s participiem) anebo pokud postihují hlavní zápletku či bodovou kostru děje

po slovesech mluvení. Právě toto jsou nejčastější případy v našich skrovných datech. Pokud tyto věty vyjadřují neaktuální děje po slovesech vidění nebo přímou citaci (nikoli v bodech) po slovese mluvení, potom se svým významem již přibližují větám obsahovým oznamovacím – takové případy se v našem vzorku objevily, ale rozhodně to není případ HOR. *carm.* 1,9,1, uváděný BARTOŇKEM (2008, s. 34).

6. Závěr

V článku jsme ukázali, že tzv. nepřímé otázky (NO) uvozené slovem *ut* jsou v klasických textech běžným jevem (vyskytující se napříč nejrůznějšími žánry, obdobími i autory), ale jisté poučení o nich lze získat zejména ve slovnících či v komentářích k jednotlivým místům v textech; gramatiky a didaktické příručky (zejména ty domácí) o nich víceméně mlčí nebo je zmiňují okrajově či nepřímou, což se vzhledem k polyfunkčnosti slova *ut* nezdá být žádoucí.

Tyto NO se používají po slovesech vidění a mluvení a platí pro ně táž pravidla jako pro ostatní NO (mají konjunktiv podle souslednosti časů, v archaické latině i indikativ), mohou se používat jak pro nepřímou reprodukci nějaké předcházející otázky, tak pro tematizování obsahu; kromě toho mají tři speciální diskursní funkce spjaté s více či méně ustálenými formami (neboli jsou součástí tří specifických konstrukcí): *Videl/vides/videsne/viden, ut...?* se používá pro poukazování na současně probíhající děj (ostenze), což Plautus využívá jako ekvivalent scénických poznámek; *Non(ne) vides, ut...?* je charakteristické pro dovolávání se toho, co mluvčí považuje za samozřejmé a smyslovou zkušeností potvrzené; a konečně sloveso mluvení + NO uvozená slovem *ut* se typicky používá pro tematizaci a bodové shrnutí nějakého příběhu (čeština podobně používá nepřímé otázky s *jak*: *Vyprávěl mi, jak...*).

V závěrečném oddíle jsme ukázali, že po některých přísudcích může NO se slovem *ut* konkurovat obsahovým propozicím, zejména tedy akuzativu s infinitivem po *nonne vides* a zřídka také po slovesech mluvení. Jistým vykročením směrem od NO k větám obsahovým oznamovacím představuje používání *ut* i bez původního způsobového významu, a zejména pak případy, kdy se po slovese vidění nejedná o aktuálně pozorovatelný děj nebo kdy se po slovese mluvení nejedná o bodové shrnutí vyprávění.

Literatura

- BARTONĚK, Antonín. *Řecko-latinská syntax v evropském kontextu*. Brno: Masarykova univerzita 2008.
- BARTONĚK, Antonín a kol. *Latinská syntaktická cvičení*. Praha: Univerzita Karlova 2004³.
- BODELOT, Colette. *L'interrogation indirecte en latin. Syntax – Valeur illocutoire – Formes*. Paris: Éditions Peeters 1987.
- BROWN, H. Paul – JOSEPH, Brian D. – WALLACE, Rex E. Questions and Answers. In BALDI, Philip – CUZZOLIN, Pierluigi (eds.). *New Perspectives on Latin Historical Syntax. Volume 1: Syntax of the Sentence*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 2009, s. 489–530.
- CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Přel. Milan Orálek. Brno: Host 2008.
- DANEŠ, František–HLAVSA, Zdeněk. *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia 1987.
- DRÁBEK, Pavel. *České pokusy o Shakespeara*. Brno: Větrné mlýny 2012.
- HOFFMANN, J. B. – SZANTYR, Anton. *Lateinische Syntax und Semantik*. Neubearbeitet von Anton SZANTYR. München: C. H. Beck 1965.
- HORSEFALL, Nicholas. *Vergil, Aeneid 2: A Commentary*. Leiden – Boston: Brill 2008.
- MENGE, Hermann – BURKARD, Thorsten – SCHAUER, Markus. *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik*. Völlig neu bearbeitet von Thorsten BURKARD und Markus SCHAUER. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2000.
- MIKULOVÁ, Jana. *Syntax latinských vedlejších vět*. Brno: Masarykova univerzita 2014.
- MUCHNOVÁ, Dagmar. K obsahovým propozicím ve starořečtině II (K tzv. nepřímým otázkám). *Avrigo – ZJKF* 40, 1998, s. 7–22.
- NOVOTNÝ, František. *Základní latinská mluvnice*. Jinočany: H&H 1992²[1957].
- OLD = GLARE, P. G. W. et al. *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Oxford University Press 2012²[1968].
- PANHUIS, Dirk. *Gramatika latiny*. Přel. Lucie Pultrová. Praha: Academia 2014.
- PINKSTER, Harm. *The Oxford Latin Syntax. Vol. I: The Simple Clause*. Oxford: Oxford University Press 2015.
- PRAŽÁK, Josef M. – SEDLÁČEK, Josef – NOVOTNÝ, František: *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Praha: Československá grafická unie 1937⁹[1910]
- RAMSEY, John T. *Sallust's Bellum Catilinae*. Edited, with introduction and commentary by J. T. Ramsey. Oxford: Oxford University Press 2007.

- WIERZBICKA, Anna. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 2003²[1991].
- WILLIAMS, R. D. *The Aeneid of Virgil. Books 1–6*. Edited with introduction and notes. London: Macmilan 1988²[1972].
- WOODCOCK, E. C. *A New Latin Syntax*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press 1959.

Mgr. Michal Ctibor, Ph.D., Ústav řeckých a latinských studií, Univerzita Karlova,
Filozofická fakulta, nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1
michal.ctibor@ff.cuni.cz

Kategorie stupňování v latině¹

Lucie Pultrová

Abstract:

The Category of Comparison in Latin

This article focuses on one of the basic – yet in Latin linguistics still rather neglected – grammatical categories: comparison of adjectives (and adverbs). The basic question it poses is which Latin adjectives and adverbs allow for comparative and superlative forms, and which ones do not – a question that may seem trivial to those working with modern languages but is not at all trivial to answer in the case of a dead language such as Latin that has no native speakers. The first part of the article (sections 1–3) explains the theoretical background to the study, how the data corpus on which the research is based was created (the whole set contains ca. 10,000 adjectives that were searched for individually [using the Bibliotheca Teubneriana Latina III database] in all extant Latin literary texts dating earlier than the 5th century AD) and what are the limits of the material corpus. The second part (section 4) briefly summarizes the results of the analysis of the data set and attempts to extract some general principles from the analysis.

key words: Latin; comparison; gradability; scale

klíčová slova: Latin; stupňování; stupňovatelnost; škála

1. Kategorie stupňování a cíl tohoto článku

Stupňování je gramatická kategorie, která velice dlouho prakticky unikala pozornosti lingvistů zabývajících se latinským jazykem. V době relativně nedávné vznikly detailní studie zabývající se obecněji fenoménem srovnávání,

¹ Tato studie vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy Projekt Q10, *Jazyk v proměnách času, místa, kultury*.

tedy otázkou, jakým způsobem lze v jazyce srovnávat dvě nebo více entit a jaká schémata se pro tyto různé způsoby srovnávání používají konkrétně v latině.² Tyto studie jasně ukázaly, že neplatí, že by se srovnávání v latině provádělo vždy za pomoci tvarů komparativu nebo superlativu, a stejně tak že neplatí, že by komparativy a superlativy nesly vždy základní funkci jednoduchého srovnání dvou nebo více entit.³ Z toho vyplývá, že je užitečné, ba nutné, tak jako je tomu i u jiných gramatických kategorií, odlišit od sebe na jedné straně „srovnávání“ jakožto konceptuální kategorii, která se vyjadřuje na úrovni celé propozice (např. „Petr je vyšší než Pavel“ = „Pavel není tak vysoký jako Petr“), a na straně druhé stupňování jakožto kategorii gramatickou/morfologickou.⁴ Tato práce⁵ se zabývá právě gramatickou kategorií stupňování: jednoduše řečeno, neklade si tedy otázku, jaké prostředky lze v latině použít pro vyjádření srovnání, nýbrž jak se používají tvary komparativu a superlativu.

Specifičnost gramatické kategorie stupňování tkví jednak v její přirozeně triadické struktuře: členy skupiny tvoří vždy jeden člen nepříznakový (pozitiv) a dva členy příznakové (komparativ a superlativ) a není příliš smysluplné dělit tuto skupinu uměle na dvojice opozit (pozitiv – komparativ, pozitiv – superlativ, komparativ – superlativ). Čím je ale tato kategorie ještě mnohem specifičtější, je její omezenost: nemožnost tvořit příznakové tvary od všech zástupců slovního druhu, kterému je tato kategorie

² CUZZOLIN 2011; BERTOCCHI – ORLANDINI 1996; ESPINILLA – QUETGLAS – TORREGO (ed.) 2002.

³ Latina v tom samozřejmě není nijak výjimečná, data z jiných jazyků ukazují, že vyjadřování srovnávání je velice rozmanité, srov. např. BOBALJIK 2011, s. 28–37; BECK ET AL. 2009.

⁴ Ostatně v češtině se tento fakt odráží i na terminologické rovině: gramatické kategorii se říká „stupňování“, z čehož je zřejmé, že hlavní (nebo jedinou) funkcí těchto tvarů není komparace. Např. v angličtině (*comparison*), francouzštině (*comparaison*) nebo v latině (*comparatio*) však název kategorie vede ke splývání těchto kategorií.

⁵ Tento článek je ve skutečnosti stručným výtahem z monografie *Category of Comparison in Latin*, která je momentálně v tisku a vznikla jako hlavní výstup projektu GAČR 17-11247S. Jako dílčí výstupy (a přípravné studie k syntetické monografii) vznikly v rámci téhož projektu i studie PULTROVÁ 2018, 2019a, 2019b, 2019c a 2020. Prvním podnětem pro studium problematiky stupňování v latině byla však pro mě již bakalářská práce Petra HRACHA *Nestupňovaná adjektiva v latině*, obhájená na FF UK v Praze v r. 2013, již jsem byla školitelkou. Tato bakalářská práce naznačila teoretický přístup, který byl posléze aplikován i ve zmíněném projektu, nepracovala však s latinským materiálem systematicky, nýbrž pouze výběrově.

přizovávána, tedy adjektiv (a od nich odvozených adverbií). Určitá omezenost sama o sobě ještě nijak výjimečná není (např. v rámci kategorie čísla existují *singularia tantum* i *pluralia tantum*; v kategorii slovesného rodu nelze např. tvořit osobní pasivní tvary od intransitivních sloves; apod.), výjimečný je však u stupňování rozsah této omezenosti. Např. v češtině, v jazyce, který je rozsahem flexe klasické latině velice podobný, se podle *Českého národního korpusu*⁶ stupňované tvary vyskytují ve skutečnosti u pouhých 6 % adjektiv, oba stupně pak dokonce jen u 3 % adjektiv.⁷

Fakt, že stupňování není relevantní pro celou třídu adjektiv, a že dokonce může být relevantní jen pro výraznou menšinu adjektiv, vyvolává otázku, zda lze vůbec ještě hovořit o gramatické kategorii. Odpověď na otázku, zda je něco fenoménem „už“ gramatickým, anebo „ještě“ lexikálním/slovotvorným, je vždy do značné míry subjektivní, protože závisí na volbě kritérií, resp. na váze, kterou jednotlivým kritériím přiznáme. Čisté počty stupňovatelných prvků třídy adjektiva⁸ spíše svědčí pro to, že stupňování za gramatickou kategorii být považováno nemůže. Naproti tomu lingvistický úzus (a ostatně i selský rozum) stupňování za základní adjektivní gramatickou kategorii považují.⁹ Vyrovnat se s tímto zdánlivým rozparem pomáhá koncepce centra a periferie vypracovaná již členy Pražského lingvistického kroužku.¹⁰ Podle ní jakákoli třída není spojitá, nýbrž obsahuje prvky cent-

⁶ Dostupný online: www.korpus.cz (poslední přístup 27. 10. 2021).

⁷ CVRČEK ET AL. 2015, s. 249. Započítány jsou ovšem pouze syntetické – sufixální – komparativy a superlativy typu *delší – nejdelší*, nikoli rovněž existující perifrastické tvary *více dlouhý – nejvíce dlouhý*; v monografii k latině (viz výše pozn. 5) jsem však pracovala jak s latinskými syntetickými, tak i s perifrastickými stupňovanými tvary.

⁸ Řešení zmíněné otázky komplikuje ovšem už sama problematická definice slovníhu druhu adjektiv, který – pokud je vůbec v jazyce vymezen (srov. např. BHAT – PUSTET 2000, s. 757–758; ostatně ani antičtí latinští gramatikové nevymezovali ještě samostatnou třídu adjektiv, srov. PULTROVÁ 2019c, s. 50nn.) – je nejčastěji definován syntakticky (jakožto „rozvíjející člen u substantiv“), a má proto prakticky vždy výrazné přesahy s jinými slovními druhy (substantivy, slovesy, číslovkami, zájmeny).

⁹ Např. KARLSSON 2000, s. 650: „One of the defining characteristics of adjectives in languages with appropriate inflection is the propensity to be gradable, in particular to have comparative and superlative forms.“

¹⁰ Zejména DANEŠ 1966, NEUSTUPNÝ 1966 (ostatně této otázce je věnován celý sborník *Travaux linguistiques de Prague 2: Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*, ed. J. VACHEK, Praha: Academia 1966).

rální, které vykazují všechny rysy charakteristické pro danou třídu, a prvky periferní, které mohou některé rysy postrádat. V tomto smyslu je tedy stupňovatelnost definující charakteristikou třídy adjektiv: stupňovatelná adjektiva stojí v jejím centru a periferie může být v různých jazycích různě široká. Např. čeština má periferii extrémně širokou, protože má například velice rozsáhlou derivaci příslušenských adjektiv (i od vlastních jmen), a dokonce i gramatikalizovaná posesivní adjektiva typu *otcův/matčín*. Naproti tomu např. angličtina má centrum v poměru k periferii nepoměrně širší: ve funkcích, kde čeština užívá nestupňovatelná adjektiva, dává přednost neshodnému přívlastku (jménu v genitivu nebo předložkové vazbě). Latina stojí v tomto ohledu někde mezi češtinou a angličtinou.

Základní otázka, kterou řeší tento článek (resp. kterou řešil projekt zmíněný v pozn. 5), tedy zní: **Od kterých latinských adjektiv lze tvořit komparativy a superlativy a od kterých ne?**

2. Stupňovatelnost a metody jejího určování

Stupňovatelným adjektivům se říká také „skalární“. Tento pojem vystihuje fakt, že stupňovat lze jen taková adjektiva, která označují kvalitu, která může mít různou míru, neboli jejíž míra se pohybuje na **škále**. Stupňovatelnost je tedy otázkou sémantiky adjektiva (nebo celé adjektivní třídy), nikoli jeho formy.

Škály kvalit ovšem nejsou všechny stejné, a jak vyplývá z mnoha prací z oblasti formální sémantiky, které se v posledních desetiletích této otázky věnují, má podoba škály další významné lingvistické implikace. Základní typologii škál vypracovali KENNEDY – McNALLY (2005), a to na dvojicích antonymních adjektiv, která tvoří opačné póly jedné škály.¹¹ Dvojice *dlouhý – krátký* tvoří tzv. **otevřenou škálu (open scale)**: míra vlastnosti na obou stranách škály může narůstat, ale nikdy nedojde koncového bodu (o ničem

¹¹ Antonymní páry tvoří i nescalární adjektiva. Mezi takovými adjektivy však není škála, nýbrž rozdělují konceptuální doménu na dvě oddělené části (PARADIS – WILLNERS 2006, s. 1052); např. *živý – mrtvý* (= organismus může být buď živý, nebo mrtvý). Pro tento typ antonym se používají různé termíny, nejběžněji asi „komplementární“ nebo „kontradiktorní“ antonyma.

nelze říci, že je „úplně dlouhé“ nebo „úplně krátké“ – vždycky jen „velice dlouhé“ nebo „velice krátké“). Naopak dvojice antonym *plný – prázdný* tvoří tzv. **uzavřenou škálu (closed scale)**: obě strany škály mají svůj koncový bod (něco může být „úplně plné“ nebo „úplně prázdné“). Vedle těchto dvou základních typů škál existují ještě dva typy smíšené, tzv. **částečně uzavřené škály (partially closed scales)**, a to buď **uzavřené shora (upper closed)**, anebo **uzavřené zdola (lower closed)**. Zdola uzavřenou škálu představují např. antonyma *tichý – hlasitý*: něco může být „úplně tiché“, ale jen „velice hlasité“. Shora uzavřenou škálu tvoří např. antonyma *špinavý – čistý* („velice špinavý“ – „úplně čistý“).¹²

Adjektivum, která mají otevřenou škálu, se říká běžně také **relativní adjektiva**;¹³ jejich základní charakteristikou je, že míra vlastnosti, kterou označují, je závislá na kontextu: dlouhé vlasy nejsou stejně dlouhé jako dlouhé nehty nebo dlouhá ulice. Jejich škála je lineární: komparativ je víc než pozitiv, superlativ je víc než komparativ. Přestože míra vlastnosti nikdy nemůže dojít maximálního bodu, lze od těchto adjektiv vytvořit (v jazycích, které touto funkcí disponují) i absolutní superlativ, ovšem s významem vysoké, nikoli úplné míry vlastnosti (tj. „velmi...“, srov. např. Priscianův příklad *fortissimus Hercules fuit* ‚Héraklés byl velice udatný‘ uvedený v PULTROVÁ 2019c, s. 54).

Adjektivum s tzv. uzavřenou škálou se naproti tomu říká **absolutní adjektiva** a jejich poměr ke stupňování je o poznání složitější. Tato adjektiva totiž vyjadřují maximální míru vlastnosti již v základním stupni. A přísně vzato je to zároveň jediná možná míra vlastnosti, protože pokud se z této míry částečně ubere, ztrácí zcela svou platnost: sklenice je plná, pokud se z ní jen trochu uleje, už plná není; oblečení je čisté, pokud se jen mírně potřísní, už čisté není. Přesto se i tato tzv. absolutní adjektiva běžně stupňují. Jedním z vysvětlení může být určitá obecná přijatelnost jazykové nepřesnosti, která dovoluje použít absolutní vyjádření i tam, kde se maximum jen blíží.¹⁴

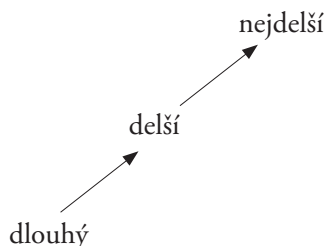
¹² Nemusí však být vždycky úplně jasné, co je vlastně dolní a co horní část škály.

¹³ Srov. KENNEDY – McNALLY 2005, s. 356.

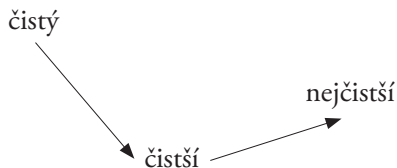
¹⁴ KENNEDY – McNALLY (2005, s. 357) uvádějí pro tento fenomén příklady: *I am not awake yet. – The gas tank is full, but you can still top it off. – The theater is empty tonight.* Ostatně, na stejném principu nakonec fungují i elativy.

Podstatnější ovšem je, že škála základní stupeň – komparativ – superlativ u těchto adjektiv neodpovídá lineárnímu nárůstu míry dané kvality. Komparativ a superlativ neznamenají větší, nýbrž menší množství kvality než pozitiv: „čistý“ označuje maximum, „čistší“ znamená, že věc sice není zcela čistá, ale je na tom v tomto ohledu lépe než jiná (vlastně tedy totéž co „méně špinavý“), „nejčistší“ pak označuje entitu, která je „nejméně špinavá“ z určité skupiny entit. Tedy:

relativní adjektiva:

absolutní adjektiva:

Co je však nutné maximálně zdůraznit a je v naší otázce zcela zásadní, je, že formálně jedno a totéž adjektivum může mít v důsledku sémantických posunů významy jak skalární, tak neskalární. Běžné jsou posuny od neskalárních významů k metaforickým (hodnotícím) skalárním, např. *dřevěný stůl* (neskalární) × *to je ten nejdřevěnější herec, jakého jsem kdy viděla* (skalární).

Jaký typ škály má kvalita vyjádřená adjektivem, pomáhají určit testy, které se zakládají na možnosti modifikovat konkrétní adjektivum určitým typem příslovečného určení: např. tzv. proporcionální adverbia jako *napůl* nebo *úplně* se mohou pojít pouze s adjektivy se zavřenou škálou, zatímco běžná měrová adjektiva jako *velice* pouze s adjektivy se škálou otevřenou

(úplně prázdný – velice dlouhý, ale nikoli **velice prázdný – **úplně dlouhý).¹⁵ Takové testování nezbytně vyžaduje rodilého mluvčího (může jím být sám badatel), který je vystaven otázce, zda mu určité spojení daného adjektiva s určitým příslovečným určením připadá gramatické, či alespoň přijatelné.¹⁶ Na základě těchto výsledků, založených na posouzení primárních dat, se pak postupuje ke klasifikaci adjektiv a poté se zjišťují další implikace, korelace apod. a dospívá se k různým teoretickým výsledkům – postupuje se tedy od dat k teorii a výsledkem je klasifikace adjektiv na základě jejich skalárnosti.

Uvedený postup je nicméně v případě mrtvých jazyků nepoužitelný, protože v procesu chybí zásadní prvek – rodilý mluvčí. Ačkoli je korpus latinských textů, se kterým můžeme pracovat, oproti mnoha jiným mrtvým jazykům obrovský, má své zásadní limity (o kterých více níže v bodě 3) a informace, které z něj můžeme čerpat, nejsou ani zdaleka srovnatelné s údaji čerpatelnými z moderních korpusů. A spoléhat se na vlastní jazykový cit, na vlastní porozumění konkrétnímu významu adjektiva námi, kteří nejsme rodilí mluvčí, je velice ošemetné. Ten, kdo se snaží o popis mrtvého jazyka a klade si podobnou otázku, jakou si klademe my, se tedy ocitá v situaci, kdy musí metody funkční pro jazyky moderní zcela otočit – přesněji řečeno, ne otočit, ale jaksi „zatočit“. Moderní lingvista postupuje od dat k teorii, lingvista mrtvého jazyka musí kráčet od teorie k datům a zpět: použít to, co už je formulováno obecně na základě dat z moderních jazyků, a porovnávat to s tím, co nacházíme v textech, a na základě tohoto srovnání dospívat k lepšímu porozumění primárních textů, anebo případně i k precizování teoretických výstupů vzniklých na základě dat z jazyků moderních.

Klademe-li si tedy otázku, která latinská adjektiva jsou skalární, a která ne, musíme v každém případě provést vlastní co nejširší excerpci latinského

¹⁵ Viz KENNEDY – McNALLY 2005, s. 352; KENNEDY 2007; ROTSTEIN – WINTER 2004; YOON 1996. Podobné korelace lze použít i k řešení otázek, které jdou opačným směrem, např. DOČEKAL – WĄGIEL (2018) na základě ní dospívají k sémantické interpretaci dvou velmi blízkých tvarů v češtině: číslovka typu *dvakrát* a *dvójnásobně*.

¹⁶ U jazyků, pro které jsou k dispozici opravdu velké a dobře strukturované korpusy, jako je např. čeština a její *Český národní korpus*, je možné se v zásadě spolehnout na korpusovou sondu, případně – v ideálním případě – je dobré metodu korpusové sondy s metodou elici- tační kombinovat, tak jak je ukázáno např. v práci LEHEČKOVÉ 2011.

materiálu (a v mnoha případech pak velice komplikovanou interpretaci konkrétního tvaru v kontextu, neboť platí, jak bylo řečeno, že jedno a totéž adjektivum může mít i skalární, i neskalární významy), ale zároveň – na rozdíl od moderních lingvistů – musíme k práci s jazykovým materiálem přistupovat už s apriorní představou nějakého systému, který už byl vypracován na datech z moderních jazyků. Výsledkem práce pak není sama klasifikace adjektiv na základě jejich skalárnosti, nýbrž zaplnění takovéto (už předem navržené, na základě moderních jazyků¹⁷) sémantické klasifikace konkrétními latinskými adjektivními typy, a to se zcela praktickým cílem: poskytnout uživateli latiny nějaké vodítko, které adjektivum může, a které nemůže stupňovat (protože, jak už bylo řečeno, na osobní jazykový cit se u naučeného druhého jazyka spoléhat nelze).

Stupňovatelnost adjektiva je věcí jeho sémantiky. Ta se nicméně ve flektivních jazycích do určité míry zrcadlí ve formě: nejmenší elementy, které nesou nějakou sémantickou informaci, jsou morfémy (kořeny a afixy) a význam slova se ustavuje jejich kombinací. Skalárnost je někdy vlastností jednotlivého adjektiva, někdy je však skalární nebo neskalární celý adjektivní typ – v takových případech je tím elementem, který nese rys skalárnosti nebo naopak neskalárnosti, právě afix, který daný adjektivní typ definuje (tj. sufix nebo i prefix; např. adjektiva s měrovými prefixy jako např. čes. *převysoký* se nestupňují). Klademe-li si tedy za cíl definovat pro současného uživatele latiny pravidla, která adjektiva může, a která nemůže stupňovat, snažíme se vlastně najít nějaké prvky, které by se stupňovatelností nějak korelovaly a které by byly viditelné přímo na úrovni psaného textu.¹⁸ V ideálním případě by tak výstupem takovéto práce byly poučky typu „adjektiva

¹⁷ V monografii zmíněné v pozn. 5 jsem vyšla z klasifikace, kterou zpracovala LEHEČKOVÁ 2011 (viz zejména s. 91).

¹⁸ Teoreticky vzato by takovými „na úrovni textu přímo viditelnými prvky“ mohla být právě výše proporcionalní či měrová příslovce (v tom smyslu, že by doklad použití určitého příslovečného určení u určitého adjektiva mohl indikovat jeho (ne)možnost stupňování). Narážíme tu ale na problém s nedostatečně velkým a vypovídajícím korpusem (více k tomu níže v bodě 3), který je v této otázce ještě znásoben tím, že klasická latina používá příslovečná určení míry extrémně málo (dává totiž zjevně přednost právě sufixálnímu stupňování). Doklady takových konstrukcí tedy mohou být podpůrným argumentem, ale rozhodně na nich nelze argumentaci stavět.

na *-ārius* se nestupňují (protože...)¹⁹, to znamená skalární charakteristika jednotlivých typů latinských adjektiv definovaných jejich formou (která je v psaném textu jednoduše *vidět*, a od uživatele latiny tak není nutná žádná složitá myšlenková operace). Takto přímočarých pravidel však lze definovat jen velmi omezené množství. Méně ambiciózním cílem je tedy nalézt alespoň nějaká taková pravidla, a tím dosavadní zcela neprůhlednou džungli trochu pročistit a zpřehlednit, případně načrtnout nějaký přibližný systém, který možná nebude komplexním obrazem reality, ale minimálně nebude odporovat ani tomu, co se odráží v latinských textech, ani tomu, co je teoreticky známo na základě práce s moderními jazyky.

3. Latinský korpus a jeho limity

Jako základní zdroj pro vytvoření korpusu latinských adjektiv jsem zvolila *Oxford Latin Dictionary* (dále jen *OLD*). Z *OLD* byly excerpovány všechny tvary, které jsou ve slovníku označeny symbolem „*a.*“ (= adjective). Celý vyexcerpovaný soubor obsahuje téměř 10 000 adjektiv, přičemž tvary typu *correptus/conreptus* či např. *vīnolentus/vīnulentus* apod. jsou chápány jako pouhé grafické varianty jednoho adjektiva; stejně tak vždy pouze jednou jsou v souboru započítány varianty typu *inermis/inermus*, jejichž odlišnost je pro otázku stupňování irelevantní.

U všech těchto adjektiv (ve všech jejich ve slovníku zmíněných grafických variantách) byly poté jednotlivě vyhledávány tvary komparativů a superlativů, a to v databázi *Bibliotheca Teubneriana Latina III*,¹⁹ která umožňuje vyhledávání řetězců znaků (slov či jejich částí) i řetězců znaků stojících ve vzájemné blízkosti. Tak např. pro adj. *corruptus* byl v databázi postupně zadán dotaz na následující formy: *correptior**, *correptius*, *correptiss**, *conreptior**, *conreptius*, *conreptiss**; dále *magis + corrept**, *magis + conrept**, *maxime + corrept**, *maxime + conrept**, *plus + corrept** a *plus + conrept**. Jednotlivé výsledky, které databáze ukazuje vždy v kontextu celé věty (někdy i většiny

¹⁹ Databáze *Bibliotheca Teubneriana Latina III* je českým klasickým filologům k dispozici díky projektu *Litterae ante portas* (<http://litterae.phil.muni.cz>).

celku), byly pak vždy přehlédnuty a byly vyloučeny případy, kdy se ve skutečnosti o komparativy či superlativy nejedná.²⁰

Takto vytvořený korpus vydal následující výsledky:

- **alespoň jeden stupňovaný tvar** (komparativ a/nebo superlativ, syntetický a/nebo perifrastický) má doloženo celkem 1431 latinských adjektiv, tedy přibližně 14 %;
- **oba tvary, komparativ i superlativ** (syntetický a/nebo perifrastický) má doloženo celkem 743 latinských adjektiv, tedy přibližně 7 %.

Tyto výsledky velmi dobře odpovídají teoretickému předpokladu, který si bylo možné předběžně vytvořit na základě dat získaných z *Českého národního korpusu* pro češtinu a na základě porovnání systému adjektiv v češtině a v latině: procentuální zastoupení doloženě stupňovatelných adjektiv je v latině celkově vyšší než v češtině,²¹ ale stále zdaleka nedosahuje ani poloviny, a navíc poměry adjektiv s alespoň jedním stupňovaným tvarem vůči adjektivům s oběma doloženými tvary jsou v obou jazycích stejné. Nicméně, na místě je vysoká opatrnost. Přestože je sledovaný korpus na poměry klasické filologie až hraničně veliký, má přesto z lingvistického pohledu obrovské limity.

První komplikaci při vytvoření korpusu k analýze představuje už samotný základní soubor adjektiv excerptovaný z *OLD*. Jeden z problémů představuje konflikt mezi kategorií adjektiv a participií. Ta moderní lingvistika,

²⁰ Tak např. dotaz na tvary *servilior** (k adj. *servilis*) vydá tři výsledky, ve skutečnosti však jde ve všech případech o gen. pl. rodového jména *Servilius*; dotaz *derisiss** vydá vedle tvaru superlativu od adj. *dērisus* i tvary minulého infinitivu či konj. plsqpf. slovesa *dērideō*, apod. Celkově je však takových případů v poměru k velikosti celého korpusu velice málo (mnohem obtížnější byla práce s vylučováním nerelevantních případů kombinací s adverbii *magis* a *maxime*).

²¹ Srov. výše v bodě 1. Klasická latina má, podobně jako čeština, rovněž velice široké možnosti derivace příslušenských adjektiv, nicméně nemá žádná gramatikalizovaná posesivní adjektiva a celkově ve funkci přívlastku užívá přece jen častěji než čeština substantiva v genitivu na úkor adjektiv.

na rozdíl od té antické,²² nechápe jako samostatný slovní druh, nýbrž jako tvary sloves (byť se původem jedná o adjektiva a formálně i syntakticky nepochybně vyhovují definici adjektiv). Synchronně vzato latinské gramatiky považují deverbativa se sufixy *-tus*, *-nt-*, *-ūrus* a *-ndus* primárně za participia (tedy více slovesné než jmenné tvary), nicméně vždy dodávají, že mnohá z těchto participií sekundárně²³ nabývají významu běžných adjektiv. Rozlišit, kdy má daný tvar participiální, a kdy adjektivní platnost, je mnohdy velice komplikované. Jednou z nejjistějších známek „adjektivit“, vedle možnosti tvořit od nich adverbia a negativní protějšky prefixem *in-*, je právě stupňování.²⁴ Tato situace se odráží i v konstrukci slovníku *OLD*: některé z forem na *-tus*, *-nt-* a *-ndus* jsou ve slovníku zařazeny samostatně (s označením „*a.*“), jiné jen implicitně pod příslušnými slovesy. Jedním z rozhodujících důvodů pro samostatné slovníkové heslo byla právě doloženost stupňovaných tvarů. Vzhledem k tomu, že do základního souboru k analýze byly vyexcerpovány právě jen ty formy, které mají ve slovníku své vlastní heslo, mohla být statistika značně ovlivněna ve prospěch stupňovatelných tvarů (významný počet forem na *-tus*, *-nt-* i *-ndus*, které stupňování doložené nemají, se takto možná do základního souboru vůbec nedostal).

Další obtíže se vázou k výběru textů, které jsou do analýzy zařazeny. První z nich je pravděpodobně neřešitelný problém s určením horního časového limitu, do kterého lze ještě latinské literární texty považovat za relevantní pro výzkum vývoje živého jazyka.²⁵ Ve své práci jsem se ve snaze o co největší korpus rozhodla pro ohraničení 5. stoletím po Kr.; mnou sledovaný korpus tedy zahrnuje texty obsažené v databázi *Bibliotheca Teubneriana Latina III* od počátků latinské literární tvorby až do 5. stol. po Kr., nejmladším ještě zařazeným autorem je Priscianus, ale vyloučen už byl např. Boethius, přičemž soubor obsahuje i některé texty, jejichž časové určení je nejisté. Tato volba je ovšem do značné míry subjektivní, a i to může určitým způsobem věrohodnost výsledků znejistit.

²² Srov. PULTROVÁ 2019c, s. 50–51.

²³ Prehistorický vývoj byl ovšem opačný: adjektiva se gramatikalizovala na participia.

²⁴ Srov. EKLUND 1970, s. 14–30; PINKSTER 2015, s. 61–62.

²⁵ A nejedná se samozřejmě o problém čistě časový, do hry vstupuje i původ konkrétních autorů (mnohdy neznámý), a ostatně i lingvisticky velice složitá otázka vzdálenosti variet latiny.

Co je však ještě mnohem problematictější, je žánrová skladba sledovaných textů. Korpusy moderních jazyků jsou nepochybně pestřejší a jsou budovány se záměrem pokrýt co možná nejlépe všechny variety daného jazyka. V našem případě se musíme spokojit pouze s texty literárními.²⁶ Ty ovšem přinášejí informace o vývoji jazyka jen do určité míry a zkráceně. Kromě notoricky známé extrémní konzervativnosti literárního jazyka v zásadě od přelomu letopočtu dál je třeba vzít v úvahu i možné mnohem pozdější zásahy do textů středověkými opisovači (napravování zdánlivě negramatických tvarů „správnými“). Velice specifickým rysem korpusu latinských textů je rovněž poměrně vysoký počet sekundárních citací: tak např. Vergiliovo *o passi graviora* (*Aen.* 1,199) se díky pozdnělatinským komentářům a gramatikám ve sledovaném korpusu objeví celkem dvanáctkrát. Jakékoli statistické závěry, které bychom chtěli z takového korpusu vyvozovat, by byly touto skutečností nutně zkrácené.

Analýzovaný soubor je také celkově řádově menší, než jsou velké korpusy moderních jazyků. I ta nejfrekventovanější latinská adjektiva dosahují počtů, které by v *Českém národním korpusu* byly hodnoceny přinejlepším jako „nižší střední“ hodnoty.²⁷ V našem souboru adjektiv je plných 350 tako-

²⁶ Od původního záměru pracovat i s texty nápisnými jsem nakonec upustila: jednak z toho důvodu, že dosud neexistuje databáze, ve které by bylo možné vyhledávat tvary a byla obsáhlá srovnatelná s databázemi literárních textů, jednak proto, že lingvistická data získatelná z nápisných textů jsou obecně ještě problematictější než ta z textů literárních. Na rozdíl od nich jsou nápisy dochovány víceméně náhodně (neprošly, tak jako texty literární, kvalitativním sítím středověkých knihoven) a mají ve velké většině formulaický charakter, takže neodrážejí skutečný stav jazyka v době svého vzniku (nehledě na častou nejistotu v jejich datování). Platí-li o literárních textech, že je nutné s nimi pracovat vždy jednotlivě a se znalostí konkrétního (literární-)historického kontextu, o textech nápisných to platí ještě několikanásobně více. Usilujeme-li získat jakási – byť i nepřesná – statistická data, mohlo by zapojení souboru nápisných textů působit spíše negativně. Nicméně, jednotlivé nápisy mohou samozřejmě přinést k naší otázce relevantní informace, např. důkazy o stupňovatelnosti konkrétního adjektiva. Práce s nápisným materiálem tedy v tuto chvíli zůstává desideratem a v budoucnu by mohla přinést další rozšiřování či zpřesňování dosavadních výsledků.

²⁷ Např. *magnus* má málo přes 12000 výskytů, *bonus* má méně než 9000 výskytů, *longus* méně než 5500, přitom např. *Český národní korpus* (srov. např. KOVÁŘÍKOVÁ – CHLUMSKÁ – CVRČEK 2012) pracuje v případě adjektiv s frekvencemi (A = málo frekventované, E = vysoce frekventované): A 250–1249, B 1250–6249, C 6250–31249, D 31250–156249, E 156250+. (Hodnoty „vysoce frekventovaného“ slova by v latinském korpusu dosáhlo zřejmě jedině: *et*. I např. *non* se pohybuje někde okolo hodnoty 80000.)

vých, která mají doložen jeden jediný stupňovaný tvar. Nízký počet dokladů komparativů a superlativů nijak nezpochybnuje stupňovatelnost daného adjektiva, ale přeneseně budí pochyby v případě adjektiv, která žádné stupňované tvary doloženy nemají: rozdíl mezi jedním a žádným dochovaným tvarem je zkrátka příliš malý a může být – a mnohdy nepochybně je – pouze otázkou celkové frekvence daného adjektiva, nebo prostě a jednoduše dílem náhody. Jinými slovy, platí, že:

- **je-li doložen komparativ a/nebo superlativ, je to důkazem stupňovatelnosti daného adjektiva** (alespoň v některém jeho významu);²⁸ ale
- **není-li doložen žádný komparativ ani superlativ, není možné to ještě považovat za důkaz jeho nestupňovatelnosti.**

Důležitým faktorem, který je třeba brát vždy v úvahu, je celková **frekvence** daného adjektiva. Je-li adjektivum jako takové celkově málo frekventované, není možné očekávat, že by mezi jeho doklady v textech nutně musel být nějaký ve formě komparativu nebo superlativu. Pro svou práci jsem si stanovila hodnotu jakéhosi středního poměru mezi celkovou frekvencí výskytu daného adjektiva a výskytu jeho komparativu či superlativu,²⁹ který je **10 : 1**. Neboli: je-li v korpusu určité adjektivum doloženo více než desetkrát, je již dobrá naděje na to, že by jeden z těchto dokladů byl ve formě komparativu nebo superlativu, pokud by adjektivum bylo stupňovatelné. Platí ovšem, že použitelnost takovéto referenční hodnoty je silně problematizována právě adjektivy, které mají jak neskalární, tak skalární významy (a takových opravdu není málo): velmi snadno jsou představitelné případy, kdy je neskalární význam konkrétního adjektiva frekventovaný, kdežto dokladů významu skalárního je méně než námi stanovených 10. V takových

²⁸ I z tohoto pravidla ovšem mohou existovat výjimky, např. v případech, kdy je samo použití komparativu nebo superlativu zdrojem humoru (= např. záměrné stupňování u principiálně nestupňovatelného neologismu k podtržení absurdity výroku nebo např. citace chyby nerodilého mluvčího apod.) nebo jsou-li citovány nekorektní formy u gramatiků apod.

²⁹ K této hodnotě jsem došla na základě náhodného vzorku z relativně frekventovanějších adjektiv. Kolegové z *Českého národního korpusu* mi potvrdili, že i oni ve své analýze postupovali v zásadě stejným způsobem a s výsledkem velmi podobným.

případech pak prostá čísla, která databáze vydá, mohou vypadat jako silný důkaz nestupňovatelnosti, a ve skutečnosti tomu tak být vůbec nemusí. V každém případě tedy platí, že pokud chceme učinit závěr o nestupňovatelnosti určitého adjektiva, musíme vedle korpusových dat pro konkrétní adjektivum brát v úvahu také teoretické předpoklady, a zejména také data týkající se celého adjektivního typu (s tímž sufixem, případně prefixem).

4. Shrnutí výsledků

V tomto bodě se pokusím v nejvyšší stručnosti shrnout výsledky své práce s rozsáhlým materiálovým korpusem. Popíšu zde – velmi zjednodušeně – hlavní tendence, které jsem byla schopna identifikovat, přičemž pro podrobné údaje k jednotlivým adjektivním typům i ke konkrétním adjektivům musím čtenáře odkázat na zmíněnou monografii (viz pozn. 5). V ní také poctivě uvádím protipříklady proti těmto tendencím, kterých je řada a pro něž není ve shrnujícím článku prostor.³⁰

Adjektiva jsem roztrídila na základě způsobu jejich tvoření, protože, jak bylo výše vysvětleno, je naší snahou najít nějaké korelace pro (ne)stupňovatelnost viditelné na úrovni psaného textu, což znamená korelace s konkrétními realizacemi morfémů. V první úrovni byla adjektiva rozdělena na ta, která vznikla slovotvorným postupem kompozice, a na adjektiva vzniklá derivací.

³⁰ Latinských adjektivních tříd je velké množství (jen derivačních je hodně přes sto) a jen málokdy jsou sémanticky homogenní. Jednotliví zástupci konkrétních adjektivních tříd mají pak typicky různou frekvenci, a často jen velmi nízkou; u takových adjektiv a adjektivních tříd pak nelze vynášet jednoznačné soudy o jejich stupňovatelnosti či nestupňovatelnosti. Lze ale vysledovat některé obecněji platné korelace mezi stupňovatelností nebo nestupňovatelností a určitými dalšími rysy, a právě o to se pokouším v následujícím přehledu. Nejedná se tedy o přehled stupňovatelných, nebo naopak nestupňovatelných adjektivních tříd, nýbrž o přehled charakteristik, které jsou podle mého zjištění v nějaké zřetelné korelaci se stupňovatelností.

4.1. Adjektiva vzniklá kompozicí

Mezi adjektiva vzniklá kompozicí počítám, v souladu se západní tradicí, i taková, jejichž prvním elementem je to, čemu se v synchronní perspektivě říká prefix.³¹ Nezařazuji mezi ně ovšem taková adjektiva, která jsou odvozena sufixem z nějakého již existujícího kompozita, tj. např. *sēsquipedālis* (odvozeno z kompozita *sēsquipēs* sufixem *-ālis*), anebo třeba *disiūctīvus* (< *disiūctus* < *disiungere*). Zahrnuta jsou tedy taková adjektiva, u nichž je kompozice **posledním krokem** při tvoření (např. *sub-disiūctīvus* < *sub-* + *disiūctīvus*), případně která vznikla tzv. „derivační kompozicí“, tj. zároveň kompozicí a sufixací (druhý člen samostatně s daným sufixem neexistuje, např. lat. *inermis* < *in* + *arma* + *-is*).

Kompozita jsou pro naši analýzu komplikovanější než derivativa hned ze dvou důvodů. Jednak je to proto, že obsahují oproti derivativům vždy jeden sémantický element navíc. Základní otázka tak zní, která ze složek kompozita je pro jeho (ne)stupňovatelnost rozhodující. Příklad *převysoký* zmíněný výše v bodě 2 naznačuje, že v určitém typu kompozit to bude zcela jistě element první – ale je tomu tak vždy? Druhou komplikací je pak samotné třídění kompozit. K tomu je totiž možné přistoupit na základě různých hledisek (formálních, syntaktických, sémantických), která mohou být různě užitečná při řešení různě položených otázek. Pro řešení naší otázky, totiž který element kompozita je rozhodující pro fakt, že je adjektivum stupňovatelné, nebo nestupňovatelné, se ukázala jako nejužitečnější klasifikace syntaktická, tj. založená na tom, jaký syntaktický vztah mezi sebou obě složky kompozita mají. Kompozita byla proto roztříděna na ta, v nichž vztah obou částí odpovídá vztahu 1) slovesa a jeho předmětu (typ *artifex*), 2) slovesa a příslovečného určení (typ *manifestus*), 3) substantiva a přívlastku (typ *magnanimus*), 4) substantiva s předložkou (typ *cisrhēnānus*) a 5) adjektiva s příslovečným určením (typ *pervenustus*). Pro účely tohoto shrnujícího článku je možné výsledky shrnout ještě jednodušším – pro čtenáře intuitivnějším – způsobem a roztřídit kompozita pouze na základě slovního druhu zadní složky kompozita.

³¹ Původně se jedná o adverbia. V českém prostředí bývá prefixace řazena pod derivaci (zejména z důvodu specifického působení prefixů v kategorii vidu).

4.1.1. Adjektivní kompozita, jejichž druhá složka je slovesná

Jak je naznačeno výše, tato skupina zahrnuje dva typy kompozit: jednak kompozita, jejichž první složka je pro slovesnou část objektem (typ *aurifex*), jednak ta, jejichž první složka je pro slovesnou část příslovečným určení. Tento druhý podtyp je ve skutečnosti velmi vzácný: většina adjektiv, jichž by se taková interpretace na první pohled mohla týkat, tedy taková, která mají strukturu (adverbiální) prefix + slovesný základ, jsou ve skutečnosti derivativa z kompozit (*cōnfectus* < *cōnficere*, *dīviduus* < *dīvidere* apod.). Existují zároveň taková adjektiva, u nichž je sporné, do které z uvedených podtypů patří, např. adjektiva s prvními členy *bene-/male-*: ty sice formálně vypadají jako adverbia, ale jejich význam není adverbiální – adjektiva neoznačují někoho, kdo „nějak (dobře/špatně) koná, mluví...“, ale „něco (dobrého/špatného) dělá, chce, říká...“.

Stupňování je doloženo u pouhých jednotek procent adjektiv tohoto typu. Až na drobné výjimky se jedná o taková adjektiva, u nichž se ve významu, v němž se stupňují, již zcela zatemnil jejich původní kompozitní charakter: oba elementy ztratily svou sémantickou autonomnost a adjektivum jako celek je sémanticky spojitě (*simplex* ‚jednoduchý‘, *locuplēs* ‚bohatý‘, *mānsuēs-tus* ‚krotký‘, *manifestus* ‚zjevný‘, *procērus* ‚vysoký‘, *sincērus* ‚čistý, upřímný‘, *probus* ‚řádný, čestný‘, *protervus* ‚zuřivý‘, a několik adjektiv s negativním prefixem *in-* a vesměs ne zcela jasnou etymologií, např. *inānis* ‚prázdný, marný‘, *infēsus* ‚rozhořčený‘, *infestus* ‚nepřátelský‘, *ingēns* ‚obrovský‘).

Jako svým způsobem kontrastní k těmto neprůhledným kompozitům můžeme vidět první tři nejproduktivnější podtypy tohoto adjektivního typu – adjektiva s druhým členem *-fer*, *-ficus* a *-ger*.³² Ta se pojí typicky se zcela konkrétními a sémanticky prvoplánovými objekty a používají se většinou v jakémisi kvazi-participiálním významu, s tím rozdílem od pravých aktivních participií (*-nt-*), že jsou vidově indiferentní (*imbrifer* může být ‚kdo/ co přináší déšť [v konkrétní situaci]‘ i ‚kdo/co nosí déšť [= jehož charakteristikou je nosit déšť]‘). U adjektiv na *-ger* není doložen ani jediný stupňovaný tvar, u nejproduktivnějších adjektiv na *-fer* pouze jediný perifrastický

³² OLD obsahuje celkem 98 adjektiv na *-fer*, 58 na *-ficus* a 41 na *-ger*.

komparativ adj. *pestifer* a u adjektiv *-ficus* je stupňování doloženo u adj. *honorificus*, *magnificus* a *beneficus*, po jednom případě stupňování pak ještě u adj. *mirificus*, *mūnificus* a *frigorificus*. Adjektiva na *-ger* označují skutečně „nošení/držení určité konkrétní věci“, adjektiva na *-fer* rovněž, ale existují i taková, která mají význam kauzativní (tj. „přináší nějaký důsledek“, „způsobuje něco“) – takové je právě adj. *pestifer*. Adj. na *-ficus* mají buď význam „produkující něco“ (např. *mellificus*), anebo právě také význam kauzativní („způsobující nějakou emoci, postoj, stav...“). Společným znakem těchto kompozit na *-ficus* a *-fer*, od nichž máme doloženo stupňování, je právě kauzativní význam zadního elementu a zároveň to (tyto dvě charakteristiky jdou ruku v ruce), že první element tvoří abstraktum, které samo o sobě označuje kvalitu, jejíž míra může stoupat a klesat (má škálu).

4.1.2. Adjektivní kompozita, jejichž druhou složku tvoří substantivum

Také pod tento nadpis shrnuji v tomto článku dva typy adjektivních kompozit. Na první místě jsou to taková, v nichž vztah obou částí kompozita odpovídá – synchronně vzato – vazbě **substantiva s předložkou**, která vyjadřuje nějaké místní nebo časové určení. V případě těchto adjektiv platí zcela jednoznačně, že je v otázce stupňovatelnosti rozhodující význam prvního elementu (tedy předložky, původně adverbia).

Tato kompozita (ve svých základních významech) charakterizují entitu (vyjádřenou substantivem, které modifikují) tím, že ji umísťují v čase či prostoru. Toto umístění může být dvojího druhu. Jednak lze entitu umístit do nějakého **kontinuálního prostoru** orientovaného vůči nějaké linii nebo bodu: např. adj. *cisrhēnānus* označuje cokoli, co leží v prostoru před (*cis*) linií Rýna. Podobná adjektiva mají – ať už reálně doložená, anebo jen potenciální – komplementární antonyma,³³ tj. adjektiva označující entity na opačné straně linie (*cis – trāns*, *ante – post*, *extrā – intrā*). Tento fakt je pro stupňovatelnost zásadně důležitý: antonyma typu *trānsrhēnānus – cisrhēnānus* totiž netvoří škálu, nýbrž dělí kontinuum na dvě části, přičemž

³³ Viz výše pozn. 11.

každá z těchto částí je sama o sobě homogenní. Tato adjektiva se nikdy nestupňují. Nicméně prostor nemusí být vždy pojímán jako kontinuum a entita může být umístována i na určitý **bod ve směru pohybu od nebo k nějakému bodu/linii** (*ab-*, *ad-*, *dē-*, *prō-* ad.). Umístění pak může být blíž k tomuto bodu nebo linii, nebo dál, a to teoreticky zakládá možnost stupňovatelnosti. A skutečně platí, že právě v této podskupině lze nalézt doklady stupňování, a zároveň platí, že tato adjektiva mají (na rozdíl od předchozích) tendenci k sémantickým posunům (od „situovaný někde“ k „jsoucí nějaký“, tedy od umístění entity k její vnitřní charakteristice). Jako příklady doloženě stupňovatelných adjektiv tohoto typu jmenujme např. *affinis* (*ad + finis*) ‚umístěný v blízkosti‘ (> ‚v blízkém vztahu / ‚účasten něčeho‘), doložené jednou v perifrastickém komparativu (*nobis magis affinis – Aetna* 254); *dēvius* (*dē + via*) ‚od cesty‘ > ‚vzdálený‘ (doloženo jednou v perifrastickém superlativu: ... *postico, quod devium maxime atque occultissimi exitus erat...* – Lrv. 39,51,7) nebo např. běžně stupňovatelné *prōfundus* (*prō + fundum*) ‚směrem ke dnu‘ > ‚hluboký‘.

Druhým typem adjektivních kompozit se druhým členem jmenným jsou tzv. bahuvrihi-kompozita s posesivním významem. I mezi nimi lze identifikovat dva podtypy. Jedním z nich jsou jakási prototypická bahuvrihi-kompozita s významem „mající nějaké něco“, v nichž první člen tvoří buď adjektivum, číslovka nebo jiné substantivum, např. *magnanimus* ‚mající velkou duši (*magnum animum*)‘, *triceps* ‚mající tři hlavy (*tria capita*)‘, *tauriformis* ‚mající podobu býka (*formam tauri*)‘ apod. U těchto adjektiv není doloženo vůbec žádné stupňování. Druhý podtyp, jakási periferní bahuvrihi-kompozita, mají jakožto první člen adverbium (synchronně vzato bychom opět řekli „předložku“). Jejich význam není „mající nějaké něco“, ale spíše „mající něco nějak“ – adverbium tedy nerozvíjí substantivum (druhý člen kompozita), jako je tomu u prototypických bahuvrihi-adjektiv, nýbrž celou propozici „mající něco“. Příkladů je mnoho, např. *praeceps*, dosl. ‚mající hlavu napřed‘, *dēplūmis* ‚mající peří pryč‘. Velkou část těchto adjektiv tvoří taková, jejichž první element označuje negaci (*in-* anebo např. výše zmíněné *dē-* či *ex-* ad.). Právě a jen u tohoto druhého podtypu je doloženo stupňování, a to u těch kompozit, v nichž došlo k nějakému sémantickému posunu (ve smyslu ztráty sémantické autonomnosti obou elementů, např. *praeceps* ‚mající hlavu napřed‘ > ‚ukvapený‘, ‚nebezpečný‘). Nicméně právě adjektiva

s privativními (negativními) prefixy přináší názna toho, že určitou roli pro stupňovatelnost může hrát čistě i jen sémantika prvního členu: zatímco poměrně četná adjektiva s prefixem *ex-* (*ēnormis*, *extorris*, *exanimis* ad.) se nikdy nestupňují, adjektiva s prefixy *ab-* nebo *dē-* se v některých případech stupňují (např. *dēmēns*, *āmēns*, *dēformis*). Prefix *ex-* vyjadřuje ve svém původním (místním) významu překročení pomyslné linie, za níž již je prostor kontinuální (srov. výše na počátku tohoto bodu), jako privativum pak kompletní zbavení se něčeho; naopak prefixy *ab-* a *dē-* vyjadřují jen vzdálení se od něčeho, a to může být škálové (vzdálit se více x méně).

Stupňovatelnost v této skupině kompozit tedy jednoznačně závisí na povaze prvního členu kompozita.

4.1.3. Adjektivní kompozita s druhým členem adjektivním

Míněna jsou vlastně (již hotová) adjektiva modifikovaná prefixem (jedná se tedy o jiný typ kompozit než např. výše uvedené *cisrhēnānus*, neboť samostatné adjektivum **rhēnānus* neexistuje). Prefixy, které se objevují v tomto typu adjektiv, spadají do dvou sémantických skupin. Na prvním místě je to rozsáhlá skupina prefixů vyjadřujících v širokém smyslu míru (úplnost, negaci, vyšší/nížší míru nebo konkrétní míru/kvantitu) a vedle toho jen velmi malá skupina prefixů s významem místa či směru.

Stupňovatelnost v této skupině adjektiv zcela jednoznačně závisí na povaze prvního elementu (prefixu). Ve skupině adjektiv s prefixy vyjadřujícími míru je stupňovatelnost zcela vyloučena tam, kde je míra vyjádřena konkrétně (např. *bipatēns*), a také tam, kde má prefix význam úplnosti, která se principiálně se stupňováním neslučuje (např. *condignus*, *compār*). V případě adjektiv s prefixy vyjadřujícími vyšší nebo nižší míru (zejména *per-*, *prae-*, *sub-*) je sufixální (anebo i perifrastické) stupňování zcela ojedinělé, protože je vlastně redundantní (prefixy a stupňovací sufixy vyjadřují totéž).³⁴ V každém případě platí, že komparativní sufix nemůže být kombinován s prefixem

³⁴ Je pravděpodobné, že v lidové latině byly takové případy běžnější, jako je tomu i v moderních jazycích. Podobným jevem je kombinace perifrastických a syntetických forem komparativu nebo superlativu dobře známá z dětské řeči („nejvíc nejlepší“). I s tímto jevem se – samozřejmě zcela marginálně – lze v latinských textech setkat.

per- (který má superlativní význam) a superlativní sufix se neobjevuje u adjektiv s „komparativními“ prefixy *prae-* a *sub-* (jedinou významnou výjimkou je adj. *praeclarus*, které se stupňuje běžně a v němž již prefix zjevně ztratil svou původní komparativní platnost).

Prakticky jedinými adjektivy tohoto typu, která se běžně stupňují, jsou adjektiva s prefixy s významem negace. To se může zdát paradoxní vzhledem k tomu, že negativní adjektiva bývají v těch latinských gramatikách, které se aspoň stručně zmiňují o tom, že některá adjektiva jsou nestupňovatelná ze sémantických důvodů,³⁵ explicitně citována jako jeden z typů, kde je stupňování vyloučeno. Reálně je však stupňování doloženo ve 27 % adjektiv s prefixem *in-*, což je vzhledem k celkovým poměrům adjektiv s doloženým stupňováním v korpusu číslo velmi vysoké.³⁶ U větší části adjektiv platí, že je-li stupňovatelné pozitivní adjektivum, je stupňovatelný i jeho negativní protějšek (*fēlix – infēlix*), a je-li pozitivní adjektivum nestupňovatelné, je nestupňovatelný i jeho negativní protějšek (typ *mortālis – immortālis* citovaný v gramatikách uvedených v pozn. 35³⁷).

V nepřilíh početné skupině adjektivních kompozit s prefixy s významem místa/směru (např. *assitus*, *antefixus*, *prōcurvus* apod.) stupňování doloženo není. Důvodem však v některých případech může být spíše velice nízká frekvence výskytu těchto adjektiv.

4.2. Adjektiva vzniklá derivací

Adjektiva vzniklá sufixální derivací byla roztríděna na základě slovního druhu jejich základového slova na deverbativa, desubstantiva, adjektiva „s adjektivním základem“ (mezi něž byla zařazena jednak adjektiva odvozená sekundárně od nějakého již hotového adjektiva, tedy deadjektiva, např. deminutiva, jednak primární adjektiva, která byla vytvořena přímo připojením jednoho

³⁵ NEUE – WAGENER 1891, s. 245–246; KÜHNER – HOLZWEISSIG 1912, s. 565–566; PINKSTER 2015, s. 47.

³⁶ Adjektiva s prefixem *in-* byla zkoumána zvlášť a výsledky byly publikovány ve speciální studii PULTROVÁ 2020.

³⁷ Tuto dvojici uvádím jen jako srozumitelného, ideálního reprezentanta této skupiny (tzv. komplementárních antonym – viz pozn. 11). Reálně je však dvakrát u Plinia doložen komparativ *mortālius*.

ze základních adjektivních sufixů ke kořeni s kvalitativním významem) a deadverbia. Adjektivních derivačních typů je značné množství (identifikováno jich bylo celkem přibližně 120). Jak bylo popsáno výše, snahou bylo zjistit, zda existují takové adjektivní derivační typy (definované právě slovním druhem základového slova a sufixem), které by jako celek byly stupňovatelné, nebo nestupňovatelné. V podbodech níže jsou uvedeny – stejně jako v bodě věnovaném adjektivním kompozitům – jen maximálně zjednodušené a zobecněné výsledky, které z analýzy rozsáhlého souboru adjektiv vyplynuly.

4.2.1. Deverbativa

Velkou skupinu mezi deverbativními adjektivy tvoří ta, která jsme obecně zvyklí nazývat participia (tj. formy se sufixy *-tus*, *-nt-*, *-tūrus* a *-ndus*) a o kterých už byla krátce řeč výše. O participiích v pravém slova smyslu lze hovořit jen tehdy, vystupují-li skutečně ve větě v participiální funkci, tj. plní-li funkci predikátu v rámci participiální vazby. Participia jako taková stupňovat nelze. Zdaleka ne vždy však tyto formy vystupují skutečně v roli participií; mnohdy se chovají jako „obyčejná“ adjektiva a právě v těchto případech se stává relevantní otázka, zda jsou stupňovatelná, nebo nikoli. Analýzu těchto typů adjektiv nekomplikuje jen v bodě 3 popsáný problém jejich nesystematického výskytu v základním souboru dat (*OLD*), ale rovněž jejich extrémně vysoká frekvence – není v lidských silách u každého jednotlivého tvaru na *-tus* nebo *-nt-* rozhodnout, zda je v daném kontextu ve funkci participia, nebo adjektiva; mnohé případy by navíc byly sporné, a celkové součty pak tak jako tak nevěrohodné. Při řešení naší otázky tak bylo třeba víc než u jiných adjektivních typů vyjít z teoretických úvah a pouze je ověřovat na konkrétním jazykovém materiálu.

Z této analýzy vyplynul jeden zásadní poznatek, vlastně velmi logický, ale v literatuře explicitně nezmiňovaný – stupňovatelnost/skalárnost je v konfliktu s kategorií perfektivního aspektu (to znamená nahlížení na děj jako na uzavřený celek, který žádnou škálu nepřipouští). Z toho by mohlo vyplývat, že adjektiva na *-tus*, tedy ta „prototypická“ s pasivním a předčasným/perfektivním významem, se stupňovat nebudou moci. Opak je ovšem pravdou – stupňování je u tohoto typu adjektiv naopak velmi časté. Děje se

tak ale jen díky tomu, že tato adjektiva o svou perfektivnost velmi snadno přicházejí. Obecně lze říci, že k této situaci, tj. ztrátě perfektivního aspektu, dochází tím, že se slovesné adjektivum emancipuje od konkrétnímu činitele děje a v důsledku toho se dějem vyjádřená charakteristika plně přesune na objekt (tedy entitu vyjádřenou modifikovaným jménem). K tomu může dojít dvěma způsoby: buď adjektivum nabývá významu iterativního (*laudatus* může v latině znamenat jak *pochválený* v konkrétní situaci nějakým konkrétním agentem, tak obecně – tj. opakovaně – *chválený*); v tomto druhém významu pak lze adjektivum stupňovat a stupňování pak vlastně znamená vyšší frekvenci opakování děje), anebo významu rezultativního (= něco je v nějakém stavu, který vyplývá z předchozího děje). V tomto druhém případě je ovšem stupňování možné pouze u těch adjektiv, která jsou odvozena od sloves s významem děje ovlivňujícího vnitřní charakteristiku patientu (např. *uklizenější kuchyň*, ale nikoli např. **změřenější stůl* – změřený stůl zůstává stále stejný a na jeho vnitřní charakteristice se nic nemění).

U adjektiv na *-tus* značících aktivní děj (typicky, ale nejen, od deponentů) není ztráta vztahu s agentem představitelná, a stupňování je tak vyloučeno. Existují i nečetná participia na *-tus* odvozená od stavových sloves, která význam předčasnosti/perfektivity vůbec nemají (např. *cautus*, *tacitus* ad.). Zde odpadá gramatický konflikt mezi kategoriemi stupňovatelnosti a perfektivity a jedinou zábranu pro stupňovatelnost může představovat zcela konkrétní význam daného slovesa (to je případ zmíněného adj. *tacitus* od slovesa *tacēre* ‚mlčet‘, které žádnou škálu principiálně nepřipouští).

V případech participií na *-nt-* konflikt s perfektivitou nehrozí: tato adjektiva jsou všeobecně imperfektivní. Z práce s konkrétním jazykovým materiálem nicméně vyplývá, že stupňované tvary jsou dochovány pouze u těch adjektiv na *-nt-*, která jsou odvozena od sloves atelických (tedy takových, která ve své sémantice neobsahují žádné ohraničení; např. *valēns*, *sapiēns*, *decēns*, *amāns* ad.). Adjektiva na *-nt-*, která jsou odvozena od telických sloves, tedy takových, která v sobě mají zakódovaný – implicitní nebo explicitní – konec děje, mají význam „tady a teď“; děj takovým adjektivem vyjádřený má omezenou časovou platnost, a to znamená, že nemůže vůbec vystoupit ze své participiální role a stát se běžným adjektivem.

Participia na *-tūrus* ve funkci běžných adjektiv prakticky vůbec nevystupují. Zajímavější je však poslední participiální typ – gerundivum (*-ndus*).

Přes vysokou produktivitu tohoto slovtvorného typu je stupňování doloženo jen zcela mizivě, a to i přesto, že běžně chápeme tyto formy, pokud vystupují v adjektivní funkci, jako v zásadě synonymní s adjektivy se sufixem *-bilis* (tedy s významem „možnosti“/„vhodnosti“), která se stupňují běžně. Ani z formálního hlediska neexistují žádné překážky – např. adjektiva zakončená na *-cundus* se rovněž běžně stupňují. Jako možné vysvětlení lze nabídnout jedině to, že zřejmě naše porozumění těmto adjektivům není úplně přesné: mnohem spíše než rys „možnosti“ či „vhodnosti“ k ději je v těchto adjektivech přítomen rys „účelu“, který – jak ukazují i jiné adjektivní typy – stupňování brání. Že je něco „určeno k nějaké činnosti“, znamená vlastně, že je tvoření slova sémanticky opřeno spíše o dějové substantivum než o sloveso samo, a tedy že je vlastně na věc nazíráno perfektivně (jako na celek, „z výšky“).

U většiny dalších deverbativních adjektivních typů lze říct jen málo jistého. Některé sufixy mají samy o sobě nezřetelný význam, a tedy to, zda je adjektivum stupňovatelné, záleží vysloveně na konkrétním významu derivačního základu (není to tedy věc derivačního typu). Často se také jedná o málo produktivní typy a i jednotlivá adjektiva mají v korpusu nízkou frekvenci, což znamená, že nelze vyslovit ohledně jejich stupňovatelnosti žádný jasný soud. Deverbativní adjektivní typy, o kterých lze s velkou mírou pravděpodobnosti říci něco obecněji platného, jsou následující (v prvních dvou odrážkách se jedná o stejné principy, jaké byly popsány výše u produktivních, „participiálních“ typů adjektiv):

- Perfektivita, která brání stupňovatelnosti, zmíněná výše v souvislosti s participií na *-tus* a *-ndus*, je rovněž charakteristikou adjektiv zakončených na *-ticius* a *-tivus*, která považují spíše za odvozeniny od dějových substantiv na *-tiō* (*adoptāticius* < *adoptātiō*, *ascrip̄ticius* < *acriptiō*, *adoptivus* < *adoptiō*, *laudātivus* < *laudātiō* apod.); adjektiva těchto slovtvorných typů se nestupňují.
- Význam účelu, který se nesnese se stupňováním (zmíněný v souvislosti s gerundivy na *-ndus*), má i skupina adjektiv na *-tilis/-silis* (např. *missilis* ‚házeč, k házení‘; *sessilis* ‚k sezení‘); jiná část adjektiv s týmž sufixem označuje typ produktu vyrobeného určitým způsobem (např. *coctilis* ‚pálený‘,

factilis, 'hliněný' [tj. ,tvarovaný']; srov. čes. *lakovaný nábytek, pečené maso* apod.); ani tento význam se neslučuje se stupňováním (objevuje se také u adjektiv zakončených na *-tāneus*).

- Poměrně četná adjektiva zakončená na *-āx*, která charakterizují entitu – většinou osobu – prostřednictvím aktivního děje, jemuž se věnuje s obzvláštní intenzitou (např. *loquāx* ,upovídaný', *rapāx* ,dravý' apod.), lze označit jako stupňovatelný slovotvorný typ – stupňuje se ten význam, který vnaší do adjektiv sufix, tj. význam vysoké míry. Poněkud překvapivé je, že adjektiva jiného slovotvorného typu, která rovněž označují vysokou míru vlastnosti – adj. na *-ulus* (např. *bibulus* ,kdo hodně pije', *crēdulus* ,důvěřivý', *garrulus* ,žvatlavý' apod.) – se naopak nestupňují nikdy. Je možné, že tato adjektiva ve skutečnosti vyjadřují vysokou míru vlastnosti sofistikovanějším způsobem než explicitní adjektiva na *-āx*: sufixy s *-lo-* totiž jinak v latinských adjektivech náležejí deminutivům a i *bibulus* snad v úplně základním významu znamená něco jako „kdo tak trochu rád pije“, „kdo poněkud rád pije“, tedy jde vlastně o jakousi ironickou formaci s významem litotes (nebo jinak řečeno: významem odpovídající absolutnímu komparativu).

4.2.2. Desubstantiva

Adjektiva, která se odvozují od substantiv, vyjadřují vztah k nějaké entitě (může jí být buď jednotlivina, nebo druh). Typ tohoto vztahu přitom může být velice různý: prostá příslušnost, podobnost, účel, okolnost místní, časová ad. Desubstantivní adjektiva v latině jsou velice rozmanitá i po formální stránce. Téměř nikdy neplatí, že by jeden konkrétní sufix byl nositelem jednoho konkrétního typu vztahu. Naopak, v naprosté většině případů je možné v rámci jednoho slovotvorného typu, ale mnohdy i u jednoho konkrétního adjektiva daného typu, identifikovat několik různých typů vztahů.

Vyjadřuje-li adjektivum právě jen to, že je jím modifikovaná entita v nějakém vztahu k nějaké jiné, pak jde o adjektivum neskalární. Některá z desubstantivních adjektiv však zároveň s označením toho, že existuje nějaký vztah, vyjadřují, co z toho vyplývá pro modifikovanou entitu samu – charakterizují ji tím, hodnotí. V takovém případě pak adjektiva přecházejí mezi

skalární typy. Tendenci k takovému významovému posunu mají zejména taková adjektiva, která jsou odvozena od substantiv, která jsou sama symbolem pro nějakou (většinou pozitivní) kvalitu: např. *liberalis*, *régalis*, *hospitālis*, *hūmānus*, *urbānus*, *familiāris* apod.

Druhou skupinu desubstantivních adjektiv, u kterých je doloženo stupňování, tvoří – spíš paradoxně – taková, jejichž základové substantivum má význam nějakého extrémního bodu myšlené škály (např. *principālis* < *princeps*, *capitālis* < *caput* ad.); adjektiva takto odvozená jsou sice absolutní adjektiva, ale se schopností se stupňovat, jak je popsáno výše v bodě 2 na příkladu adjektiva *čistý*.

Některá adjektiva, která jsou formálně desubstantivní, mají spíše význam deverbativ: jedná se o taková, kde je základem dějové jméno. Např. *mortālis* nemá význam ‚týkající se smrti (*mors*)‘, nýbrž význam blízký spíše deverbativním adjektivům se sufixem *-lis* (příp. *-bilis*): ‚co může zemřít‘. Podobně např. *fidēlis* (formálně odvozeno zřejmě z *fidēs*) má spíše povahu deverbativního adjektiva.

Dva desubstantivní adjektivní typy lze považovat za obecně stupňovatelné: adjektiva se sufixem *-tus* a *-ōsus*. Oba tyto typy vyjadřují význam ‚mající něco‘, ‚opatřený něčím‘, zejména v případě sufixu *-ōsus* pak ‚ve vysoké míře‘ (tedy podobný sémantický rys, jaký už byl zmíněn výše u adj. se sufixem *-āx*). Stupňování se zde týká míry samé – komparativy a superlativy takových adjektiv mají význam ‚má (něčeho) víc/nejvíc‘, příp. ‚má (něco) větší/největší, lepší/nelepší‘ apod. Vyloučeno je pouze u nemnoha adjektiv odvozených od substantiv označujících takové entity, u nichž principiálně nelze navyšovat ani počet, ani velikost, např. *marītus* ‚kdo má manžela nebo manželku‘. Spojení takových substantiv s těmito sufixy je však velmi vzácné.

Podskupinu mezi adjektivy se sufixem *-tus* tvoří adjektiva odvozená od *s*-kmenových kvalitativních abstrakt (která ovšem většinou již z klasické latiny vymizela a na jejich existenci se usuzuje zejména právě z existence těchto adjektiv). Tato adjektiva mají v zásadě jednoduše význam vlastnosti samé a běžně se stupňují. Příkladů je relativně mnoho: *iūstus* ‚spravedlivý‘ (< *iūs* ‚spravedlnost‘), *honestus* ‚čestný‘ (< **honus* ‚čest‘), *angustus* ‚úzký‘ (< **angos* ‚úzkost‘), *venustus* ‚půvabný‘ (< **venos* ‚půvab‘), *molestus* ‚obtížný‘ (< **molos* ‚obtíž‘) ad.

4.2.3. Adjektiva s adjektivním základem

Jak bylo už stručně uvedeno výše, do této skupiny adjektiv zařazují jednak tzv. základová adjektiva, tedy taková, která jsou odvozena jedním ze základních adjektivních sufixů od kořenů s významem kvality (nikoli děje; např. *longus*, *brevis*, *magnus* apod.), jednak adjektiva odvozená sufixem od jiných, již „hotových“ adjektiv. Ta jsou v zásadě dvojího druhu: jednak jsou to deminutiva a augmentativa, tedy adjektiva, jimž sekundární sufixy dodávají význam zvýšené míry vlastnosti (a zároveň – nebo pouze, a ve skutečnosti daleko častěji – citové zabarvení), jednak taková adjektiva, u nichž sekundární sufix nepřidává, synchronně viděno, k významu základového adjektiva vůbec nic (např. *familiāris* > *familiāricus*, *gentilis* > *gentilicius*, *odiōsus* > *odiōsicus* apod.).

Základová adjektiva jsou ve velké většině stupňovatelná. Ta, která v námi sledovaném korpusu měla dostatek dokladů, a přitom žádné doložené stupňované tvary (tj. lze o nich na základě výskytu v korpusu s určitou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že jde o adjektiva nestupňovatelná), spadala většinou do skupiny adjektiv označujících barvy,³⁸ nemoci a fyzické defekty a míru (např. *omnis*).

Pro posledně jmenované typy adjektiv (tj. ty, jejichž sekundární sufix nevnáší žádný viditelný sémantický rys navíc oproti fundujícím adjektivům) naopak platí, že většinou žádné stupňované tvary doloženy nejsou. Protože jde však typicky o adjektiva velice málo frekventovaná, nelze na základě toho o jejich stupňovatelnosti cokoli usuzovat. V některých případech takováto sekundární adjektiva zcela nahrazují svá základová adjektiva (např. *lūbricus* < *(s)lūbro). V takových případech pak platí totéž, co pro adjektiva základová.

U deminutivních adjektivních typů, které jsou velmi produktivní (*-ulus*, *-culus*, *-lus*), není doloženo prakticky vůbec žádné stupňování. Jedinou výjimkou je adj. *bellus* (< *ben-/bonus*), u něž je deminutivní charakter již zcela zatemněn, a jeden případ komparativu adj. *pusillus* u Apuleia. Je tedy zjevné, že deminutivní význam se se stupňováním neslučuje (byť je pravda, že jednotlivá deminutivní adjektiva mají vesměs jen velmi málo dokladů). Zcela

³⁸ Zdaleka však neplatí obecně, že by se adjektiva označující barvy nestupňovala.

opačná je situace u augmentativ, která se tvoří sufixem *-ōx*. Podobně jako u deverbativních adjektiv na *-āx* a desubstantivních adjektiv na *-ōsus*, která rovněž označují vysokou míru vlastnosti, i zde můžeme hovořit o obecně stupňovatelném adjektivním typu.

4.2.4. Deadverbia

Adjektiv, která jsou odvozena z adverbíí, není v latině mnoho. V jejich případě lze velmi jednoduše shrnout, že záleží na povaze základového adverbium: je-li adverbium škálové, pak totéž platí i pro odvozené adjektivum. Demonostrovat to můžeme např. na dvojici podobně vytvořených adjektiv *diūturnus* ‚dlouhotrvající‘ (< *diū* ‚dlouho‘) a *hesternus* ‚včerejší‘ (< *herī* ‚včera‘): zatímco adverbium *diū* je samo o sobě stupňovatelné, a tedy i odvozené adjektivum je stupňovatelné, deiktické *herī* stupňovat nelze, a tedy ani odvozené adjektivum nikoli.

Literatura

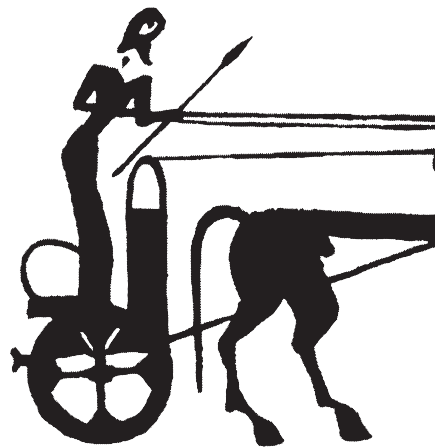
- BECK S. ET AL. Crosslinguistic Variation in Comparison Constructions. *Linguistic Variation Yearbook*, 2009, 9, s. 1–66.
- BERTOCCHI A. – ORLANDINI A. Quelques aspects de la comparaison en latin. *Indogermanische Forschungen* 1996, 101, s. 195–232.
- BHAT D. N. S. – PUSTET R. Adjectives. In BOOIJ G. ET AL. (vyd.), *Morphologie / Morphology. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung / An International Handbook on Inflection and Word-Formation, vol. 1*. Berlin –New York: De Gruyter 2000, s. 757–769.
- BOBALJIK J. D. *Universals in Comparative Morphology*. University of Connecticut 2011.
- CUZZOLIN P. Comparatives and superlatives. In BALDI PH. – CUZZOLIN P. (vyd.), *New Perspectives on Historical Latin Syntax, Vol. 4: Complex Sentences, Grammaticalization, Typology*. Berlin: Mouton de Gruyter 2011, s. 549–659.
- CVRČEK V. ET AL. *Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum 2015.

- DANEŠ F. The Relation of Centre and Periphery as a Language Universal. In VACHEK J. (vyd.), *Travaux linguistiques de Prague 2: Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*. Praha: Academia 1966, s. 9–21.
- DOČEKAL M. – WĄGIEL M. Event and degree numerals: Evidence from Czech. In LENERTOVÁ D. – MEYER R. – ŠÍMÍK R. – SZUCSICH L. (vyd.), *Advances in formal Slavic linguistics 2016*. Berlin: Language Science Press 2018, s. 77–108.
- EKLUND S. *The periphrastic, Completive and Finite Use of the Present Participle in Latin*. Uppsala: Almqvist & Wiksell 1970.
- ESPINILLA E. – QUETGLAS P. – TORREGO E. (vyd.). *La comparación en latín*. Madrid and Barcelona: Universidad Autónoma de Madrid / Universidad de Barcelona 2002.
- HRACH P. *Nestupňovaná adjektiva v latině*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013 (nepublikovaná bakalářská práce).
- KARLSSON F. Defectivity. In BOOIJ G. ET AL. (vyd.), *Morphologie / Morphology. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung / An International Handbook on Inflection and Word-Formation, vol. 1*. Berlin –New York: De Gruyter 2000, s. 647–654.
- KENNEDY C. – McNALLY L. Scale structure, degree modification and the semantics of gradable predicates. *Language*, 2005, 81(2), s. 345–381.
- KENNEDY CH. Vagueness and grammar: The semantics of relative and absolute gradable adjectives. *Linguistics and Philosophy*, 2007, 30(1), s. 1–45.
- KOVÁŘÍKOVÁ D. – CHLUMSKÁ L. – CVRČEK V. What belongs in a dictionary? The Example of Negation in Czech. In FJELD R. V. – TORJUSEN J. M. (vyd.), *Proceedings of the 15th Euralex International Congress*. Oslo: University of Oslo 2012, s. 822–827.
- KÜHNER R. – HOLZWEISSIG F. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Erster Teil: Elementar-, Formen- und Wortlehre*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung 1912.
- LEHEČKOVÁ E. *Teličnost a skalárnost deadjektivních sloves v češtině*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011.
- NEUE F. – WAGENER C. *Formenlehre der Lateinischen Sprache*, Band II. Berlin: Calvary 1892.
- NEUSTUPNÝ J. V. On the Analysis of Linguistic Vagueness. In VACHEK J. (vyd.), *Travaux linguistiques de Prague 2: Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*. Praha: Academia 1966, s. 39–51.

- PARADIS C. – WILLNERS C. Antonymy and negation: the boundedness hypothesis. *Journal of Pragmatics*, 2006, 38(7), s. 1051–1080.
- PINKSTER H. *The Oxford Latin Syntax. Volume I: The Simple Clause*, Oxford University Press 2015.
- PULTROVÁ, L. Periphrastic comparison in Latin. *Journal of Latin linguistics*, 2018, 17/1, s. 93–110.
- PULTROVÁ, L. Comparison of Compound Adjectives in Latin. *Eiréné*, 2019, 55, s. 67–116 (= 2019a).
- PULTROVÁ, L. Correlation between the gradability of Latin adjectives and the ability to form qualitative abstract nouns. In ŽABOKRTSKÝ Z – ŠEVČÍKOVÁ M. – LITTA E. M. – PASSAROTTI M. (vyd.). *Proceedings of the Second International Workshop on Resources and Tools for Derivational Morphology (DeriMo)*. Praha: Matematicko-fyzikální fakulta UK, s. 25–34 (= 2019b).
- PULTROVÁ, L. Kategorie stupňování u pozdnělatinských gramatiků. *Auriga – Zprávy Jednoty klasických filologů*, 2019, 61/2, s. 43–64 (= 2019c).
- PULTROVÁ, L. Comparison and Negation in Latin. *Glotta*, 2020, 96, s. 178–212.
- ROSTSTEIN C. – WINTER Y. Total Adjectives vs. Partial Adjectives: Scale Structure and Higher-Order Modifiers. *Natural Language Semantics*, 2004, 12, s. 259–288.
- YOON Y. Total and partial predicates and the weak and strong interpretations. *Natural Language Semantics*, 1996, 4, s. 217–236.

doc. Lucie Pultrová Ph.D., Ústav řeckých a latinských studií, Univerzita Karlova,
Filozofická fakulta, nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1
lucie.pultrova@ff.cuni.cz

DIDAKTIKA / DIDACTICA

Latinská četba na gymnáziích od roku 1948 do současnosti*

Bořivoj Marek

Abstract:

Reading Latin Texts at Czech Grammar Schools from 1948 to the Present Days

The paper describes the Latin didactic praxis at Czech grammar schools from 1948 to the present days. It focuses on the content and development of the obligatory reading in Latin classes, because only through reading original Latin texts the teacher can give the students a thorough literary instruction. The paper describing the development from the end of the 19th century to 1948 has been published in the *Auriga* LXII/1 (2020).

key words: reading Latin texts; number of Latin lessons; literary education; history of Latin teaching

klíčová slova: latinská četba; počty hodin latiny; literární výchova; dějiny výuky latiny

1. Úvod

V tomto příspěvku nejprve stručně popíšeme latinskou četbu na gymnáziích v našich zemích od roku 1948 až do současnosti, a navážeme tak na příspěvek „Latinská četba na gymnáziích od konce 19. století do roku 1948“ (*Auriga* LXII/1 2020).¹ Ve druhé části a v závěru pak obě období shrneme. Zaměříme se na diskuse o vhodnosti autorů i čtených textů, formování a variaci kánonu, vztah výuky gramatiky a četby a proměny rozsahu čtených textů v souvislosti se změnami učebních plánů. Povšimneme si, jak výukové materiály, obzvláště čítanky, uplatňovaly motivační, stimulační, fixační

* Tento text byl podpořen programem Univerzitní výzkumná centra UK č. 204053.

¹ Oba články vycházejí z kapitoly disertační práce „Literární text ve výuce latiny“ (MAREK 2021).

a diagnostické metody a naplňovaly didaktické cíle (kognitivní, afektivní, formativní i estetické). Shrňeme také, o co především usilovali vyučující (morální obsah četby, pacifismus, demonstrace literárních kvalit apod.).² Závěrem se pokusíme navrhnout, čeho by se vyučující latiny mohli při četbě držet v současnosti, aby se vyvarovali pochybení minulých generací a náležitě reflektovali nynější podmínky.

Přehled hodinové dotace latiny ve sledovaném období (týdně):

	1.	2.	3.	4.	celkem
1949	4	3	2	2	11
1965	2	2	2	–	6
1969 ³	2	2	2	2	8
1969 ⁴	3	3	4	4	14
po 1989 ⁵	–	2	2	(2)	4–6

Roku 1948 byla zrušena víceletá gymnázia a zavedena čtyřletá. Roku 1953 je nahradily jedenáctileté střední školy (JSŠ) a od roku 1960 tříleté střední všeobecně vzdělávací školy (SVVŠ). Latina byla od roku 1949 povinně

² Četba na konci 19. století a v 1. pol. stol. 20. byla mnohem rozsáhlejší než ve zbytku zkoumaného období. Proto se velká část závěrů vztahuje především k ní.

³ Platí pro humanitní větvě gymnázií.

⁴ Platí pro humanitní větvě gymnázií s rozšířenou povinnou výukou klasických jazyků. Tyto třídy vznikly v Praze na gymnáziu ve Štěpánské ulici (před únorem 1948 a po roce 1989 nese a nese název „Akademické gymnázium“) a v Brně na Králově Poli. V průběhu 70. let však byly zrušeny, protože nevyhovovaly potřebám socialistického školství.

⁵ ZAHRADNÍČKOVÁ (1999, s. 62) uvádí, že zařazení latiny do ročníku a její časová dotace jsou plně v kompetenci ředitele školy. Doporučuje však, aby byla koncipována jako alespoň tříletý kurz po 2 hodinách týdně. V roce 2017 se latina vyučovala přinejmenším na 132 gymnáziích v ČR. Srov. VANÍKOVÁ 2019, s. 103: „Ze 132 gymnázií ... jich 16 má ve svých plánech latinu jako povinný předmět, 12 jako předmět povinně volitelný, 34 jako jednu z možností při volbě volitelného semináře a polovina ředitelů na tuto otázku neodpověděla.“ Z nepublikovaného dotazníku MAREK – VANÍKOVÁ (2017), jenž byl rozeslán přímo učitelům latiny na školách, na nichž se latina vyučuje, a na něž odpovědělo pouze 46 vyučujících, vyplynulo, že se na cca 23 % gymnázií učí latina povinně, nejčastěji 2 roky (jedná se většinou o církevní gymnázia), 73 % gymnázií má latinu v režimu povinně volitelného předmětu, a to také obvykle 2 roky, a ostatní pojmají latinu pouze jako nepovinný seminář či kroužek.

volitelná vedle deskriptivní geometrie,⁶ na JSS pak pouze jako nepovinný předmět.⁷ Počínaje rokem 1965 byla latina opět povinná na humanitní větvi SVVŠ a mohli si ji zvolit jako volitelný předmět s dotací 4 hodin i žáci větve přírodovědné.⁸ Od školního roku 1969/1970 zákon č. 168/1968 Sb. znovu zavedl čtyřletá gymnázia.⁹ Zákon platil až do roku 1984. Víceletá gymnázia se částečně obnovila až po roce 1989. I na nich se však latina dnes obvykle vyučuje až ve vyšších ročnících.

Druhá světová válka a únor 1948 způsobily, že latina ztratila ve středním školství své silné postavení. Počty hodin by se časem snižovaly tak jako tak, neboť tlak na reformu kurikula byl veliký a o slovo se stále více hlásily technické a přírodovědné předměty a živé jazyky, avšak obě výrazné dějinné události tento proces drasticky urychlily. S klesajícím počtem hodin klesal i prostor pro četbu delších původních textů a v průběhu následujících desetiletí se dovršil destrukční proces přechodu od četby celistvých originálních děl k jednotlivým, uměle vytvořeným a často bizarním větám v učebnicích.

Během války bylo školství poškozeno v mnoha ohledech. Předmět latinský jazyk navíc zaznamenal v četbě autorů výrazné cenzurní zásahy (odstranění pasáží o boji za svobodu nebo zvládnutí mocných, potlačení lehčích žánrů a témat apod.). Mírné zlepšení situace po válce nemělo dlouhého trvání a rok 1948 přinesl latině počátek neblahého období, v němž byla upozadována jako nepotřebný předmět spojovaný s buržoazním školstvím a katolickou církví a které zavrhovalo některé texty římských autorů podobně jako nacistická totalita. Šedesátá léta přinesla určité zlepšení a díky usilovné snaze klasických filologů a profesorů latiny probíhala výuka na některých školách v důstojné podobě, kterou by jim některé současné školy s latinou mohly závidět. Rovněž četba zaznamenala jisté oživení. Pozornost se ve 2. polovině 20. stol. z časových i obsahových důvodů více zaměřila na básníky menších forem (Catullus, Martialis) a jistou oblibu jako „básník materialismu“ získal Lucretius. Postupně tlumené oscilace stavu latiny však pokračovaly

⁶ Srov. *Věstník ministerstva školství, věd a umění* 1949, s. 274, *Učební plán a učební osnovy pro gymnasia* 1949 (Výnos ministerstva školství, věd a umění ze dne 26. července 1949, č. 100 000-I, SN) a KOREJS – HŘEBEJKOVÁ 1956, s. 198.

⁷ Srov. *Věstník ministerstva školství, věd a umění* 1953, s. 383.

⁸ Srov. *Věstník ministerstva školství a kultury* 1965, s. 197–198 a ČERNÝ 1967, s. 229.

⁹ Srov. *Věstník ministerstva školství a ministerstva kultury ČSR* 1969, s. 54.

a 70. a 80. léta představovala úpadek před příchodem entusiasmu let devadesátých. Ani ten však dlouho nevydržel a latinu i s četbou autorů začaly vytlačovat „moderní“ disciplíny a nezáměr institucí určujících podobu vzdělávání zařadit ji na gymnáziích mezi povinné předměty. V novém tisíciletí se latina vyučuje velmi různě. Dosud existují školy, jež si díky svému zaměření a tradici udržely poměrně vysoký počet hodin a učitelé se tam mohou dostat k četbě alespoň jednoduchých původních textů. Druhý extrém je však výuka latiny ve formě jednoletého kurzu s jednou hodinou týdně. Takový kurz snad může sloužit pouze jako jakási propedeutika medicínské terminologie. Je tedy třeba hledat nové cesty a způsoby, jak latinu a četbu originálních textů římské i pozdější literatury spojit s hlavními proudy vzdělávání (např. zdůrazňovat její přínos průřezovým tématům RVP G apod.). Zaměříme se na ně v závěru článku.

2. Latinská četba v období po únoru 1948

Představu o podobě četby v tomto období si lze vytvořit podle latinské čítanky rozsáhlého kolektivu autorů s podtitulem „Učebnice jazyka latinského pro II.–IV. třídu gymnasií“, vydané roku 1950:¹⁰

- 2.: 1. pol.: Po skončení gramatického výcviku uvedení do četby na souvislých člancích z cvičebnice a na ukázkách z díla Caesarova (16 hod. – celkem asi 150 řádků).¹¹
 2. pol.: Ukázky z Ciceronových řečí (8 hod. – asi 80 řádků), úryvky ze Sallustiova *Coniuratio Catilinae* (6 hod. – asi 70 řádků) a výbor z básní Ovidiových (25 hod. – asi 250 veršů).
- 3.: 1. pol.: Výbor z básní Vergiliových (25 hod. – asi 250 veršů).
 2. pol.: Ukázky z díla Liviova (16 hod. – asi 160 řádků) a z filozofických spisů Ciceronových (10 hod. – asi 100 řádků).

¹⁰ FIALOVÁ a kol. 1950.

¹¹ Pro představu o výběru konkrétních pasáží a veršů u jednotlivých autorů viz tuto konkrétní čítanku. Obvykle jde o emblematické pasáže a proslulé verše zahrnované i do většiny předcházejících čítanek. Roli hrála jistě i osobní preference učitele.

- 4.: 1. pol.: Ukázky z díla Lucretiova (5 hod. – asi 50 veršů), Catullova (5 hod. – asi 70 veršů) a Horatiova (11 hod. – asi 130 veršů).
2. pol.: Ukázky z díla Tacitova (19 hod. – asi 190 řádků).

Obsah četby v jednotlivých ročnících se po roce 1948 v podstatě rovnal stavu z roku 1945,¹² třebaže penzum četby bylo mírně zkráceno. Osnovy však přidaly úvod do četby a ve 4. ročníku, „kde se předepisuje probrat vývoj římské literatury a vzdělanosti vzhledem k jejím vlivům na evropský vývoj“,¹³ se objevuje *Martialis*. Četba měla být důkladná, měla přinést poznání základů evropské vzdělanosti a zprostředkovat rozumové školení a estetický zážitek.¹⁴

Zavedením JŠŠ došlo ve vývoji četby k dalšímu zásadnímu zlomu. Změnou z povinného předmětu na nejprve povinně volitelný a později nepovinný ztratila latina velký počet žáků a z mnoha škol zcela zmizela. Josef Valenta poznamenává, že četba se měla soustředit na gramatický a obsahový rozbor postavený především na marxistických východiscích a byla možná pouze v 11. ročníku.¹⁵ Pozornost se kromě výkladu dějin římské literatury přesunula k ukázkám z *Caesara*, *Sallustia*, *Cicerona* a *Ovidia*. Nastala výrazná změna v poměru mezi časem věnovaným gramatice a četbě. Ještě v roce 1949 vše mluvilo ve prospěch četby, v následujících letech tomu začíná být naopak. V průběhu času došlo k drobné úpravě osnov a s četbou se začalo již v 10. ročníku, konkrétně s *Caesarem* a *Ovidiem*. V 11. třídě se pak pokračovalo *Ciceronem*, *Sallustiem* a nově i *Liviem* a *Vergiliem*.¹⁶

Jan Kábrt a Bohumil Kasl ve svém článku z roku 1958 upozornili v souvislosti s četbou na fakt, že text je nutné nejprve přečíst a teprve potom gramaticky rozebrat, neboť rozbor může ničit jeho estetickou hodnotu.¹⁷ Preferují tedy v první fázi spíše intuitivní a lexikálně zaměřené čtení, nezatížené detailním mluvnickým rozbořením, aby žáci, budou-li toho schopni, rozpoznali s jakýmsi nadhledem, co umělecky hodnotného text nabízí.

¹² Srov. MAREK 2020, s. 110–111.

¹³ Srov. VALENTA 1978, s. 204.

¹⁴ Srov. *Věstník ministerstva školství a osvěty* 1945, s. 30–31.

¹⁵ VALENTA, s. 213.

¹⁶ Srov. *ibid.*, s. 215.

¹⁷ Srov. KÁBRŤ – KASL 1958, s. 168–172.

Latinskou četbu po roce 1960 komentovala Alena Hakenová a navrhla výbor rozšířit o ukázky poklasické a odborné latiny. Vypustila by ovšem Horatia a místo něj zařadila materialisticky laděného Lucretia.¹⁸ Edita Svoobodová znovu otevřela předválečnou otázku příliš militantní četby Caesara, Sallustia a případně Livia. Didaktickým účelům může podle ní vyhovovat forma, méně však již obsah.¹⁹

3. Latinská četba po roce 1965 – latina povinná na humanitní větvi SVVŠ²⁰

3.: S pomocí slovníku se překládají ukázky z Cicerona, Livia, Sallustia, Lucretia, Ovidia, Vergília a Catulla. V minimální míře je do četby zahrnuta rovněž odborná římská literatura, středověké a humanistické písemnictví a epigrafika.²¹

Pavel Kucharský se postavil proti příliš širokému kánonu autorů a navrhl redukcí počtu jmen i titulů. Příliš rozsáhlou četbu považoval za neblahé lpění na tradici a metodických omylech.²²

4. Latinská četba na obnoveném čtyřletém gymnáziu po roce 1969²³

Na běžné humanitní větvi se četba velice podobala stavu z roku 1966. Četly se kratší úryvky z Cicerona, Livia, Sallustia, Ovidia a Catulla. Učitel mohl pokračovat četbou nejrůznějších dalších ukázek podle úrovně žáků.

Na gymnáziích s rozšířenou výukou klasických jazyků, která opět zanikla v průběhu 70. let, je tento plán:

¹⁸ Srov. HAKENOVÁ 1960–1961, s. 310–311.

¹⁹ Srov. SVOBODOVÁ 1960, s. 97–98.

²⁰ Srov. ČERNÝ 1967, s. 229.

²¹ Obvykle šlo o texty nebo jejich části obsažené např. v RYBOVĚ – HRDINOVĚ čítance (1938) nebo jiných starších čítankách.

²² Srov. KUCHARSKÝ 1968, s. 41.

²³ Srov. *Věstník ministerstva školství a ministerstva kultury ČSR* 1969, s. 18 a 94–99.

- 3.: Cicero, Livius, Sallustius, Ovidius.
- 4.: Livius, Tacitus, Plinius Mladší, Vergilius, Horatius, Catullus, Lucretius a případně další ukázky z jiných děl, autorů a dob.

Alena Hakenová by na rozdíl od dřívějších názorů (viz výše názor Kucharského) seznam autorů ještě rozšířila.²⁴ Zařadila by do něj i úryvky z Varrona, Columelly či některé další texty Ciceronovy, ale např. i Gaiovy. Tyto ukázky by podle ní ilustrovaly, jak vypadala sociální struktura římské společnosti.

Zajímavým počinem v otázce výběru textů bylo úsilí kolektivu středočeských latinářů pod vedením Zdeňka Dolejše. Tito učitelé kromě jiného vytvořili elaborát z autentických vět a souvislých textů, které byly zpočátku upraveny. Vznikl tak jakýsi „úvod do četby“, který se používal ve 3. ročníku při přechodu k četbě úryvků v učebnici.²⁵

V roce 1979 stále platilo, že čtení a překládání latinských textů je jediná cílová dovednost studia latiny na gymnáziích.²⁶ Aktuální osnovy obsahovaly i formulace kognitivních a formativních cílů četby značně poplatné době vzniku, např. „na originálních textech se žáci seznamují s autentickými svědectvími o otrokářské společenské formaci, poznávají hlouběji výrobní poměry a vztahy v období antiky a politickou a sociální strukturu tohoto období“.²⁷ apod. Další cíle však byly již poměrně univerzální: „Studenti se v originále seznamují i s myšlenkami a náměty, které žijí dále v literatuře a v umění až do dnešní doby a plní funkci esteticko-výchovnou. Pečlivé překládání latinských textů a úsilí o stylisticky vhodné vyjádření dané myšlenky dobrou a uhlazenou formou mateřského jazyka vede žáky k přesnému, výstižnému a logickému vyjadřování v mateřském jazyce, a přispívá tak i k jejich výchově k důkladnosti a přesnosti.“²⁸

Cílovou kompetencí tedy zůstávala četba, jíž mělo být ve 3. a 4. ročníku gymnaziální studium završeno. Zprvu se ve výuce používaly tytéž texty, které se četly již v 1. a 2. ročníku, ale tentokrát neadaptované, později nové

²⁴ Srov. HAKENOVÁ 1974–1975, s. 114–116.

²⁵ DOLEJŠ a kol. 1970.

²⁶ *Latina (nepovinný předmět – dvouletý a čtyřletý kurs) – experimentální učební osnovy pro gymnázia* 1979.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*

originální texty. Ku pomoci sloužil slovník a mluvnické přehledy. Bylo třeba vybírat hlavní představitele krásné a odborné římské literatury. Nemělo se zapomínat ani na naše středověké a humanistické písemnictví psané latinsky ani zanedbávat výchovný prvek. Jako doplněk literární výuky mohla sloužit i četba překladů.

V 80. letech nezažívala latina nijak skvělé časy, avšak nejhorší etapu socialistického období měla již za sebou. Roku 1982 se v Praze uskutečnila XVI. mezinárodní konference Eiréné. Její součástí bylo i kolokvium zaměřené na didaktiku latiny.²⁹ A. Hakenová ve svém příspěvku zdůraznila, že hlavním cílem výuky latiny je stále čtení a překládání originálních textů. Naplnit tento cíl však je při stávajícím počtu hodin velmi obtížné. Uvedla, že četba se soustřeďuje až do 4. ročníku, a pokud byla zařazena četba originálních textů do ročníku 3., třebaže to byly texty pečlivě vybrané, byla téměř nemožná a zvládala se jen s obrovským úsilím a účinným vedením ze strany učitele. Příčiny potíží viděla Hakenová především v nedostatečném zvládnutí gramatiky. Vždyť např. v roce 1971 měli žáci na obsáhnutí základní latinské gramatiky zhruba 120 hodin, kdežto v dobách rakouské monarchie měli pro stejné penzum hodin 570.³⁰ Proto je nutné přistoupit k nové vyučovací koncepci a základní gramatiku potřebnou k četbě originálních textů začít učit jiným, efektivnějším způsobem (např. probíráním pouze 3. osoby v počátcích výuky apod.), resp. nově vybudovat cestu k originálním textům pomocí textů umělých a upravených. Ke čtení je nutno přistoupit co nejdříve, aby pro žáky nebyl šok, když k němu přijdou po dvou letech, v nichž se věnovali gramatice podávané pouze separátně od textu. Mělo se postupovat induktivní metodou. Hakenová dále hovořila o své učebnici, v níž se snaží touto cestou jít.³¹

²⁹ Srov. MOUCHOVÁ 1983.

³⁰ Srov. HAKENOVÁ 1983, s. 215–216.

³¹ Srov. *ibid.*, s. 216–217 a HAKENOVÁ a kol. 1979a, 1979b a 1989.

5. Latinská četba v období po roce 1984

V roce 1984 se gymnázia začala dělit na gymnázia základní a gymnázia s určitým zaměřením. Na druhých zmíněných se latina úplně zrušila. Existovala pouze na základním typu gymnázia jako nepovinný předmět.³² Tam jí ovšem konkurovaly „atraktivnější“ nepovinné předměty jako např. řízení motorových vozidel či různá praktika přírodovědných předmětů sloužící jako příprava ke zkouškám na VŠ. Učitelé latiny na to reagovali a ke konci 80. let, kdy došlo ke zlepšení společensko-politických poměrů, mobilizovali síly. Antonín Bartoněk vybízel k soustavnému rozvíjení četby autentických latinských autorů.³³ Přípravou k této četbě musí být kvalitní učebnice, jež vytvoří správné návyky práce s textem, a další doplňkové materiály, které ony návyky prohloubí. Bartoněk dále nabádal k tvorbě čítanky, která by obsahovala reprezentativní výbor školských autorů a byla obohacena o umělecký překlad alespoň některých uvedených ukázek.³⁴ Ani Bartoněk ovšem neuvádí jiné cíle než naukové.

Devadesátá léta byla pro latinu většinou velice příznivá.³⁵ Tento stav se však postupně zhoršoval a netrvalo dlouho a latina se až na výjimky dostala do podobného, ne-li horšího postavení než v 70. a 80. letech.

Nový RVP G z roku 2007 o latině vůbec nehovoří.³⁶ K dispozici je ovšem dodatek pro latinský jazyk na „Metodickém portálu RVP“ z roku 2005.³⁷ Počty let výuky, počty hodin v týdnu i postavení latiny jako předmětu (povinná, povinně volitelná, nepovinná) tak často závisely a závisejí na tom, co si byli a jsou učitelé latiny schopni na svých školách sami vydobýt, jaký poměr k latině má ředitel, jaké je zaměření školy a jaká je její tradice.

³² Srov. VÁŇOVÁ 2000, s. 101–109.

³³ Srov. BARTONEK 1990, s. 93.

³⁴ Učebnice / čítanka, která tento požadavek splňuje, je např. *Ad fontes – Cursus Latinus* (KUŘÁKOVÁ – SLABOCHOVÁ²2000, ⁴2014) – publikace je však určena pro neborové studenty latiny na VŠ.

³⁵ Srov. pozn. 5.

³⁶ V některých případech již od 1. 9. 2008, ale nejpozději od 1. 9. 2009 vstoupily na gymnáziích v platnost nové ŠVP vytvořené právě dle RVP G z roku 2007.

³⁷ Srov. *Latinský jazyk* 2005; srov. též *Manuál pro tvorbu ŠVP na gymnáziích* 2007, s. 52, 55 a 83.

Pokud se četby týká, snažili se latináři i v této době průběžně přicházet s novými podněty. Jedním projevem jejich úsilí byla konference uspořádaná roku 2008 v Olomouci pod názvem „Netradiční přístupy k výuce klasických jazyků“.³⁸ Štěpánka Brožová se na ní vyslovila pro větší reflexi antiky a pro výraznější zdůrazňování jejího myšlenkového odkazu ve výuce latiny. Vytvořila by se tím protiváha k nebezpečně se rozmáhajícímu úmornému pragmatismu. Východiskem ke kýžené reflexi jsou texty. Brožová preferuje krátké originální texty prostředkující krásu nebo původní myšlenky – kratší Catullovy básně, Martialovy epigramy, bajky, krátké Pliniovy dopisy apod. Uměle zkonstruované texty považuje za nudné a příliš školské.³⁹

Eva Kuťáková uvažovala o výuce latiny v souvislosti s rámcem, který gymnaziální výuka reálně má, tedy s pěti průřezovými tématy RVP G,⁴⁰ a zamýšlela se nad tím, jak by se tato témata dala naplnit obsahem přinášejícím žákům antickou kulturu, literaturu a vzdělanost. S výjimkou environmentální výchovy to považuje za možné. Navrhla např. tematizaci poznání a vzdělání jako životní hodnoty s připojeným porovnáním vzdělávacího systému v Římě a ve středověku se soudobým evropským vzdělávacím systémem. Zároveň odkázala na relevantní latinské texty (např. některé pasáže z Ciceronových filozofických děl a řečí) a vyjádřila názor, že četbou takových textů lze žáky dovést k hlubšímu pochopení jak počátků, tak i dalšího vývoje evropské kultury, „protože si na konkrétních příkladech ověří, co je tradice, jak vzniká, jak se udržuje, za jakých okolností se narušuje, přerušuje nebo dokonce mizí“.⁴¹ Žáci si tímto způsobem také utvoří povědomí o tom, co je to vzdělání či jaký je vztah mezi ním a morálkou.

Další směr, kterým se lze ve výuce latiny vydat v souladu s průřezovými tématy RVP G, může být např. rozbor termínu *humanitas*. I zde se nabízí značné množství textů, jimiž můžeme objasnit význam tohoto klíčového pojmu

³⁸ Srov. POKORNÁ 2008.

³⁹ Srov. BROŽOVÁ 2008, s. 4–5.

⁴⁰ Srov. KUŤÁKOVÁ 2008, s. 6 a RVP G 2007, s. 65. Témata jsou tato: 1. osobnostní a sociální výchova; 2. výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech; 3. multikulturní výchova; 4. environmentální výchova; 5. mediální výchova.

⁴¹ KUŤÁKOVÁ 2008, s. 7.

pro evropskou kulturu.⁴² V závěru svého příspěvku nabídla Kutáková návrhy konkrétních kroků, které by mohly vést k realizaci uvedených postupů: „Bylo by třeba přistoupit k přípravě vhodných základních, ale odborně fundovaných textů a dalších doplňujících materiálů, např. ve formě metodických listů, drobných čítanek apod. Mám na mysli monotematické čítanky k jednotlivým tématům nebo okruhům, se zrcadlovými texty, věcným komentářem a otázkami, příp. i s dalším návodným metodickým rozpracováním pro učitele.“⁴³

Ivona Cindlerová se věnovala otázce motivace žáků k četbě. Kroky vedoucí ke správné motivaci nejsou snadno proveditelné. Proto zavedla do své výuky tzv. přípravné úkoly, jež rozdělila do tří skupin: tematické, gramatické a lexikální.⁴⁴ Na její úvaze je vidět, jak je celý proces práce s latinskými texty obtížný a jak je ztěžován nedostatkem času, nemotivovaností žáků i celkovým nastavením společnosti, která klasické jazyky a s nimi spojenou antickou kulturu odsouvá na vedlejší, a možná navíc spojuj. koleji.

6. Latinská četba v současnosti

Základní četba latinského textu na gymnáziích se v současnosti týká téměř výhradně článků v učebnicích. Nejpoužívanější jsou učebnice Vlasty Seinerové, následují knihy H. H. Ørberga, Jiřího Pecha a Špaňára – Kettnera.⁴⁵ Část učitelů používá vlastní materiály nebo kombinuje zmíněné učebnice a některé další. Na školách, kde mají povinně / povinně volitelně více než dva roky latiny (např. Arcibiskupské gymnázium v Praze, Gymnázium Brno-Bystrc ad.) se učitelé obvykle dostanou i k jednodušším originálním textům, resp. úryvkům z nich. I v současnosti mohou sáhnout k čítankám.⁴⁶

⁴² Pro příklady textů viz např. STROH (2008). Texty zabývající se *humanitas* by spadaly nejspíše do průřezového tématu „osobnosti a sociální výchova“, případně „multikulturní výchova“.

⁴³ KUTÁKOVÁ 2008, s. 8–9. Návrhy Š. Brožové i E. Kutákové považujeme za velice podnětné a vzali jsme je v potaz při tvorbě návrhů konkrétní práce s literárními texty římských autorů v disertační práci MAREK 2021.

⁴⁴ SROV. CINDLEROVÁ 2008, s. 59.

⁴⁵ SEINEROVÁ 2009 (1. díl) a 2010 (2. díl) + 2010 (cvičebnice), ØRBERG 2009, PECH⁵ 2012 (1. díl) a² 2003 (2. díl) a ŠPAŇÁR – KETTNER⁷ 1993; SROV. VANÍKOVÁ 2019, s. 105.

⁴⁶ Např. PECH 2006 nebo PRUDKÁ 2012.

Z odpovědí na rozeslaný dotazník⁴⁷ vyplývají, pokud se práce s texty týká, zejména tyto skutečnosti:

- 1) velká část učitelů hojně doplňuje texty v učebnicích dalšími materiály dle potřeb výuky (tyto texty se nejčastěji týkají dějin a reálií; literární historie či teorie je na druhém místě);⁴⁸
- 2) délka úryvků závisí na pokročilosti žáků, obtížnosti textu a časových možnostech, pohybuje se od několika vět po 2 stránky;
- 3) v množině doplňkových textů nebo textů čtených po dokončení „základního kurzu“ převažují uměle vytvořené či výrazně upravené originální texty;
- 4) značná část vyučujících často pracuje s překlady;
- 5) někteří vyučující postrádají v učebnicích větší zacílení na literární výchovu;
- 6) nejvíce učitelů (40 ze 46, kteří odpověděli na tuto otázku) uvádí, že literatuře (především literárně-historickým výkladům) věnují zhruba 10–15 % výukového času.

K otázce užívání uměle vytvořených textů v opozici k textům původním se poměrně široce vyjádřilo hned několik učitelů. Mnoho z nich uvádí, že v malé časové dotaci se k původním textům nedostanou. Někteří poznamenávají, že velice záleží na tom, kdo tzv. „umělý“ text vytvořil. Určité texty považují za kvalitní (např. Ørberga). Část vyučujících oba typy textů kombinuje nebo postupuje v jednotlivých fázích výuky od jednoho k druhému. Pro některé (zhruba 30 %) je četba originálních textů cílem studia, ke kterému se dostávají až v poslední fázi.

⁴⁷ MAREK – VANÍKOVÁ 2017.

⁴⁸ Učitelé uvádějí, že se žáky příležitostně čtou jednodušší (Hyginovy báje, Catullus, Nepos, evangelia ad.) i složitější (Livius, Cicero, Ovidius, Sallustius, Plinius Ml. ad.) úryvky či upravené pasáže z římských autorů. Mnozí zařazují středověké texty (*Vita Caroli*, Hus, kroniky a chrestomatie apod.) a moderní latinskou tvorbu (Asterix, Brikcius, Harry Potter, Šprinclovny překlady, finské *Nuntii Latini* ad.). V případě zájmu třídy se nebrání ani odborným textům (Gaius, Vitruvius, Celsus). Často využívají také písňových textů nebo rozličných nápisů.

7. Shrnutí některých poznatků o četbě od konce 19. stol. do současnosti

Z níže uvedené přehledové tabulky je patrné, že základní schéma četby od konce 19. stol. je velice konstantní a konzervativní. Dochází pouze k zmenšování rozsahu. Tento stav je pochopitelný: vždyť již celý korpus dochovaných antických textů je výsledkem prosévání závislého na politických, ideových i estetických dobových kritériích. Jistí autoři, kteří v kánonu chybějí (Petronius, Apuleius, Lucanus, Iuvenalis ad.), v něm nechybějí pro nízkou literární kvalitu, nýbrž spíše proto, že jsou to autoři značně specifictí, nepatří většinou do klasického období římské literatury a pro tradiční pojetí kvalitního a literárně i morálně hodnotného antického literárního díla užívaného ve školách jsou pro málo zkušeného čtenáře obtížní a možná příliš avantgardní.

Jasně se v tabulce také jeví, kdy a jaké zlomy nastaly v minulé více než století. V 1. období, zhruba do 1. světové války, se četla díla celá nebo alespoň jejich podstatné části. K první citelné změně došlo v 1. poválečném desetiletí, kdy se postupně přecházelo k četbě rozsáhlejších vybraných pasáží. To umožňovaly již existující čítanky. Výrazný zlom přišel s úpravou z roku 1933, kdy se nejen drasticky snížil rozsah četby, ale poprvé se do jejího rámce zahrnují i jednotlivé věty, drobné úryvky a upravované texty z učebnic. Rozšiřuje se však repertoár, a to o ukázky z římské komedie, výběr z nápisů, ukázky odborné literatury, ale zejména o literaturu přesahující hranice antiky – ukázky ze středověkého a humanistického písemnictví, především domácí provenience. Se zmenšováním rozsahu jde ovšem ruku v ruce také omezení možnosti hodnotit dílo jako umělecký celek, tedy zmenšení prostoru pro tvořivý přístup k literatuře.

Tyto tendence pokračovaly i v dalším období, které je co do rozsahu četby (počítá se již jen na řádky) posledním varovným signálem. Pro období posledních desetiletí, která již v tabulce nejsou, platí, že četba originálního textu se pomalu ale jistě stává výjimečnou záležitostí.

Po roce 1965 se v menším rozsahu a s vydatnou pomocí slovníku překládají ukázky z Cicerona, Livia, Sallustia, Lucretia, Ovidia, Vergilia a Catulla. V minimální míře se čtou také úryvky z odborné římské literatury, středověkého a humanistického písemnictví a epigrafiky.⁴⁹

⁴⁹ Srov. pozn. 21.

autor	1891	1909	1919 a 1927	1933	1940	1948–53
NEPOS	6 žps.	alternativně s CvrT. / čítanka s výběrem z prozaiků	alternativně s CvrT. / čítanka s výběrem z prozaiků	–	–	–
CAESAR	<i>Gall.</i> (cca 3 kn.); <i>ctv.</i>	<i>Gall.</i> (cca 3 kn.)	<i>Gall.</i> (cca 3 kn.)	výbor z <i>Gall.</i>	výbor z <i>Gall.</i>	150 řádků
OVIDIUS	v komparaci s Liv. I a XXI	<i>fast.</i> + <i>met.</i>	výběr (hlavně <i>fast.</i> + <i>met.</i>)	výbor	výbor	250 veršů
LIVIVS	I a XXI	libovolný výběr	libovolný výběr	výbor v rozsahu jedné knihy	výbor	160 řádků
SALLVSTIVS	<i>Catil.</i> + <i>Iug.</i>	<i>Catil.</i> / <i>Iug.</i>		výbor z <i>Catil.</i> / <i>Iug.</i>	<i>Catil.</i> / <i>Iug.</i>	<i>Catil.</i> 70 řádků
CICERO	<i>Catil.</i> I; vybrané řeči a filoz. spisy	libovolná <i>Catil.</i> + na vyšším gym. volný výběr z děl, vč. <i>epist.</i>	libovolná <i>Catil.</i> + volný výběr z děl, vč. <i>epist.</i>	1 celá řeč nebo úryvky z více řečí + výbor z filoz. a rēt. spisů + ukázky z <i>epist.</i>	ukázky z <i>epist.</i>	80 řádků z řeči; 100 řádků z filoz. spisů
VERGILIUS	celé dílo	vybrané pasáže z <i>Aen.</i> (pro vznik celkového obrazu o díle) + dle úvahy výběr z <i>ecl.</i> a <i>georg.</i>	vybrané pasáže z <i>Aen.</i> + dle úvahy výběr z <i>ecl.</i> a <i>georg.</i>	výbor z <i>Aen.</i> (v rozsahu celkem 3 knih) + 1 <i>ecl.</i> a výbor z <i>georg.</i>	výbor z <i>Aen.</i> (v rozsahu celkem 3 knih) + 1 <i>ecl.</i> a výbor z <i>georg.</i>	250 veršů
HORATIVS	celé dílo	volný výběr (v <i>VIII.</i>)	volný výběr (v <i>VIII.</i>)	ukázky	ukázky	130 veršů

autor	1891	1909	1919 a 1927	1933	1940	1948–53
CVRATIVS RVFVS	–	alternativně s NER. / čítankou s výbě. z prozaiků	alternativně s NER. / čítankou s výbě. z prozaiků	–	–	–
PLINIVS ML.	–	výbor z <i>epist.</i> (alternativně k CIC. <i>epist.</i>)	výbor z <i>epist.</i> (alternativně k CIC. <i>epist.</i>)	několik ukázek	několik ukázek	–
Elegikové / výbor z lyriky	–	výbor z elegiků alternativně k pokr. četby VERG.	výbor z elegiků alternativně k pokr. četby VERG.	výbor z lyriky	výbor z lyriky	70 versů z CATVLL.
TACITVS	–	volný výběr (v VIII.)	volný výběr (v VIII.)	výbor	výbor	190 řádků
Věty a čl. v učebnicích	–	–	–	ano	ano	ano
Úryvky v čítankách	–	doplňkové	doplňkové	ano	ano	ano
Ukázky z epigrafiky	–	–	–	ano	ano	–
Ukázky z PLAVTA a TARENTIA	–	–	návrhy	ano	–	–
Ukázky odb. lit.	–	–	–	ano	–	–
Strv. a neolat. lit.	–	–	–	ano	výbor	–
LVCRETIVS	–	–	návrhy	–	–	50 versů

Po roce 1989 a v současnosti se četba celistvých originálních římských latinských děl na gymnáziích v zásadě nepěstuje, četba delší ucelené pasáže z autora je dosti vzácná, k obsáhlejším čítankám originálních textů se sahá zřídka a namnoze se čtou pouze nesouvislé uměle vytvořené cvičné věty, jimž se často po právu vytýká „nelatinskost“, nelogičnost a absurdita. Na základě předchozích zjištění lze konstatovat, že seznam kanonických autorů se s drobnými obměnami udržel v osnovách četby po celé sledované období.⁵⁰ V nynější době však tento kánon přežívá spíše jako četba obořových studentů latiny na katedrách věd o antickém starověku na českých univerzitách.⁵¹

7.1 Čítanky, výběry, pomůcky a jejich didaktické využití

Čítanky měly dlouhou tradici a svůj nesporný didaktický význam v době, kdy už nebylo možné číst celé texty jednotlivých autorů. To se začalo dít od 30. let 20. století. Komentáře a poznámkový aparát čítanek spolu s dalšími ilustračními a doplňkovými materiály se dále postupně rozrůstaly. Svůj vrchol zaznamenaly před 2. světovou válkou, pak došlo k výraznému omezení četby a význam čítanek poklesl. Nakonec, po roce 1989, se opět začaly objevovat některé učebnice a antologie textů, které přinášely rozsáhlejší komentáře, slovníčky a další pomůcky pro usnadnění práce.

Výběr autorů zůstával v souvislosti s osnovami v podstatě stejný, měnil se pouze rozsah čtených textů. Čítanky byly zpracovávány pro jednotlivé třídy gymnázií. Pro počáteční četbu v nižších třídách obsahovaly ukázky jednodušších textů (Hyginus, Phaedrus ad.) a krátké útvary (např. Fürstova čítanka),⁵² pro četbu ve vyšších třídách pak přicházeli na řadu „vzoroví autoři“ římské poezie i prózy. Pozdější čítanky se obvykle inspirovaly dřívějšími, někdy ovšem přicházely s inovacemi, jak žákům látku lépe podat.

⁵⁰ Do širšího kánonu v próze patřili ještě Curtius Rufus a Seneca, v poezii Martialis, Plautus a Terentius a v antologii lyriků také Tibullus a Propertius.

⁵¹ Srov. povinnou četbu studentů latiny na ÚŘLS FF UK, ÚKS FF MUNI a KKF FF UPOL (2020); <https://urls.ff.cuni.cz/cs/studium/bakalarske>; <https://urls.ff.cuni.cz/cs/studium/magisterske>; <https://is.muni.cz/obory/8205?fakulta=1421>; <https://is.muni.cz/obory/8070?fakulta=1421>; <https://kkf.upol.cz/studentum-kkf/studijni-materialy> (vše cit. 12. 6. 2021).

⁵² FÜRST 1934.

Pokud se týká didaktických cílů, představovaly obvykle texty obsažené v čítankách vhodný nástroj jak pro naplňování výchovných záměrů, tak k dosažení vybraných kognitivních cílů týkajících se jednak poznatků (vědomostí), jednak rozumových operací (mentálních dovedností). Zařazené úryvky často uváděly *exempla* mravného jednání a chování a zároveň přinášely poučení z mnoha oblastí antické kultury a společnosti. Vedle toho přispívaly díky své pestrosti ke správnému porozumění (složitějšímu) cizojazyčnému textu; díky doplňujícím otázkám, odkazům k recepci a nástinu obecných literárních problémů k dovednostem literárně-teoretické analýzy; a díky překládání úryvků k rozvoji vyjadřovacích schopností v mateřském jazyce.

Čítanek bylo především v 1. polovině celého sledovaného období velké množství. Ze všech etap proto pro představu vybíráme alespoň některé důležitější zástupce (především ty, které nám byly k dispozici). Ve 2. polovině 20. století se obvykle jedná o učebnice s větší nebo menší čítankovou složkou. Podrobněji se věnujeme dvěma velkým prvorepublikovým řadám Heřmanský – Stiebitz a Čapek. Detailně popisujeme také Špaňárovu a Kettnerovu učebnici, neboť jde o klíčový didaktický materiál, který se v našich zemích užíval na středních školách více než třicet let a dodnes k němu někteří vyučující rádi sahají.⁵³

a) Po roce 1909:

KNÍŽE, Rudolf. *Latinská čítanka pro třetí a čtvrtou třídu gymnasií a reálných gymnasií*.

Praha: Ústřední spolek českých profesorů²1914.

b) Po roce 1925:

FÜRST, Kamil. *Latinská čítanka pro IV. třídu gymnasií a reálných gymnasií*. Praha:

I. L. Kober 1934.

HEŘMANSKÝ, František.

Latinská čítanka pro III. a IV. třídu středních škol. Praha: Československá-grafická unie 1926.

Latinská čítanka pro V. třídu gymnasií a reálných gymnasií, pro VI. třídu ref. reál. gymnasií. Díl I. – Text. Praha: Česká grafická unie²1945.

⁵³ Na rozborů dalších čítanek zde již bohužel není prostor. Některým se však věnujeme v disertační práci MAREK 2021.

HEŘMANSKÝ, František. – STIEBITZ, Ferdinand.

Latinská čítanka pro VI. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Díl I. – Text. Praha: Česká grafická unie ⁴1944.

Latinská čítanka pro VII. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Díl I. – Text. Praha: Česká grafická unie ³1942.

Latinská čítanka pro VII. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Díl II. – Poznámky. Praha: Československá grafická unie 1938.

Latinská čítanka pro VIII. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Díl I. – Text. Praha: Česká grafická unie ²1944.

Latinská čítanka pro VIII. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Díl II. – Poznámky (Část 1.). Praha: Česká grafická unie 1939.

ČAPEK, Josef.

Latinská čítanka pro V. třídu gymnasií a reálných gymnasií a pro VI. třídu ref. reál. gymnasií. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze 1934.

Latinská čítanka pro VI. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze 1935.

Metodický průvodce k latinské čítance pro VI. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Díl I. – Livius. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze 1935.

Metodický průvodce k latinské čítance pro VI. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Díl II. – Cicero. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze 1936.

Latinská čítanka pro VII. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze 1936.

Latinská čítanka pro VIII. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze 1937.

Metodický průvodce k latinské čítance pro VI. a VII. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Díl III. – Vergilius. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze 1938.

Metodický průvodce k latinské čítance pro VIII. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Díl V. – Římské básnictví. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze 1939.

Ze srovnání⁵⁴ čítanek Čapkových (Č) a Heřmanského – Stiebitze (H – S)⁵⁵ vyplývá zaprvé, že mnohé mají společné: podávají vždy alespoň stručnou informaci o životě a díle čtených autorů (Č navíc přidává na konec medailonku autorů krátký seznam sekundární literatury); před jednotlivými texty bývají poznámky o kontextu, vystupujících osobách či uvedení k tématu; obsahují četné obrazové materiály, mapky, schémata, fotografie antických staveb a uměleckých děl apod.; zahrnují základní pojednání o metrice (H – S navíc i o metrice nápisů). Autoři obou řad na některá místa vkládají hodnotící a vysvětlující text. Jak H – S ve druhých dílech čítanek (Poznámky), tak i Č v „Metodických průvodcích“ přinášejí gramatické, lexikální, frazeologické, translační, kontextové a věcné poznámky a rady. V mnohém se navzájem podobají, avšak u H – S jsou o něco podrobnější a rozpracovanější, a navíc doplňují poznámky teoretickým výkladem některých jazykových jevů.

Srovnání však také ukazuje, že určitou látku zpracovávají poněkud odlišně: H – S v souvislosti s jednotlivými autory podávají zvláštní výklady o různých žánrech a oblastech římské literatury či kultury (historiografie, řečnictví, epické básnictví, lyrické básnictví, filozofie, epistolografie, poklasická próza, nebo dokonce zvláštní exkurz o vztahu Římanů a Germánů), avšak jen v malé míře se zaměřují na vystižení významu děl čtených autorů a na recepci jejich díla (recepci rozpracovávají především u Vergilia, šíře hodnotí Tacita a Caesara). Poskytují také např. jmenný seznam císařů nebo latinsky psaný obsah (možný důkaz určitých sympatií k produktivního přístupu a ochoty tvořit vlastní latinská vyjádření). U Č je tomu téměř naopak: zpracovává méně obecná literární či kulturní témata, ale nabízí základní rozdělení římské literatury na etapy, podrobnější pojednání o době Augustově, římské epice a dějinách latinského písemnictví v našich zemích; výrazně vyzdvihuje význam jednotlivých autorů, demonstruje jejich vliv v dějinách literatury a poskytuje příklady recepce; uvádí seznam jmen osob z textů, tučně zvýrazňuje důležité a klíčové pasáže a shrnuje *in margine*, rovněž tučně, jednotlivé

⁵⁴ Srovnání mírně ztěžuje fakt, že pro zkoumání jsme měli k dispozici jen některé části čítankových „sad“, a to navíc často v nestejných vydáních, resp. ve vydáních z různých let.

⁵⁵ Určitá vydání některých H – S čítanek možná spadají spíše až do posledních let sledovaného období, či dokonce do období následujícího.

odstavce. Metodické průvodce Č řady více podporují učitele a nabízejí mu řadu nástrojů a námětů pro práci v hodině.

c) Po roce 1940:

OHNESORG, Karel – ZELINKA, Vojtěch.

Latinská maturitní čítanka. Díl I.: text Praha: Česká grafická unie ³1947.

Latinská maturitní čítanka. Díl II.: poznámky, výklady, návody, náměty, filiace a konfrontace. Praha: Česká grafická unie ²1948.

d) Po roce 1948:

FIALOVÁ, Anděla a kol. *Latinská čítanka – učebnice jazyka latinského pro II.-IV. třídu gymnasií.* Praha: Státní nakladatelství v Praze 1950.

KÁBRT, Jan – KUCHARSKÝ, Pavel – TYL, Zdeněk – WOLF, Augustin. *Jazyk latinský. Cvičebnice pro 9. a 10. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol.* Praha: SPN 1956.

e) Po roce 1960:

KÁBRT, Jan – KUCHARSKÝ, Pavel – VRÁNEK, Čestmír – WOLF, A. *Latinská čítanka pro střední všeobecně vzdělávací školu III.* Praha: SPN ²1961.

KÁBRT, Jan – KUCHARSKÝ, Pavel – TYL, Zdeněk – WITTICHOVÁ, A. – WOLF, Augustin. *Cvičebnice jazyka latinského pro gymnasia.* Praha: SPN ²1953.

f) Po roce 1965:

ŠPAŇÁR, Július – KETTNER, Emanuel. *Latina pro gymnázia.* Praha: Scientia, SPN ¹1966, ⁷1993.

Jde vlastně o učebnici spojenou s čítankou. Celá kniha se dělí na tři části. První a druhou představuje samotná učebnice a třetí obsahuje stručný výklad dějin řecké a římské literatury, a následně ukázky z různých latinských autorů krásného i odborného písemnictví. Pokud se týká textů obsažených v učebnici, jedná se většinou o jednoduché uměle vytvořené články, které bývají dle obtížnosti doprovázeny lexikální, gramatickou či věcnou nápovědou. V několika případech jsou tyto články tematicky spojeny s ukázkami z českých překladů klíčových děl (například *De Homeri carminibus* a úvodní verše obou Homérových eposů v překladu O. Vaňorného; *De Romanorum scriptoribus et poetis* – Catullus LI v překladu J. Stáhlíka). Ale již v prvním díle učebnice se objevuje i originální text, například Catullova báseň na M. Tullia Cicerona (v téměř kompletní originální podobě). Ve druhém díle se ukázky z původních děl (úvod Caesarovy *BG*, úryvky z některých Ciceronových děl, z Hygina, Nepota, Phaedra ad.)

postupně objevují stále častěji, avšak většinou ve více či méně adaptované podobě. Umělé texty založené na příběhu či motivu známém z děl antických autorů jsou i v této části zpočátku hojné. Špaňár s Kettnerem předkládají studentům rovněž jednoduché (písňové) texty pozdějších období (například *Gaudeamus igitur*). V čítance čteme výňatky z Plauta (pasáž z *Miles gloriosus*), avšak pouze v českém překladu!, Cicerona (úryvky z *In Catilinam I*, *In Verrem II*, 4, *De imperio Cn. Pompei*, *Academik*, *De officiis*, ale také z listů), Caesara (výňatky z *BG*), Sallustia (pasáže z obou děl), Lucretia, Catulla, Vergilia (ukázky ze všech tří hlavních děl), Horatia (ukázky ze *Sermones* a *Carmina*), Ovidia (*Fasti*, *Metamorphoses*, *Tristia*), Livia, Plinia Mladšího a Tacita. Těmito autory se vymezuje literatura krásná a následuje odborná. Do ní patří antologie z díla Catonova, Celsova a Gaiova. Následuje kratičkový soubor ukázek antických nápisů z území Slovenska a pozdějších nápisů z našich zemí. V poslední části čítanky je naše a slovenská středověká a novověká latinská tvorba. Zahrnuje pasáže z díla Kosmova, Karla IV., Bohuslava Hasištejnského, Komenského, Jakuba Jakobe a Matěje Béla. Ukázky doprovázejí poznámky v téže podobě, jakou jsme popsali výše, a vždy také pojednání o recepci daného autora a jeho díla (případně i informace o překladech). Kontext ukázek dokresluje české výklady či česká doplnění následujícího nebo předcházejícího úseku. Před samotnou ukázkou bývá rovněž stručná charakteristika čteného díla. K četbě poezie je velmi užitečný úvod do římské metriky, umístěný v závěru knihy, i soupis moderních českých překladů autorů píšících řecky a latinsky. Špaňárova a Kettnerova učebnici / čítanku uzavírá stručný latinsko-český slovník a soubor obrazových příloh (sochařská a architektonická díla antiky, mapy). Není divu, že se Špaňárova a Kettnerova učebnice stala na mnoho let stálící ve výuce latiny a že někteří vyučující z ní alespoň částečně čerpají dodnes. Je to komplexní pomůcka k výuce latiny, která při správném vedení ze strany učitele a při náležité disciplinovanosti žáků přináší dobré výsledky. Rozbor jejích případných negativ nepatří do tohoto příspěvku, soustředíme se pouze na hodnocení čítanky. U té lze konstatovat, že zcela splňovala požadavky dané dobovými osnovami a nabízela i mnohem více. Kánon autorů je v zásadě stále týž, mění se pouze výběr ukázek vhodných pro společensko-politickou situaci. V případě této konkrétní čítanky se však zdá, že do značné míry na tomto poli odolává a nabízí ukázky všeobecně čtené i v mnoha jiných historických obdobích.

g) Po roce 1969:

HAKENOVÁ, Alena a kol. *Latina pro gymnázia I*. Praha: SPN 1979.

HAKENOVÁ, Alena a kol. *Latina pro gymnázia II*. Praha: SPN 1979.

HAKENOVÁ, Alena a kol. *Latina pro gymnázia – dvouletý nepovinný kurs*. Praha: SPN 1989.

h) Po roce 2000:

KUŤÁKOVÁ, Eva – SLABOCHOVÁ, Dana. *Ad fontes – Cursus Latinus*. Praha: Karolinum⁴2014.

PECH, Jiří. *Latinská čítanka nejen pro gymnázia*. Praha: Leda 2006.

PRUDKÁ, Zlatuše a kol. *Latinská čítanka*. Rájec-Jestřebí: Gymnázium a Střední odborná škola Rájec-Jestřebí, o. p. s. 2012.

7.2 Metody a formy

Jednou z bolestí výuky latiny již od 19. století je z pohledu části učitelů přílišný formalismus. Zápolení s gramatikou a všudypřítomné užívání slovníku, při nichž se ztrácí celkové povědomí o čteném textu, chtěli někteří vyučující napravit živějším a produktivním přístupem, který by zautomatizoval znalost lexika, frazeologie i gramatiky a umožnil čtení s větším přehledem. Jiní chtěli poněkud slevit z nároků a omezit přehnané požadavky na gramatické znalosti. Ty musely být skutečně naddimenzované, protože s opakovanou snahou zbavit se ryze gramatického přístupu se setkáváme i v průběhu dalších desetiletí.

Na počátku 20. století se také začíná uvažovat o psychických, mentálních a kognitivních schopnostech žáků různého stáří, o jejich připravenosti k četbě složitějšího textu a o jejich ochotě či zralosti ke vstřebávání myšlenek v těchto textech obsažených. Podobné úvahy byly později ve 20. století podpořeny výzkumy a závěry moderní psychologie.

Pokud se metod týká, panoval již v nejstarší etapě u mnoha vyučujících názor, že gramatika si nemá s četbou vstupovat do cesty, že je nutno nejprve důkladně ovládnout mluvnická pravidla a teprve poté se pustit do četby původních textů. S tím souvisí také střet disciplinaristického a realistického přístupu,⁵⁶ resp. otázka práce s cvičnými větami. Tento spor zřejmě není možné jednoznačně rozsoudit, neboť závisí na mnoha faktorech, jako je počet hodin, „nadání“ třídy nebo schopnost vyučujícího najít cestu od umělé cvičné věty bez historických, literárních a kulturních reálií k doplňujícímu výkladu, který tyto skutečnosti obsahovat bude, nebo naopak schopnost náležitě žákům doplnit kontext a vysvětlit větu, sice originální, ale momentálně nad jejich gramatickými znalostmi. Umělé cvičné

⁵⁶ Viz MAREK 2020, s. 108.

věty mají velkou výhodu operativního přizpůsobení, původní věty z autorů zase pozitivum autentičnosti.

Pokud se týká metod užívaných přímo při práci s texty římských autorů, lze se zaměřit na dvě základní oblasti:⁵⁷

a) **Motivace a stimulace.** Z čítanek lze vysledovat, že určitá pozornost byla kromě textů věnována také doplňujícím materiálům (fotografie výtvarných děl, architektonických památek, mapy) a odkazům k recepci anticke kultury v evropské kultuře, zvláště odkazům k české literatuře a umění, a to už od meziválečného období. Tyto materiály mohly být využívány jak v úvodu do četby, tedy k motivaci či stimulaci žáků, tak v závěrečné, shrnující a rozšiřující části četby. Ve druhé polovině 20. století a v současnosti k tomu přistupují multimediální výukové i recepční materiály, dialogizace a dramatizace textů apod.

b) **Fixace a diagnostika.** V minulých obdobích byla hlavním kritériem ověřování toho, zda žák text pochopil, výstižnost překladu. Žáci s větším či menším množstvím pomůcek překládali čtený text a vyučující podle úplnosti, stylistické kvality a přesnosti poznal, nakolik žák text pochopil a dokázal k latinskému originálu nalézt české ekvivalenty. Vyučující také bezesporu vybízeli žáky k upřesňování jednotlivostí překládaného textu. To vyžadovalo od žáků přesné analytické čtení. Kromě překladu bylo porozumění velmi pravděpodobně ověřováno kontrolními otázkami, zřejmě přímo v hodině. Na konci 20. a v 21. století se pod vlivem nových přístupů v didaktice literatury stále častěji objevuje zaměření na otázky v duchu heuristické metody, samostatného objevování či upravené „sókratovské“ metody, tj. jistého druhu řízeného objevování.⁵⁸ Ty mají ověřit nejen základní porozumění čtenému textu, nýbrž i to, zda žák pochopil dílo v kontextu. Pravděpodobně méně časté byly zpočátku (konec 19. století, 1. polovina 20. století) dotazy zjišťující, čeho si žák na díle cení, co se mu líbilo či nelíbilo, jak se mu četlo apod. Ty totiž souvisejí s pojetím interpretace jako tvořivého aktu a objevují se spíše až v poslední době, často ve spojení s moderním pojetím

⁵⁷ Srov. HOFFMANN 1978–1979.

⁵⁸ Srov. např. MAŇÁK – ŠVEC 2003, s. 113–118 a MAREK 2019.

literární výchovy. K rozvíjejícím kreativním aktivitám, které na čítankové texty navazují, patřilo učení proslulých pasáží nazpaměť (zvláště ve starším období) a také recitace.

Expozice nového učiva probíhala nejčastěji frontálním způsobem a nejsilnější byla obvykle nauková složka. Různým tvořivým činnostem žáků se však, ve větší či menší míře, dostávalo prostoru v celém sledovaném období: běžnou praxí od konce 19. století např. bylo, že žáci psali vlastní latinské texty, a dokonce se pokoušeli „přeložit“ český text do latiny ve stylu některého z římských autorů.⁵⁹ Tvorba latinských kompozic se udržela až do druhé poloviny 20. století, během níž z důvodu výrazného snížení počtu hodin postupně vymizela. Témata byla často volena právě v souvislosti s četbou či v návaznosti na ni. Ke kreativním metodám patřilo i zmíněné předčítání a přednes textů a též dialogický či dramatizovaný projev.

8. Závěr

Sledování situace latinské četby v různých údobích objasnilo, jaké autory si každá z dob žádala, které považovala za přijatelné a „čitelné“ pro žáky, co u nich oceňovala, co na jejich textech žáky učila a jak se tito autoři a jejich díla k dané době či jiným historickým dobám vztahují. Zaznamenali jsme několik tendencí víceméně společných pro více období: snahu o vyzdvížení morálního obsahu četby, o její pacifismus, úsilí o demonstraci literárních kvalit emblematických děl římské literatury a zdůrazňování klasických studií jako nositele *humanitas*, jež má kultivovat společnost.

Pokud se týká získání či rozšíření znalostí elementární literární teorie (především výrazových prostředků, versologie a představ o žánrech a literárních formách) za pomoci latinských textů, můžeme říci, že většina čítanek odváděla dobrou práci. Bohatě aluze a odkazy k evropské literární tradici jistě dokázaly žáky přivést k propojování poznatků a k budování literárního vzdělání a vychování postaveného právě na iniciačních dílech této tradice.

⁵⁹ Tyto aktivity probíhaly i v mnoha jiných zemích. Kritice je podrobuji např. např. BALL – ELLSWORTH 1989 a 1992.

Svědčí o tom důkazy o neobyčejné erudici v antických literaturách, již prezentuje téměř každá významná osobnost humanitních, ale často i přírodovědných a technických oborů, která prošla studiem na gymnáziu v první polovině 20. století a ještě i krátce po válce. Kontrast s dnešním stavem je více než markantní.

Postupně docházelo k tomu, že bylo stále složitější dosáhnout schopnosti porozumět složitějšímu latinskému textu. Mnoho klasických filologů si stěžovalo na nedobré výsledky a na neschopnost žáků s textem smysluplně pracovat. Příčiny byly, jak často soudili sami učitelé, v různých dobách různé: špatná metoda, přehnané gramatikalizování, neschopnost nadchnout pro četbu, nepříznivé společenské podmínky, nedostatečný počet hodin, odsunutí latiny mezi nepovinné předměty atd.

Vyučující se ve všech obdobích primárně snažili o naplňování kognitivních cílů – žáci měli dosáhnout schopnosti bez obtíží porozumět lehčímu či těžšímu původnímu textu a měli být schopni kvalitně jej překládat a případně propojovat své poznatky s dalšími disciplínami. Vedlejší byla mezi cíli literární analýza, pěstování představivosti, vlastní „tvůrčí“ interpretace apod. Úspěšnost v plnění těchto záměrů kolísala v závislosti na mnoha faktorech. Ukazovalo se však, že ani vysoký počet hodin vždy nezaručuje rozsáhlé znalosti a rozvinuté schopnosti. Přesto je však dle mnoha různých zpráv zjevné, že na konci 19. a v první polovině 20. století byli žáci většinou schopni se na určité úrovni vypořádat i se složitými texty a že znalosti antické kultury a její recepce, alespoň u části z nich, byly nemalé. Přetrvává ovšem otázka, zda by nebylo bývalo možno při užití jiných metod a postupů využít enormního počtu hodin ještě efektivněji.

Ruku v ruce s rozvojem schopností a s kognitivními cíli šly cíle formativní. Texty římské literatury měly jednoznačně vychovávat. To zdůrazňovaly téměř ve všech obdobích i patřičné kurikulární dokumenty. Na příkladech života mnoha klasických filologů 19. a 20. století lze snad ukázat, že to byli lidé přinejmenším velmi zodpovědní, pečliví a uvážliví, že jim antická *exempla* nastavila jistá měřítko, která v jejich době nebyla všude samozřejmá, a že jim didaktismus římské literatury mnohdy vstúpil potřebu podobným způsobem vzdělávat a vychovávat i své žáky a studenty.

Nejméně zastoupeny a naplňovány zřejmě byly cíle „estetické“. Na odhalování a prožívání krásy spočívající v textech římských autorů příliš času

v často pedantském pojetí výuky nezbylo. Když pak po válce prvorepublikový pedantismus ustoupil, snížil se zase počet hodin latiny natolik, že nebyl prostor k četbě tak dlouhých textů a úryvků, aby se jejich estetická hodnota v plné síle projevila. Přitom estetické a emoční hledisko hrálo vždy důležitou roli např. ve fázi, kdy měl vyučující žáky pro četbu zaujmout a nadchnout. O jeho důležitosti často hovořily i pedagogické a vědecké autority a ministerské směrnice.⁶⁰ Je ovšem velice pravděpodobné, že mnoho vyučujících se naplňování estetických cílů přece jen dotklo alespoň při překládání, zapojování ukázek výtvarného umění, ale i při školních výletech (tuzemských i zahraničních) za antickými památkami nebo přinejmenším latinskými nápisy na památkách dob pozdějších. Estetické cíle mohly být naplňovány i při tvořivé interpretaci založené na interdisciplinaritě (např. s hodinami filozofie).⁶¹ Dosáhnout těchto cílů se ale u většiny žáků v předválečném období podle všeho nedařilo. V období socialismu to zjevně nebylo o mnoho lepší. Po roce 1989 rozhodně byla přinejmenším snaha toto hledisko brát v potaz, a úkolem dnešní literární výchovy postavené na římské literatuře musí být úsilí i těchto cílů v hodinách latiny alespoň do určité míry dosahovat.

Z uvedeného vyplývá, že je třeba i nadále pokračovat v tom:

- 1) aby se výuka latiny nezaměřovala pouze na jazyk;
- 2) aby byl učitel obeznámen s rozličnými metodami výuky latiny a jejich výhodami a nevýhodami pro studium literárního textu a aby měl po ruce pomůcky, které by výuku usnadňovaly a byly pro žáky dostatečně přístupné;
- 3) aby četba vybraných textů byla vykládána nejen z hlediska jazykového, ale i literárně-teoretického a estetického, přičemž by učitel byl žákům spíše průvodcem než přímým zprostředkovatelem;
- 4) aby antická literatura byla uváděna v odpovídajícím kulturním kontextu a byla srovnávána s moderní literaturou a kulturou;

⁶⁰ Srov. např. MOLČÍK 1892, s. 204–205; PEČENÝ 1928, s. 27–29; KÁBRŤ – KASL 1958, s. 168–172; ŠUSTŮV projev v OHNESORG – ZELINKA 1948, s. 5; GÖTZ 1931, s. 6. či *Latinský jazyk* 2005 a mnoho dalších.

⁶¹ Např. ve 30. letech byly v septimě a oktávě vždy 3 hodiny filozofie; srov. ČENĚK 1935, s. 26–28.

- 5) aby se ve větší míře přihlíželo k recepci;
- 6) aby se více dbalo na mezipředmětové vztahy;
- 7) a aby byla více zohledněna i průřezová témata RVP G.

K těmto bodům směřovala převážná část kritických výhrad. Už před více než sto lety podobně formuloval požadavky na výuku klasických jazyků Jan Korec. Zdůraznil zvláště nutnost „odgramatikalizovat“ latinu, nezůstávat jen u formálních rozborů, dbát na to, aby výklad nezáležel „jen v lapání figur nebo v rozvláčných aesthetických rozborech a škatulkování nebo v planém horování, ale ve vytknutí a sestrojení představ takovém, aby posluchač sám z obsahu tak vytknutého dojem krásy mohl přímo vycítiti, jako cítíme z květiny její vůni; ... nepřekládati slova, nýbrž myšlenky, a překládati tak, aby žáci byli naváděni k samostatnému myšlení, ... taková lektura vyžaduje větší duševní práce a také většího duševního fondu, taková lektura vyžaduje, aby se učitel své úloze oddal s opravdovým nadšením“.⁶²

Literatura

a) Sekundární literatura

- BALL, Robert J. – ELLSWORTH, J. D. Against Teaching Composition in Classical Languages. *The Classical Journal*, 1989, 85, s. 54–62.
- BALL, Robert J. – ELLSWORTH, J. D. Flushing out the Dinosaurs: Against Teaching Composition II. *The Classical Journal*, 1992, 88, s. 55–65.
- BARTONĚK, Antonín. Výuka latiny – cíle a možnosti. *ZJKF*, 1990, XXXII, s. 91–97.
- BROŽOVÁ, Štěpánka. Nová koncepce výuky latiny. In Barbara Pokorná (ed.). *Netradiční přístupy k výuce klasických jazyků*. Olomouc: FF UP 2008, s. 4–5.
- CINDLEROVÁ, Ivona. Tempora mutantur et nos mutamur in illis. In Barbara Pokorná (ed.). *Netradiční přístupy k výuce klasických jazyků*. Olomouc: FF UP 2008, s. 59–70.
- ČENĚK, Jan. *Příručka středního školství pro rodiče a žáky*. Turnov: Jan Jiránek 1935.
- ČERNÝ, Norbert. Vývoj naší střední školy v letech 1933–1966. *Pedagogika*, 1967, 2, s. 224–243.

⁶² KOREC 1902, s. 11–12.

- GÖTZ, František. *Novodobá literatura česká ve škole*. Brno: Nákl. Ústředního spolku učitelského na Moravě 1931⁵.
- HAKENOVÁ, Alena. Diskuse k návrhům nových osnov cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1960–1961, 4, s. 310–311.
- HAKENOVÁ, Alena. K výchovným aspektům vyučování latině. *Cizí jazyky*, 1974–1975, 18, s. 114–116.
- HAKENOVÁ, Alena. Zur Auffassung des Lateinunterrichts an Gymnasien in der ČSSR. In Pavel Oliva – Alena Frolíková (eds.). *Proceedings of the 16th International Eirene Conference, Prague 31. 8. – 4. 9. 1982, Vol. 3*. Praha: Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV 1983, s. 214–217.
- HOFFMANN, Bohuslav. K pojetí výchovných a vzdělávacích metod při vyučování literatuře. *Český jazyk a literatura*, 1978–1979, 29/2, s. 54–64.
- KÁBRT, Jan – KASL, Bohumil. Pokusné osnovy jazyka latinského. *Cizí jazyky*, 1958, 2, s. 168–172.
- KOREC, Jan. O řecké konverzaci školní. *Věstník českých profesorů*, 1902, 9, s. 1–18, 110–118.
- KOREJS, Josef – HŘEBEJKOVÁ, Jarmila. Vývoj učebního plánu naší všeobecně vzdělávací školy. *Pedagogika*, 1956, 2, s. 185–206.
- KUCHARSKÝ, Pavel. Za latinu socialistické školy. *ZJKF*, 1968, X, s. 41–50.
- KUŤÁKOVÁ, Eva. Možnosti uplatnění latiny a antické kultury v průřezových tématech RVP G. In Barbara Pokorná (ed.). *Netradiční přístupy k výuce klasických jazyků*. Olomouc: FF UP 2008, s. 6–9.
- MAŇÁK, Josef – ŠVEC, Vlastimil. *Výukové metody*. Brno: Paido 2003.
- MAREK, Bořivoj – VANÍKOVÁ, Martina. *Výuka latiny na gymnáziích – dotazník pro učitele latiny*. Praha: FF UK 2017 – nepublikováno.
- MAREK, Bořivoj. Kritické myšlení ve vzdělávacím procesu: inspirace Sókratem a Kantem. In GAZDA, Jan – LIŠKA, Václav – MAREK, Bořivoj. *Kritické myšlení. Dovednost (nejen) pro 21. století*. Praha: P3K 2019, s. 9–29.
- MAREK, Bořivoj. Latinská četba na gymnáziích od konce 19. století do druhé světové války. *Auriga – ZJKF*, 2020, LXII/1, s. 91–116.
- MAREK, Bořivoj. *Literární text ve výuce latiny*. Disertační práce. Praha: FF UK 2021.
- MOLČÍK, Metoděj. O úpravě a obsahu kollektaně ke spisům latinským a řeckým. *Krok*, 1892, 6, s. 204–205, 252–256 a 305–310.
- MOUCHOVÁ, Bohumila. Kolokvium o výuce latiny. *ZJKF*, 1983, XXV, s. 35–36.
- PEČENÝ, Josef. K úpravě latinské četby. *Střední škola*, 1928, 8, s. 27–29.

POKORNÁ, Barbara (ed.). *Netradiční přístupy k výuce klasických jazyků – Sborník z konference konané v rámci projektu FRVŠ 2007: Propagace výuky latinského jazyka*. Olomouc: FF UP 2008 (CD-ROM).

SVOBODOVÁ, Edita. Vyučování klasickým jazykům a výklady kulturních dějin. *ZJKF*, 1960, II, s. 97–98.

STROH, Wilfried. De origine vocum humanitatis et humanismi. *Gymnasium*, 2008, 115, s. 535–571.

VALENTA, Josef. *Problematika cíle a výuky latinského jazyka na gymnáziích*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova 1978.

VANÍKOVÁ, Martina. Současný stav výuky latiny v ČR. *Auriga – ZJKF*, 2019, LXI/2, s. 97–108.

VÁŇOVÁ, Růžena. České gymnázium v 70. a 80. letech 20. století. In Navrátil, Ivo (ed.). *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání*. Semily: Státní okresní archiv Semily 2000, s. 101–116.

b) Výukové materiály⁶³

DOLEJŠ, Zdeněk a kol. *Maturitní otázky z římských realii – pomocný text pro profesory latiny na gymnáziích*. Praha: Krajský pedagogický ústav v Praze 5 1970.

FIALOVÁ, Anděla a kol. *Latinská čítanka – učebnice jazyka latinského pro II.–IV. třídu gymnasií*. Praha: Státní nakladatelství v Praze 1950.

FÜRST, Kamil. *Latinská čítanka pro IV. třídu gymnasií a reálných gymnasií*. Praha: I. L. Kober 1934.

HAKENOVÁ, Alena a kol. *Latina pro gymnázia I*. Praha: SPN 1979a.

HAKENOVÁ, Alena a kol. *Latina pro gymnázia II*. Praha: SPN 1979b.

HAKENOVÁ, Alena a kol. *Latina pro gymnázia – dvouletý nepovinný kurs*. Praha: SPN 1989.

KUŤÁKOVÁ, Eva – SLABOCHOVÁ, Dana. *Ad fontes – Cursus Latinus*. Praha: Karolinum⁴2014.

OHNESORG, Karel – ZELINKA, Vojtěch. *Latinská maturitní čítanka. Díl II.: poznámky, výklady, návody, náměty, filiace a konfrontace*. Praha: Česká grafická unie²1948.

ØRBERG, Hans Henning. *Lingua Latina per se illustrata, Pars I: Familia Romana*. Montella: Edizioni Accademia vivarium novum 2009. Přehled doprovodných publikací: <https://vivariumnovum.it/catalogo/latino/corso-base> (cit. 12. 6. 2021).

PECH, Jiří. *Latina pro gymnázia I*. Praha: Leda⁵2012.

⁶³ Viz též výše seznam čítanek.

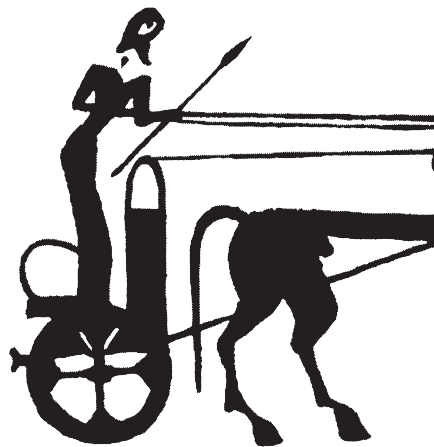
- PECH, Jiří. *Latina pro gymnázia II*. Praha: Leda 2003.
- PECH, Jiří. *Latinská čítanka nejen pro gymnázia*. Praha: Leda 2006.
- PRUDKÁ, Zlatuše a kol. *Latinská čítanka*. Rájec-Jestřebí: Gymnázium a Střední odborná škola Rájec-Jestřebí, o. p. s. 2012.
- RYBA, Bohumil – HRDINA, Karel. *Ukázky středověké a novověké latiny*. Praha: Jednota českých filologů 1938.
- SEINEROVÁ, Vlasta. *Latina pro SŠ I. část*. Praha: Fortuna 2009.
- SEINEROVÁ, Vlasta. *Latina pro SŠ II. část*. Praha: Fortuna 2010.
- SEINEROVÁ, Vlasta. *Cvičebnice latiny pro SŠ*. Praha: Fortuna 2010.
- ŠPAŇÁR, Július – KETTNER, Emanuel. *Latina pro gymnázia*. Praha: Scientia, SPN 71993, 11966.

c) Kurikulární dokumenty

- Latina (nepovinný předmět – dvouletý a čtyřletý kurs) – experimentální učební osnovy pro gymnázia*. Praha: SPN 1979.
- Latinský jazyk*. Praha: Metodický portál RVP – Výzkumný ústav pedagogický 2005.
On-line: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/gk/372/LATINSKY-JAZYK.html> (cit. 12. 6. 2021)
- Manuál pro tvorbu ŠVP na gymnáziích*, Praha: Výzkumný ústav pedagogický 2007.
- RVP G – Rámcový vzdělávací program pro gymnázia* (autorský kolektiv VÚP). Praha: Výzkumný ústav pedagogický 2007.
- Učební plán a učební osnovy pro gymnasia*. Praha: SPN 1949.
- Věstník ministerstva školství a osvěty* 1945. Praha: SN 1945.
- Věstník ministerstva školství, věd a umění*. Praha: Ministerstvo školství, věd a umění 1949.
- Věstník ministerstva školství, věd a umění*. Praha: Ministerstvo školství, věd a umění 1953.
- Věstník ministerstva školství a kultury*. Praha: Ministerstvo školství a kultury 1965.
- Věstník ministerstva školství a ministerstva kultury ČSR*. Praha: Ministerstvo školství a ministerstvo kultury ČSR 1969.
- ZAHRADNÍČKOVÁ, Věra. *Latina*. In *Učební dokumenty pro gymnázia*. Praha: Fortuna 1999, s. 60–62. On-line: http://www.vuppraha.rvp.cz/wp-content/uploads/2009/12/ucebni_dok_gymnazia.pdf (cit. 12. 6. 2021).

PhDr. Bořivoj Marek, Ph.D., Ústav řeckých a latinských studií, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1
borivoj.marek@ff.cuni.cz

JINÉ / ALIA

ZPRÁVY / MISCELLANEA

Odešel prof. PhDr. Pavel Oliva, DrSc.

(23. listopadu 1923 – 5. března 2021)

Pátého března 2021 se uzavřel dlouhý a plodný život univerzitního profesora Pavla Olivy. Profesor Oliva patřil k předním znalcům řeckých dějin, jimž se věnoval v širokém záběru od archaického období až po helénistickou dobu. O šíři jeho zájmů svědčí i mnohé publikace, v nichž se zabýval římskými dějinami či dějinami Předního východu. Jeho rozsáhlé vědecké dílo, čítající více než 1200 titulů, dosáhlo širokého ohlasu a uznání nejen doma, ale i v zahraničí, kde řadu svých prací publikoval. Některé jeho práce byly přeloženy do více jazyků. Mnohé jeho knihy přispěly k popularizaci antických dějin v řadách široké čtenářské obce. Připomeňme též jeho bohatou činnost organizační a pedagogickou a rozsáhlé zahraniční kontakty, získané na mezinárodních vědeckých konferencích a při působení na zahraničních univerzitách. Zejména mnoho úsilí věnoval *Jednotě klasických filologů*, v jejímž čele stál po dlouhou řadu let, od roku 1984 do roku 2015.

Rozepisovat se obsáhle o jeho životě, vědecké práci a dalších bohatých aktivitách by bylo nošením sov do Athén. Postačí, když odkážeme na připomenutí jeho životních výročí, naposledy z pera Václava Marka (*Auriga – ZJKF 60/2*, 2018, s. 86–90), který se při příležitosti 95. výročí narození profesora Olivy rozepsal o jeho knize *Osudy mé rodiny* (Praha, Arista 2017). V této knize profesor Oliva nejen shromáždil údaje o svých předcích, ale především – jak píše V. Marek (str. 86) – „zrekapituloval svůj vlastní život“. O svém bohatém a plodném životě vypravoval už dříve, a to v knize *Dialogy s profesorem Pavlem Olivou*, které s ním vedl Igor Lisový (Praha, Arista/Epocha 2003). Na tragické osudy své i svých blízkých v době nacistické okupace zaměřil svou pozornost v knížce *Holokaust mé rodiny* (Praha,

Arista 2009). K poznání hrůzných životních podmínek v koncentračních táborech přispěl i svým podílem na vydání knihy nadaného kreslíře Alfreda Kantora *Svědectví, Terezín – Osvětim – Schwarzheide, prosinec 1941 – květen 1945* (Velké Bílovice, TeMi CZ 2007). Ke knize napsal předmluvu a přeložil Kantorův úvod a popisky k jednotlivým obrázkům.

Rozsáhlé životní dílo profesora P. Olivy zmapoval Igor Lisový, který vydal jeho celkovou bibliografii nejprve v roce 1998 (*Pavel Oliva, univ. Profesor, PhDr., DrSc.: Bibliografie*. České Budějovice, Jihočeská univerzita). Posléze se k tématu vrátil a bibliografii doplnil o další Olivovy práce (*Profesor PhDr. Pavel Oliva, DrSc.: život, bibliografie 1997–2002 a korespondence*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2003). Nejnovější verzi Olivovy bibliografie vydal I. Lisový roku 2008 (*Profesor PhDr. Pavel Oliva, DrSc.: bibliografie*. Praha, Jednota klasických filologů).

Poslední desetiletí svého života zasvětil profesor Oliva nejen svým životním osudům a vzpomínkám na své blízké, ale věnoval se rovněž činnosti, jež dříve stála na okraji jeho zájmu – postupně přeložil do češtiny řadu děl řeckých autorů a publikoval je v rámci řady *Antická knihovna*, vydávané nakladatelstvími Arista a Baset. Začal překladem Démostenových *démegorií* (*Řeči na sněmu*, Praha 2002), následovala Aristotelova *Athénská ústava* (2004). Poté přikročil P. Oliva ke svému nejrozsáhlejšímu překladatelskému počínu – zprostředkoval českým čtenářům rozsáhlé historické dílo Polybiovo. Přeložil nejen dochované knihy, ale i početné zlomky z knih, které se v úplnosti nedochovaly. Celý překlad vyšel postupně ve čtyřech svazcích (*Dějiny I–IV*, 2008, 2009, 2011, 2012). Svou překladatelskou práci završil výběrem z díla Plútarchova, konkrétně z jeho souboru *Moralia*, z něhož vybral díla historického zaměření (*O politické činnosti*, 2014; *O historii*, 2015). Všechny své překlady uvedl zasvěcenými předmluvami a vysvětlujícími poznámkami. Kromě toho k Démostenovi a Polybiuvi napsal samostatné monografie (*Démostenés*, 2007; *Polybios a jeho svět*, 2013).

I po odchodu profesora Pavla Olivy zde zůstává jeho rozsáhlé dílo, které je stále živou součástí historického bádání a které při studiu mnoha aspektů starověkých dějin nelze opomenout. Také jeho popularizační práce si stále nacházejí nové čtenáře, o čemž svědčí opětovná vydání některých jeho prací.

Jan Souček (Praha)

Rozlúčenie s Danielom Škovierom, emeritným profesorom Katedry klasickej a semitskej filológie v Bratislave¹

Prof. PhDr. Daniel Škoviera, PhD.

Vir bonus et humanissimus

(30. 11. 1946 – 24. 2. 2021)

24. 2. 2021 nás náhle opustil náš skvelý učiteľ, veľkodušný kolega, ľudský i profesijný vzor, klasický filológ Daniel Škoviera.

Po jeho smrti sa na webových stránkach rôznych akademických inštitúcií, ale aj na stránkach elektronických i printových médií objavovali nekrológy, ktoré – plné smútku, úcty a náklonnosti – nešetrili prívlastkami. „Posledný slovenský humanista“² je len jeden z mnohých, ktorý sa však možno viac ako iné hodí k uzavretej kapitole života Daniela Škovieru. Vystihuje totiž jednak najpodstatnejšiu časť jeho vedeckého odkazu, jednak renesančnú šírku jeho pracovného záberu, a v neposlednom rade aj jeho skutočnú ľudskosť a hlboké presvedčenie, že najdôležitejším poslaním vzdelávania je robiť človeka lepším.

Profesor Škoviera bol v poradí štvrtým slovenským profesorom klasickej filológie. Je príznačné, že osobné a pracovné životy každého z týchto profesorov, okrem Daniela Škovieru profesora Miloslava Okála, Júliusa Špaňára a Petra Kuklicu, boli tak či onak poznačené diktátom komunistickej moci. Na prof. Škovieru dopadol tento diktát ešte v útlom detstve, keď bol jeho otec, farár gréckokatolíckej cirkvi, zakázaný v roku 1950, nútený spolu s rodinou vystahovať sa do Čiech. Druhýkrát komunistický režim výrazne zasiahol už do jeho profesijného života, v podobe zákazu vykonávania pedagogickej činnosti na jeho Alma mater, Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, pretože ako praktizujúci kresťan predstavoval v očiach štátnej moci ideologické nebezpečenstvo. Práca knihovníka v ústraní Kabinetu teórie a dejín žurnalistiky v rokoch 1979 až 1989 priniesla pre klasickú filológiu

¹ Tento text vyšiel také v časopise *Graeco-Latina Brunensia* 26/2021/1, s. 231–232.

² <https://dennikstandard.sk/39149/za-poslednym-slovenskym-humanistom/>

hodnotnú žej: preklady, ktoré sa po politickej zmene v roku 1989 dočkali vydania. Až v nových spoločenských a politických pomeroch sa mu otvorila cesta pre normálnu kariéru. Roku 1992 sa na Filozofickej fakulte UK v Bratislave habilitoval prácou *Studia Stockeliana humanistica*, roku 2002 obhájil dizertačnú prácu *Bardejovčan Valentín Ecchius a jeho učebnica Ars versificandi* kvôli získaniu titulu PhD. a v roku 2004 predniesol inauguračnú prednášku na tému *Báseň o užitočnosti priateľstva a svornosti od Valentína Ecchia* a stal sa riadnym profesorom. Na Filozofickej fakulte UK v Bratislave zastával post profesora a garanta odboru klasické jazyky až do roku 2018. V roku 2019 bol vymenovaný za emeritného profesora.

Pedagogické a vedecké pôsobenie profesora Daniela Škovieru je späté aj s inými slovenskými univerzitami. Po revolúcii 1989 vyučoval gréčtinu na Rímskokatolíckej bohosloveckej fakulte v Bratislave a v Aloisiane Teologickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. V roku 1992 sa stal jedným zo zakladateľov obnovenej Trnavskej univerzity v Trnave a tamojšej Katedry klasických jazykov, ktorú dvadsaťpäť rokov spoluutváral ako pedagogický a vedecký pracovník.

Vo vedecko-výskumnej činnosti sa pozornosť Daniela Škovieru sústredila jednak na antické diela a spisy kresťanskej antiky, jednak na literárne pamiatky latinského humanizmu a literárneho baroka. Ako žiak zakladateľa slovenskej neolatinistiky, profesora Miloslava Okála, rozšíril predovšetkým horizonty neolatinistického výskumu. Akademickej, ale aj širšej verejnosti predstavil niekoľko dovtedy málo známych osobností spätých s prostredím dnešného Slovenska, ktorí sa ako rovnocenní partneri začlenili do košatej humanistickej *res publica litteraria*, Leonarda Stöckela, Jána Antonína Košického, či Valentína Ecchia. Z tejto oblasti vedeckej pôsobnosti pochádza monografia *Bardejovčan Valentín Ecchius a jeho učebnica Ars versificandi* (2002) i monografická práca *Epistulae Leonardi Stöckel De vita et scriptis Leonardi Stöckel* (1978), ktoré sú jeho najviac citovanými prácami. Pre poznanie významu latinského humanizmu v slovenských kultúrnych dejinách má neoceniteľný význam obsiahla edícia komentovaných prekladov diel latinských autorov obdobia humanizmu spätých s územím dnešného Slovenska, *Latinský humanizmus* (2008). Obdiv a úcta, ktoré prechovával k svojmu učiteľovi, našli stelesnenie v monografii *Miloslav Okál. Prvý slovenský profesor klasickej filológie* (2014).

Ako prekladateľ si Daniel Škoviera úspešne meral sily s tými najvynikajúcejšími, s Ciceronom, Plutarchom, Ammianom Marcellinom, sv. Augustínom, Gregorom z Nazianzu, Bazilom Veľkým a zabudnúť nemožno ani na jeho spoluautorstvo na ekumenickom preklade Svätého písma.

Rešpekt medzi odborníkmi si získali bilingválne edície, ktoré založil či inicioval, *Scrinium Latino-Slovacum* a *Bibliotheca Antiqua Christiana* i ďalšie jeho početné akademické i populárno-náučné aktivity.³

Daniel Škoviera bol skromným, pracovitým a pokorným človekom. Mravný imperatív, ktorý stelesňoval, viedol jeho kolegov k tomu, že si pri každom svojom dôležitom rozhodovaní kládli otázku: „Čo by na to povedal Daniel?“ Lebo na jeho názore vždy záležalo. Po rady k nemu chodili aj vtedy, keď už im kvôli postupujúcej chorobe nevedel poradiť ako predtým. Obísť ho však bolo nemožné.

Jeho prirodzená *dignitas* sa nevyučovala s priateľskou družnosťou pri menej formálnych podujatiach. Hlas trénovaný od malička chrámovým spevom sa rovnako dobre osvedčil aj pri ľudovkách nad pohárikom vína. Študenti radi spomínajú na spoločné exkurzie a na jeho povestné „samochodky“, ktoré ho niesli nezadržateľným tempom ulicami Ríma či naprieč neapolskými križovatkami.

V Danielovi Škovierovi strácajú klasickí filológovia veľkého človeka, múdreho, náročného, ale láskavého učiteľa, vzácneho kolegu, výnimočného odborníka, blízkeho priateľa. To, čo im dal, nie sú len vedomosti, ale aj láska, porozumenie a podpora.

Nech sú mu epitaform verše, ktoré mu na počesť zložil jeho viedenský kolega, profesor Kurt Smolak:

VIVE, PRECOR, DANIEL, ÆTERNUM LÆTUS IN ÆVUM,
POSONIENSE DECUS PRAESIDIUMQUE TUIS!

Ludmila Eliášová Buzássyová (Bratislava)

³ Bibliografiu prác profesora Škovieru pozri: Mária Májeková: Scriptorum editorum Danielis Škovierae conspectus. In: *Ideológia v premenách času v pamiatkach gréckej a latinskej tradície*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie 18.–19. november 2016, Bratislava. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2018. – S. 405–432.

Magisterské diplomové práce a disertační práce
z klasické filologie, klasické archeologie, starověkých
dějin, mediteránních studií, latinské medievistiky,
neolatinistiky a neogrecistiky obhájené na českých
a slovenských univerzitách v roce 2019/2020

I.

FF UK v Praze – Ústav řeckých a latinských studií
(připravil Jan Souček)

Magisterské diplomové práce

Autor: STASIA-LUISA TURTURRO

Název: *Griko: kulturně-lingvistická analýza přežívajícího salentského dialektu
na pomezí řecké a italské identity*

Vedoucí práce: Mgr. Pavlína Šípová, Ph.D.

Obor: novořecká filologie

Počet stran: 82

Práce se věnuje dialektu Griko, kterým se stále hovoří v některých oblastech Apulie a který se vyznačuje svou dvojsěčností mezi řeckým a italským jazykem. Nese tak v sobě pozůstatek řecké kultury na jihoitalském území. Práce se skládá z teoretické a praktické části: V první části jsou zpracovány kulturně-historické reálie, které dialekt vymezují. Následuje praktická analýza vybraných textů, jejich popis a rozbor komparativní metodou. V neposlední řadě se práce zabývá současnou sociokulturní situací dialektu a jeho využitím.

Disertační práce

Autor: ADÉLA EBERSONOVÁ

Název: *Středověké rukopisné knihovny řeholních kanovníků sv. Augustina v Čechách*

Vedoucí práce: doc. Mgr. Lucie Doležalová, M.A., Ph.D.

Obor: latinská medievistika a novolatinská studia

Počet stran: 561

Předmětem práce je výzkum knihoven řádu řeholních kanovníků sv. Augustina v Čechách. Práce se soustřeďuje pouze na rukopisy, které vznikly do konce 15. století. Cílem je vyplnit mezery v dosavadním bádání a poskytnout soustavný výklad o dějinách knihoven kanonií v Čechách (Roudnice nad Labem, Jaroměř, Praha – Karlov, Sadská, Rokycany, Třeboň a Borovany). Každé kanonii je věnována kapitola, v níž je předložen bibliografický přehled, stručné shrnutí dějin kanonie a podrobný výklad o historii její knihovny. Jádrem všech kapitol je rozbor dochovaných rukopisů, přičemž je věnována pozornost fyzickým vlastnostem kodexů, jejich dataci a provenienci, jazykovému rozdělení a především jejich obsahu. Závěr práce přináší srovnání informací získaných k jednotlivým knihovnám a detailně se věnuje především rozdílům v jejich obsahovém složení.

Autor: MARTINA VANÍKOVÁ

Název: *Prefix ex- u latinských sloves a jeho aspektová funkce*

Vedoucí práce: doc. Mgr. Lucie Pultrová, Ph.D.

Obor: klasická filologie

Počet stran: 283

V teoretické části práce je podán souhrn dosavadních teorií o aspektu jak obecně, tak v bohemistické a latinistické odborné literatuře. Autorka definuje pojmy *aspekt*, *Aktionsart* a *situační typ*, přičemž speciální pozornost věnuje vymezení pojmu *telicita* a jejímu rozlišení na *telicitu inherentní* a *telicitu maximalizační*. V praktické části je provedena detailní analýza výskytů tvarů indikativu imperfekta sloves s prefixem *ex-* ve vymezeném korpusu, do nějž byly zahrnuty téměř všechny latinské texty od Plauta po Cicerona,

a analýza tvarů indikativu prézentu a futura vybraných sloves s prefixem *ex-*. Na základě analýzy imperfekt ověřila autorka hypotézu, že prefix *ex-* dodává základovým slovesům *telicitu* a nejčastější interpretací tvarů prefigovaných imperfekt je iterativita telických situací. Tuto hypotézu potvrzuje rovněž analýza tvarů futura a prézentu.

II.

FF UK v Praze – Ústav pro klasickou archeologii

(připravila Lenka Vacínová)

Magisterské diplomové práce

Autor: MONIKA MATOUŠKOVÁ

Název: *Použití symbolů v minojské a mykénské ikonografii*

Vedoucí práce: doc. PhDr. Peter Pavúk, Ph.D.

Obor: klasická archeologie

Počet stran: 210

Práce se zabývá ikonografií vybraných symbolických předmětů v egejském umění doby bronzové. Důkladná analýza jednotlivých prvků vyskytujících se v komplexnějších vyobrazeních může výrazně pomoci k pochopení tohoto systému a k objektivnější interpretaci určitých výjevů. Celá práce je tedy zaměřena na ikonografii jednotlivých symbolů, avšak zabývá se i studiem jejich možných paralel v ostatních kulturách doby bronzové. Zvláštní důraz je kladen na diachronní změny v ikonografii těchto symbolických předmětů v minojském a mykénském umění s cílem vytyčit pravidla pro jejich užívání, stejně tak jako prozkoumat jejich možný původ a vysledovat vzájemné vztahy mezi symboly samotnými.

Autor: MARTIN KRNÁČ

Název: *Vývoj pozdně římských a ranně byzantských fortifikačních prvků v severozápadním Jordánsku (2. až 5. st n. l.)*

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Musil, Ph.D.

Obor: klasická archeologie

Počet stran: 86

Práce věnovaná vývoji pozdně římských a římsko-byzantských fortifikačních prvků v severozápadním Jordánsku od 2. do 5. st. n. l. sleduje zároveň proměny městského opevnění na území Dekapole a vývoj systému cest v daném prostoru a období. První část práce je věnována topografii a přírodním podmínkám, obyvatelstvu a historii oblasti, druhý oddíl se zabývá systémem cest, třetí kapitola je věnována fortifikačním prvkům a popisu vojenských a civilních staveb, nápisů a keramiky. Hlavní část se zabývá vývojem městského opevnění. Je provedena syntéza fortifikačních prvků a městského opevnění, závěrem jsou charakterizovány proměny, které přineslo začlenění tohoto prostoru do římské říše.

Autor: MARÍNA ZUBAJOVÁ

Název: *Vanth a Charun na reliéfních urnách v kontexte helénistického období v Etrúrii*

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Musil, Ph.D.

Obor: klasická archeologie

Počet stran: 364

Práce se věnuje výzkumu démonů typu Vanth a Charun zobrazovaných na helénistických reliéfních urnách ze severní Etrurie. Na úvod jsou charakterizovány jednotlivé dílny, hlavní pozornost pak je nejprve věnována vyobrazením démonů Charun a Vanth, kteří jsou nápisně identifikováni. Na jejich základě jsou stanoveny základní charakteristiky obou démonů, které pak slouží jako podklad pro identifikaci bytostí tohoto typu na reliéfních urnách. Jádrem práce je katalog uspořádaný podle výrobních center a typu scén, doplněný o vyobrazení a analytické tabulky zohledňující základní charakteristiky. V závěrečné části je vyhodnocen vzhled démonů, jejich atributy i funkce v jednotlivých scénách.

Disertační práce

Autor: MICHAL DYČKA

Název: *Antoninský Limes: Srovnání Antoninova valu a Odenwaldsko-Neckarské sekce Hornogermánského limitu*

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Musil, Ph.D.

Obor: klasická archeologie

Počet stran: 273

Východiskem práce jsou výsledky komplexní studie viditelnosti na Odenwaldském limitu (SRN) a Antoninově valu (UK). Na jejich základě jsou v kombinaci s dalšími prostorovými analýzami v prostředí GIS určeny klíčové lokality z pohledu vyměřování limitu. Sledovány jsou prostorové vztahy mezi vybranými lokalitami, distribuce jednotek v kontextu krajinného reliéfu a vztah jednotlivých prvků limitu ke krajinným dominantám a komunikačním uzlům (nejen) v období vlády císaře Antonina Pia v provinciích Britannia a Germania Superior. V závěru je nabídnuto srovnání obou zkoumaných příkladů systému Limes Romanus.

Autor: PETRA TUŠLOVÁ

Název: *Římská a pozdně antická keramika v antické Thrákii, vybrané soubory z Jambolského regionu*

Vedoucí práce: doc. PhDr. Peter Pavúk, Ph.D.

Obor: klasická archeologie

Počet stran: 276

Práce zpracovává tři různé keramické soubory z Jambolského regionu. První pochází z římského *vicu* Jurta nedaleko obce Strojno, druhý zahrnuje 19 celých nádob ze dvou mohyl z 2. a 3. st. n.l. u obce Palauzovo, třetí uzavřený soubor 57 nádob pochází z obytného objektu z konce 6. st. n. l. na opevněném sídlišti Dodoparon. Každý soubor je zpracován a vyhodnocen individuálně v rámci svého vlastního kontextu, výsledná data jsou dále obohacena o materiál z dalších sídlišť a pohřebišť jak z Jambolského regionu,

tak z okolních oblastí antické Thrákie. Následuje syntéza dat a zhodnocení charakteru a vývoje keramické produkce na středním toku řeky Tundži v době římské a v pozdní antice.

III.

PedF UK – Katedra dějin a didaktiky dějepisu *(připravila Jana Keprtová)*

Magisterské diplomové práce

Autor: ADAM BALLING

Název: *Římské vojsko ve filmu a televizi*

Vedoucí práce: PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D.

Obor: učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy a střední školy – dějepis

Počet stran: 168 + přílohy

Práce se dělí na tři části. První podává přehled o dějinách filmů a seriálů o starověkém Římě na základě anglicky psané odborné literatury. Druhá část na základě odborné literatury a antických, zejména obrazových pramenů stručně popisuje, jaké zbraně a zbroj nosili římscí vojáci od konce republiky až do 2. století n. l. Třetí část popisuje kostýmy a rekvizity zbraní ve 25 filmech a seriálech vybraných na základě jejich popularity na internetových filmových databázích. Cílem práce je zjistit, jak vypadá stereotyp římského vojáka a jeho výzbroje vytvořený popkulturou, především filmy. V závěru se ukazuje, že ve filmech o starověkém Římě zřídka kdy kostým odpovídá historickému poznání o výzbroji doby, ve které se film odehrává.

IV.
FF MU v Brně – Ústav klasických studií
(připravila Jitka Erlebachová)

Magisterské diplomové práce

Autor: PETR JEDLIČKA

Název: *Lexikum vztahující se k nalézání práva v attičtině*

Vedoucí práce: Mgr. Bc. Kateřina Bočková Loudová, Ph.D.

Obor: klasický řecký jazyk a literatura

Počet stran: 157

Práce analyzuje sémantickou strukturu slov používaných v attičtině k označování procesně-právních pojmů. Obsahuje seznam vybraných lemmat sestavený na základě vlastní četby a rešerše ve slovnících. Zabývá se otázkou, zda lemma označuje pojem z oblasti procesního práva, hmotného práva, pojem mimoprávní či zda je lemma polysémní. Práce dále obsahuje podrobný heslář strukturovaný podle právního významu jednotlivých lemmat.

Autor: KATEŘINA JUSTYCHOVÁ

Název: *Obraz neronské doby v díle Stephena Phillipse*

Vedoucí práce: Mgr. Eliška Poláčková, Ph.D.

Obor: dějiny starověku

Počet stran: 68

Práce se zabývá ztvárněním neronského období v dramatických dílech *Nero* (1906) a *Neronova matka* (1913) Angličana Stephena Phillipse. Hlavním cílem práce je zjistit, do jaké míry je v dramatech zachována objektivní historická skutečnost. Míra historické objektivity je posuzována dle vybraných scén z dramát, zakládajících se na reálných historických událostech, které jsou následně srovnány s popisem těchto událostí ve vybraných antic-
kých pramenech (Tacitus, Suetonius, Cassius Dio). Práce se zaměřuje na to, jakým způsobem Phillips nakládal s historickým námětem a z jakého důvodu historickou skutečnost pozměňoval či nikoli.

Autor: ONDŘEJ KVAPIL

Název: *Počátky etnika Dóru v Řecku*

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Markéta Melounová, Ph.D.

Obor: dějiny starověku

Počet stran: 88

Práce se zabývá počátky etnika Dóru, jedné z hlavních skupin starověkého řeckého národa. Zkoumá původ tohoto etnika a jeho příchod či vznik v Řecku, a to z hlediska prvků duchovní a hmotné kultury a jejich porovnání s literárními prameny.

Autor: MAREK MIKUŠEC

Název: *Analýza obrazu životných postojov v diele Q. Horatia Flacca*

Vedoucí práce: doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.

Obor: latinský jazyk a literatura

Počet stran: 67

Práca skúma názorovú ideológiu v Horatiovom diele z dvoch aspektov: jedným je Horatiov vzťah k cisárovi, druhým sú autorove filozofické názory na vzťah medzi epikureizmom a stoicizmom a na myšlienky v zmysle *carpe diem* a *aurea mediocritas*. Cieľom je vytvoriť obraz morálnych a politických hodnôt básnika. Práca zisťuje, že Horatius mal k cisárovi Augustovi a k Rímu pozitívny vzťah, čo vyvracia pohľad mnohých na Horatia ako politického oportunistu. Hlavné znaky jeho tvorby sú prispôsobivosť a premenlivosť, čo sa prejavuje aj na tom, ako často spájal epikurejské a stoické myslenie.

Autor: MARKÉTA SLAŽANSKÁ

Název: *Srovnání umajjovského ghazalu a římské elegie*

Vedoucí práce: Mgr. Danuša Čižmíková, Ph.D.

Obor: mediteránní studia

Počet stran: 84

Práce se zabývá srovnáním žánru poezie ghazal, který je součástí arabské literatury, a elegie, milostné poezie Říma augustovského období. Pojednává o historických okolnostech a předcházejících žánrech a srovnává náměty a motivy.

Autor: VIKTOR WINTNER

Název: *Podobenství o poslednom súde v Iuvencom diele Evangeliorum libri quattuor*

Vedoucí práce: Mgr. Lucie Mazalová, Ph.D.

Obor: latinský jazyk a literatura

Počet stran: 89

Práca sa venuje filologickej a literárno-historickej analýze troch podobenstiev o poslednom súde v epose *Evangeliorum libri quattuor* zloženom Gaiom Iuvencom; porovnáva básnické spracovanie s prozaickou verziou novozákonného originálu. Súčasťou práce sú aj veršované preklady príslušných podobenstiev.

Disertační práce

Autor: NATÁLIA GACHALLOVÁ

Název: *Second Sophistic as a Unifying Force in the Greco-Roman World*

Vedoucí práce: doc. Mgr. Katarina Petrovićová, Ph.D.

Obor: klasická filologie

Počet stran: 341

Práce se věnuje tzv. druhé sofistice, na niž je nahlíženo ze širší perspektivy jako na řečnicko-literární směřování typické pro rozkvět epideiktické rétoriky, snahy o očištění jazyka po vzoru klasických řeckých a archaických římských autorů a kompetitivní povahu snah o dosažení elitního vzdělání. Důraz je kladen zejména na vzájemné vztahy mezi jednotlivými sofisty a jejich společensko-kulturní vazby, spíše než tradičně na jednotlivé autory a jejich díla, případně řecké vymezování se vůči římské nadvládě, jak tomu bylo zvykem u dřívějších badatelů. Hlavním cílem práce bylo představit

způsoby, jakými druhá sofistika sloužila jako sjednocující faktor v elitním intelektuálním diskurzu napříč etnickým, profesním či žánrovým spektrem.

Autor: ALEŠ MUČKA

Název: *Valentova válka s Góty (376–378)*

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jarmila Bednaříková, CSc.

Obor: dějiny starověku

Počet stran: 182

Práce představuje podrobnou analýzu vojenských operací mezi římskými jednotkami a barbarskými válečníky v letech 376–378. I když antičtí spisovatelé a moderní historikové dodnes diskutují o příčinách selhání římské vojenské síly, přesto stále ještě nenašli odpovědi na všechny podstatné otázky k popsání problematice. Cílem předloženého textu je identifikovat příčiny neúspěchů římských armád během bojů proti barbarským válečníkům na přelomu 4. a 5. století.

Autor: JAN SLÍVA

Název: *Korespondence Cerery s Neptunem. Součást epistolární sbírky Jindřicha z Isernie*

Vedoucí práce: Mgr. Richard Psík, Ph.D.

Obor: latinská medievistika

Počet stran: 267

Práce se zabývá dosud nepublikovaným samostatným tematickým celkem epistolární formulářové sbírky Jindřicha z Isernie – korespondencí mezi Cererou a Neptunem. Hlavním cílem práce bylo vytvořit kritickou edici této série osmi listů, které zachycují rétorický spor dvojice antických božstev. Práce rovněž obsahuje životopis Jindřicha z Isernie a věnuje se otázce Jindřichovy možné totožnosti se stejnojmenným protonotářem české královské kanceláře a Jindřichem Vlachem. Dále se autor zaměřuje na zajímavé aspekty této korespondence a podává jeho základní stylistickou analýzu. Součástí práce je rovněž český překlad všech osmi listů korespondence.

V.

FF UK v Bratislave – Katedra klasickej a semitskej filológie
(*připravila Ľudmila Eliášová Buzássyová*)

Disertační práce

Autor: MÁRIA ŠIBALOVÁ

Název: *Homiletická tvorba Leonarda Stöckela. Pôst a Veľká noc*

Vedoucí práce: prof. PhDr. Daniel Škoviera, PhD.

Obor: literárna veda

Počet stran: 125

Predmetom dizertačnej práce je homiletická tvorba Leonarda Stöckela reprezentovaná dvoma homiletickými príručkami, *Formulae tractandarum sacramentorum concionum* a *Postilla*. Pre komplexné vnímanie Stöckelovej tvorby je v práci dôsledne spracovaná jeho *peregrinatio academica*, pričom dôraz sa kladie na obdobie strávené vo Wittenbergu. Významná pozornosť sa venuje vzťahu Leonarda Stöckela a jeho učiteľa Filipa Melanchthona. Ťažiskom práce je komplexná formálna a obsahová charakteristika oboch Stöckelových diel a textová analýza cyklu pôstnych a veľkonočných dispozícií a katechéz v komparácii s melanchthonovskými princípmi zostavovania reformačnej kázne.

VI.

FF UK v Bratislave – Katedra všeobecných dejín
(*připravila Daniela Rošková*)

Magisterské diplomové práce

Autor: MILAN DANEK

Název: *Konštantínopol – Nový Rím*

Vedoucí práce: doc. Martin Hurbanič

Obor: všeobecné dejiny

Počet stran: 43

Autor sleduje postupnú transformáciu novej ríšskej rezidencie Konštantínopola do podoby jedinečnej metropoly Východorímskej ríše – Nového Ríma s dôrazom na jeho rivalitu s Rómom. Na základe diel autorov z obdobia neskorej antiky sleduje proces zakladania a dedikácie mesta. Takisto si všíma správy týkajúce sa výstavby Konštantínopola i porovnávaní novej metropoly s Rómom. V ďalšej časti sa venuje opisom inaugurácie Konštantínopola, najmä s ohľadom na porovnávanie oboch metropol súdobými autormi. Autor si tiež všíma ďalšie aspekty súvisiace s dedikáciou Konštantínopola (personifikácia/tyché). V posledných kapitolách stručne naznačuje úlohu konštantínopolského senátu a postavenia Konštantínopola v ríšskej hierarchii.

RECENZE / CENSURAE LIBRORVM

TITUS MACCIUS PLAUTUS, *Curculio aneb Darmojed*. Z latinského originálu přeložili, úvodní studii a komentář napsali DANIELA URBANOVÁ, ELIŠKA POLÁČKOVÁ, TOMÁŠ WEISSAR a RADEK ČERNOCH. Edice *Bilingua*, sv. 4. Jednota klasických filologů: Praha 2019. 286 s.

Jako čtvrtý svazek v edici *Bilingua* (kterou vydává Jednota klasických filologů) vyšlo v r. 2019 latinsko-české zrcadlové vydání Plautovy komedie *Curculio*. Vedle latinského textu (převzatého z edice Septimia Lanciottiho, 2008) knížka tedy obsahuje vůbec první překlad této hry do češtiny, a mimoto téměř stovdacetistránkovou předmluvu (pojednávající o římském divadle za republiky, o žánru palliáty, o autorovi a konečně o komedii samotné, včetně oddílu o jejím metru či jazyce a jazykovém humoru) a bohatý komentář ke konkrétním místům latinského textu, tištěný jako poznámky pod čarou.

Knížka je výsledkem téměř příkladné multidisciplinární spolupráce týmu z Masarykovy univerzity, v kterém se šťastně sešli jak klasičtí latináři, tak také odborníci na teatrologii či římské právo (Daniela Urbanová, Tomáš Weissar, Eliška Poláčková a Radek Černoch). V částečně modifikované verzi autoři se svými studenty také tuto hru realizovali v 15 reprízách na jevišti (s. 10–11).

Překladaelé se rozhodli pro převod prózou (s výjimkou tří kratších pasáží, které se dle jejich slov vyznačují zvláštní písňovostí již v originále, a které proto přeložili rýmovaným veršem, s. 115). Vypočítávají přitom své domácí i zahraniční předchůdce, odvolávají se na příznakovost vázaného verše v dnešní divadelní praxi a uvádějí, že „chtěli zamezit vnímání textu jako čehosi exkluzivního, spadajícího do rámce ‚vysoké‘ kultury“. Proti tomu by bylo možné uvést také několik nevýhod prozaického převodu (např. ztráta umělecké virtuosity nebo ztráta sevřenosti a úspornosti). Na druhou stranu se domnívám, že překlad by měl být hodnocen na základě koncového

výstupu spíše než na základě preliminárních rozhodnutí, a tudíž že dobrý překlad prozaický je lepší než špatný překlad veršovaný.

Překlad se celkově vyznačuje snahou o hovorovost a o napodobení Plautovy jazykové hravosti a situačního humoru: usiluje o to zejména pomocí funkčních ekvivalentů (tzv. „substituce“, s. 117): to znamená, že například u slovních hříček nejde o to *přeložit* do češtiny hříčku latinskou, nýbrž *vymyslet* hříčku českou (ideálně aspoň tematicky blízkou), která by plnila podobnou funkci; stejně tak překladatelé postupovali i při překládání idiomů, kolokvialismů či jmen postav. Vzhledem k tomu, že Plautův text je hříček, idiomů, hovorovosti a situačního humoru plný, vyžadovala tato metoda od překladatelů ještě větší kreativitu, než tomu bývá u jiných překladů, a lze si představit, že práce to musela být poměrně zábavná.

Při této překladatelské metodě více než při kterékoli jiné nabývá na důležitosti vkus a subjektivní estetické cítění překladatelů a čtenářů. Filolog, který porovnává překlad s originálem, by měl mít na paměti, že kritika konkrétních substitucí není kritikou metody substitucí obecně. Je celkem logické, že při takovém množství funkčních náhrad bude čtenář některé hodnotit jako povedenější, jiné méně; předpokládám také, že různí čtenáři se navíc budou různit v tom, které považují za povedenější. Mé čtení textu vypadalo tak, že jsem střídavě narážel na místa, které jsem považoval za pěkně přeložená (např. v. 14, kde je *plus iam anno scio* výstižně přeloženo jako „to vím už nějaký ten pátek“; v. 149–150: „Vyskoč z pantů, hned teď povol, / mojí milé ke mně dovol“; nebo použití ne zcela obvyklého slova „sebetrapič“ ve v. 170 jako narážku na Terentia), a na ta, kde jsem spatřoval záměr překladatelů, ale měl jsem výhrady ke konkrétnímu provedení (v. 489 *meliusculum est monere* „je lepší si to ujasnit“ apod.); v několika případech jsem pocítoval substituci jako vyloženě nepřijemnou a zbytečně vulgární, až plebejskou (např. ve v. 415–416 „Já rád piju, a když se napiju, tak se chovám jako pij s tvrdým y...“).

Někdy se mi překlad zdá neekvivalentní, např. ve verši 214 je *Bene vale!* přeloženo příliš adaptačně jako „Pá!“ místo dostatečně hovorového i věrného „Měj se (dobře)!“; jindy se mi zdálo, že zase mohl být odvážnější: např. *odos ungunetum* ve v. 101 bych nepřeložil jako „vůně“, nýbrž jako „voňavky“ či „parfémy“ (zejména v kontextu verše „vždyť každičká vůně v srovnání s tebou smrdí jak hnůj“; uvažme, že jinde v překladu se používají výrazy

jako „celebrita“ ve v. 286, „rýmička“ pro *febris* ve v. 17 a „s patetickým výrazem“ za *tristes* ve v. 294).“

Na několika málo místech se mi zdá, že originál nebyl pochopen správně: replika *qui?* ve v. 40, která spíše než „S kým zas?“ má být přeložena jako „Proč?“ (jde o archaický ablativ od *quod*, který tu významově odpovídá *quare*; následující replika začíná slovem *Quia*); replika *auffer istaec, quaeso...* ve v. 245 znamená spíše „Nech si své rady, laskavě“ než „Už toho nech, prosím tě“. Jindy je snad text pochopen správně, ale zdá se mi, že se nabízelo pragmaticky lepší řešení, např. ve v. 143 po replice „A jéje, když je někdo zamilovaný a bez peněz, to je holé neštěstí.“ měla být replika *Non ita res est* přeložena jako „To ale není můj případ.“ spíše než „To se pleteš.“ Některé pokusy o hovorové vyjádření mi připadají málo sevřené a jaksi na půl cesty mezi spisovným a hovorovým vyjádřením, např. v. 5–6 by bylo možné proškrtat a upravit z „ať si mám mít třeba stání u soudu, já prostě musím jít chtě nechť tam, kam srdce mě táhne“ na „ať třeba mám stání u soudu, já prostě musím tam, kam mě srdce táhne“ (pleonasmus *musím* a *chtě nechť*, který v originále není, považuji za zbytečný). Podobně nadbytečně působí „Dáte si k tomu vínu olivy?“ ve v. 90 (*Voltisne olivas?*), kde víno je situačně zapojené a v překladu by tak stačilo „Nedáte si k tomu olivy?“ či „Nechcete taky olivy?“. To jsou však jen drobnosti.

Doplňme ještě, že pro toho, kdo bude překlad analyzovat, je velmi užitečné, že překladatelé svá rozhodnutí nezřídka ospravedlňují v poznámkách pod čarou. Díky tomu může knížka posloužit také jako dobrý materiál pro překladatelský seminář na vysoké škole.

Navzdory některým výše uvedeným připomínkám se domnívám, že se jedná o velmi zajímavý svazek, z ediční řady *Bilingua* dosud pravděpodobně čtenářsky nejatraktivnější a nejděčnější. Český překlad sám o sobě svou čtivostí může potěšit i širší veřejnost, filologové nadto ocení předmluvu, poznámkový aparát a možnost snadno porovnávat překlad s originálem.

Michal Ctibor (Praha)

SPOLKOVÉ ZPRÁVY DE VITA SOCIETATIS JKF

Přednášková činnost Jednoty klasických filologů v roce 2020

Přednášková činnost Jednoty klasických filologů byla v roce 2020 – podobně jako prakticky většina společenského života – ochromena globální pandemií nemoci COVID-19: konaly se proto pouze tři přednášky (první dvě proběhly ještě před propuknutím pandemie v ČR), prosincová přednáška se konala on-line.

30. 1.

Dr. Sabine Fahl a Dieter Fahl (Universität Greifswald/Berlin) – *Byzantine Models of Time in a Northern Russian World Chronicle of the 15th Century.*

27. 2.

Dr. Simone Finkmann (Heinrich-Schliemann-Institut, Rostock) – *Voices in the dark. Valerius Flaccus' reinvention of the nyktomachy scene.*

10. 12.

Dr. Barbora Krylová (Mnichov) – *Postava Briseidy v Iliadě: funkce zobrazení vztahů v trojici Achilleus – Briseis – Patroklos ve struktuře Iliady.* (Přednáška se konala on-line přes platformu ZOOM.)

Michal Ctibor

Hospodaření JKF v roce 2020

Počáteční hotovost k 1. 1. 2020	107 195 Kč
z toho na běžném účtu u FIO bank	69 545 Kč
v pokladně (Brno)	5 316 Kč
v pokladně (Praha)	32 334 Kč
 Dotace od Rady vědeckých společností AV ČR pro rok 2020:	
Projekty: Přednášková činnost, Ediční činnost, Bibliografie klasických studií	88 000 Kč
Dotace na členský příspěvek FIEC	2 859 Kč
 Příjmy:	
Členské příspěvky	12 800 Kč
Prodej časopisů	172 Kč
Prodej edice <i>Bilingva</i>	17 710 Kč
Jiné (poplatky za řecké zkoušky)	5 805 Kč
Vlastní příjmy celkem	36 487 Kč
Příjmy včetně dotace	127 346 Kč
 Výdaje:	
Přednášky JKF	10 828 Kč
Vydávání <i>Aurigy</i> – <i>ZJKF</i>	94 536 Kč
Bibliografie klasických studií	16 500 Kč
Členství ve FIEC	2 859 Kč
Jiné (poplatky za řecké zkoušky)	5 805 Kč
Výdaje celkem	130 528 Kč
 Hospodářský výsledek za rok 2020	- 3 182 Kč
 Zůstatek hotovosti k 31. 12. 2020	104 014 Kč
z toho na běžném účtu u FIO bank	68 740 Kč
v pokladně (Brno)	6 246 Kč
v pokladně (Praha)	29 028 Kč

Poznámky k vyúčtování:**Náklady:**

V letošním roce byla vzhledem k situaci omezená přednášková činnost – proto JKf z původně přidělené dotace 14 000 Kč polovinu vracela RVS AV ČR. Došlo rovněž ke zpoždění vydání *Aurigy* 2020/2 – oba svazky časopisu byly tedy distribuovány až v lednu 2021 a v letošním roce tedy není v nákladech zahrnuto poštovné (v příštím roce bude o to navýšeno).

Příjmy:

Z výše uvedených důvodů také nemá JKf v letošním roce téměř žádné příjmy z prodeje časopisu *Auriga*. Prodej edice *Bilingva* byl i přes složitou situaci poměrně úspěšný díky online distribuci knih v síti Kosmas a v knihkupectví Karolinum. V roce 2020 JKf vybrala podstatně méně členských příspěvků, neboť upozornění ohledně placení příspěvků rozesíláme zároveň s časopisem – chybějící příspěvky tedy JKf obdrží v roce 2021.

Dotace od RVS AV ČR byla beze zbytku využita.

Martina Vaníková

AVRIGA
(ZJKF)
LXIII/2 2021

OBSAH SVAZKU / CONSPECTVS VOLVMINIS

ČLÁNKY / COMMENTATIONES

- MICHAL CTIBOR / Latinské nepřímé otázky uvozené slovem *ut*
(Latin Indirect Questions Introduced with the Word *ut*) 9
- LUCIE PULTROVÁ / Kategorie stupňování v latině (The Category
of Comparison in Latin) 25

DIDAKTIKA / DIDACTICA

- BOŘIVOJ MAREK / Latinská četba na gymnáziích od roku 1948 do současnosti
(Reading Latin Texts at Czech Grammar Schools from 1948
to the Present Days) 57

ZPRÁVY / MISCELLANEA

- Odešel prof. Pavel Oliva (JAN SOUČEK) 89
- Rozlúčenie s Danielom Škovierom, emeritným profesorom Katedry klasickej
a semitskej filológie v Bratislave (ĽUDMILA ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ) 91
- Obhájené magisterské diplomové a doktorské práce 2019/2020
(JAN SOUČEK ET AL.) 94

RECENZE / CENSURAE LIBRORVM

TITUS MACCIUS PLAUTUS, <i>Curculio aneb Darmojed</i> . Z latinského originálu přeložili, úvodní studii a komentář napsali DANIELA URBANOVÁ, ELIŠKA POLÁČKOVÁ, TOMÁŠ WEISSAR a RADEK ČERNOCH. Edice <i>Bilingua</i> , sv. 4. Jednota klasických filologů: Praha 2019. (MICHAL CTIBOR)	106
--	-----

SPOLKOVÉ ZPRÁVY / DE VITA SOCIETATIS JKF

Přednášková činnost JKF v roce 2020 (MICHAL CTIBOR)	109
Hospodaření JKF v roce 2020 (MARTINA VANÍKOVÁ)	110

A V R I G A
(ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ)
LXIII/2 (2021)

Vydává Jednota klasických filologů.

Redakční rada:

Michal Ctibor (editor),

Dagmar Muchnová a Jan Souček (výkonní redaktoři),

Lucie Pultrová, Lenka Jiroušková, Jan Kalivoda, Jana Kepartová,
Ivana Koucká, Matěj Novotný, Jiří Šubrt a Lenka Vacinová (členové).

Adresa redakce: AVRIGA – ZJKF,

Ústav řeckých a latinských studií FF UK,

Celetná 20, CZ-116 42 Praha 1, e-mail: auriga@ff.cuni.cz

Obálka a grafická úprava Markéta Jelenová

Sazba Robert Konopásek

Tisk tiskárna Nakladatelství Karolinum,

Pacovská 350, 140 24 Praha 4

Vydání první. Náklad 220 výtisků. Vychází dvakrát ročně. 116 stran.

ISSN 1211-3379

